

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO

Gorzów Wielkopolski, dnia 31 marca 2023 r.

Poz. 923

UCHWAŁA NR XLV.339.2023 RADY GMINY BOGDANIEC

z dnia 20 marca 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bogdaniec na lata 2023 – 2026”

Na podstawie art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r., poz. 840) Rada Gminy w Bogdańcu uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bogdaniec na lata 2023 – 2026”, zaopiniowany pozytywnie przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Bogdaniec.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego.

Przewodnicząca Rady
Beata Katarzyna Wiśniewska

**Załącznik
do uchwały Nr XLV.339.2023
Rady Gminy Bogdaniec
z dnia 20 marca 2023r.**

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY BOGDANIEC NA LATA
2023 – 2026**

Spis treści:

1. WSTĘP
2. PODSTAWA PRAWNA
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
  - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
    - 4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020
    - 4.1.2. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030
    - 4.1.3. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami
  - 4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami opracowanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego do roku 2030

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami sporządzonymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Bogdaniec na lata 2016 – 2023

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

5.2.2. Krajobraz kulturowy

5.2.3. Zabytki nieruchome

5.2.4. Zabytki ruchome

5.2.5. Zabytki archeologiczne

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków

5.3.2. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

5.3.3. Parki kulturowe

5.3.4. Pomniki historii

5.4. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ)

5.5. Działania gminy w obszarze dziedzictwa kulturowego

5.5.1. Obiekty zabytkowe będące własnością gminy

5.5.2. Infrastruktura i działania Gminy Bogdaniec w zakresie wykorzystania dziedzictwa kulturowego do popularyzacji obszaru gminy

5.5.3. Turystyka – szlaki krajoznawcze

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

11. BIBLIOGRAFIA

ZAŁĄCZNIKI:

Tabela nr 1. Wykaz zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków

Tabela nr 2. Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków

1. WSTĘP

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Bogdaniec na lata 2023-2026 jest dokumentem, którego celem jest poprawa stanu zachowania i utrzymania środowiska kulturowego w przestrzeni gminy. Na krajobraz kulturowy składają się zarówno pojedyncze obiekty i zespoły budowli, elementy zagospodarowania przestrzeni, jak i elementy przyrodnicze oraz inne obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców. Program ochrony zabytków w swym założeniu, oprócz działań zmierzających do poprawy stanu

technicznego zabytków nieruchomych, ma na celu zapewnienie zrównoważonego rozwoju i utrzymanie ładu przestrzennego, a także powiązanie ochrony zabytków z ochroną środowiska naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzania programu opieki nad zabytkami. Głównym i bezpośrednim odbiorcą programu jest lokalna społeczność, właściciele i użytkownicy obszarów i obiektów zabytkowych, jak również ogół mieszkańców zainteresowanych kulturą i dziedzictwem kulturowym. Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest też wyznacznikiem działań odnoszących się do inicjowania, wspierania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Ma również służyć rozwojowi gminy w zakresie poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego oraz wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Program opieki nad zabytkami ma także służyć aktywnemu zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy poprzez poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów.

Do realizacji powyższych działań wykorzystuje się w coraz większym stopniu aktywizację lokalnych środowisk, w ramach budowy społeczeństwa obywatelskiego. Ponadto współdziałanie lokalnej społeczności, w istotnych dla nich sprawach, przynosi korzyści samej społeczności oraz wpływa na jakość podejmowanych decyzji i wdrażanych działań. Czynny wkład mieszkańców w ochronę dziedzictwa kulturowego przyczynia się też do uruchomienia dialogu społecznego, co pozwala poznać opinie i spostrzeżenia ogółu mieszkańców, dbając jednocześnie o ich interesy, sprzyjając integracji społecznej i tworząc atmosferę aktywności i współpracy. Dodatkowo, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych, wiąże się z rozwojem inicjatyw sprzyjających wzrostowi nakładów finansowych na zadania związane z ochroną zabytków. Istotną kwestią jest także określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zasobów dziedzictwa.

Kolejnym ważnym czynnikiem i jednym z celów Programu jest powiązanie dziedzictwa kulturowego z ochroną dóbr przyrody znajdujących się na terenie gminy zgodnie z przyjętymi formami ochrony przyrody w myśl ustawy z dnia 16 kwietnia 2014 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022, poz. 916 ze zm.). Związane jest to z koniecznością zwrócenia uwagi na poszczególne aspekty szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego i potrzebę zapewnienia różnorodnej ochrony, zarówno poszczególnym elementom dziedzictwa kultury, jak i otaczającego go zasobu przyrodniczego.

Prezentowane opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r., poz. 840) oraz zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Program opieki nad zabytkami ma pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w nim działania są skierowane na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami, m.in. poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną

2. PODSTAWA PRAWNA

Podstawę prawną sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r., poz. 840). Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami określa zapis art. 87 cytowanej wyżej ustawy, w myśl którego Wójt Gminy sporządza taki program na okres 4 lat. Program ten przyjmuje Rada Gminy po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Następnie jest on publikowany w „Dzienniku Urzędowym Województwa Lubuskiego”. Z realizacji programu Wójt Gminy sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bogdaniec na lata 2022 – 2025, zgodnie z zapisami art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ma na celu:

1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ponadto zgodnie z art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na organy administracji publicznej obowiązki:

1) zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowania i utrzymania;

2) zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

3) udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

4) przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;

5) kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;

6) uwzględniania zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Wskazane w programie działania nie stanowią nakazów i zakazów, wyznaczają jedynie cele strategiczne, kierunki działań wynikające z diagnozy zasobów dziedzictwa kulturowego. Zaproponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce. Program obejmuje jedynie plan zadań do realizacji, nie stanowi natomiast formy aktu prawa wiążącego. Należy w tym miejscu podkreślić, że za zabytki odpowiedzialni są ich właściciele i posiadacze. Program ma w założeniu służyć pobudzeniu mechanizmów regulujących opiekę nad zabytkami oraz ukształtowaniu dobrych praktyk w tej dziedzinie. Stanowi podwalinę współpracy między samorządem gminy, właścicielami zabytków i organem ochrony zabytków. Współpraca ta rozwijana w kolejnych latach powinna przynieść korzyści lokalnej społeczności, z których najistotniejszą jest zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami do sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami stanowią:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r. (Dz. U. z 1997r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

Fundamentem systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, w myśl jej zapisów:

„Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art. 5), (...) stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art. 6 ust. 1), a także zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury (art. 73). Jednocześnie „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa (art. 86)”.

- ustawa z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023r., poz. 40).

Zgodnie z art. 7 ust. 1, pkt 9 ww. ustawy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

- ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r., poz. 840).

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Wyznacza obowiązki państwa (ochrona) i obywateli (właściciele i posiadacze zabytków). Zapisy ustawy określają formy ochrony, organizację oraz kompetencje organu ochrony zabytków, zasady tworzenia gminnej ewidencji zabytków i gminnego programu ochrony zabytków, a także zasady finansowania prac konserwatorskich i restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytkach.

Ochrona zabytków, zgodnie z art. 4 ww. ustawy polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza, zgodnie z art. 5 ww. ustawy polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zgodnie z art. 6 ww. ustawy:

- 1) zabytki nieruchome, będące w szczególności:
  - a) krajobrazami kulturowymi,
  - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - c) dziełami architektury i budownictwa,
  - d) dziełami budownictwa obronnego,
  - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - f) cmentarzami,
  - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome, będące w szczególności:
  - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022r., poz. 2393),

f) instrumentami muzycznymi,

g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,

b) cmentarzyskami,

c) kurhanami,

d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków zgodnie z art. 7 ww. ustawy są:

1) wpis do rejestru zabytków; 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła obowiązek sporządzenia przez samorządy programów opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 ww. ustawy zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. Programy, o których mowa mają na celu, w szczególności:

1) (uchylony);

2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;

4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;

5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zgodnie z art. 87 pkt. 3 ww. ustawy wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Na podstawie pkt 4 programy te są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Zgodnie z pkt. 5 z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Program opieki nad zabytkami jest dokumentem uzupełniającym w systemie planowania. Wyznacza cele i określa instrumentarium służące do ich osiągnięcia.

- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021r., poz. 1973 ze zm.).

Zgodnie z art. 238 ust. 1 pkt e ww. ustawy przegląd ekologiczny instalacji, która jest kwalifikowana jako przedsięwzięcie mogące zawsze znacząco oddziaływać na środowisko w rozumieniu ustawy z dnia 3 października 2008r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, powinien zawierać istniejące w sąsiedztwie lub bezpośrednim zasięgu oddziaływania instalacji zabytki chronione na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

- ustawa z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022r., poz. 503 ze zm.).

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględnione podczas sporządzenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji celu publicznego. W obszarze dotyczącym ochrony i opieki nad zabytkami uwzględnia się:

Zgodnie z art. 10 ust. 1 pkt 4 i ust. 2 pkt 4 ww. ustawy w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Zgodnie z art. 15 ust. 1, pkt 4 ww. ustawy wójt, burmistrz albo prezydent miasta sporządza projekt planu miejscowego zawierający część tekstową i graficzną, zgodnie z zapisami studium oraz z przepisami odrębnymi, odnoszącymi się do obszaru objętego planem, wraz z uzasadnieniem. W uzasadnieniu przedstawia się w szczególności zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych.

Zgodnie z art. 53 ust. 2 pkt. 2 i 60 ust. 1 ww. ustawy decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego i warunków zabudowy określa warunki i szczegółowe zasady zagospodarowania terenu oraz jego zabudowy wynikające z przepisów odrębnych, a w szczególności w zakresie dziedzictwa kulturowego i zabytków.

- ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021r., poz. 2351 ze zm.).

Ustawa określa kompetencje organów administracji budowlanej w stosunku do zabytków i reguluje korelacje z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Zgodnie z art. 39 ust. 1 prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków; ust. 2 decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków; ust. 3. w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków; ust. 4. wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r., poz. 1889 ze zm.).

Ustawa reguluje zasady gospodarki nieruchomościami w odniesieniu do zabytków.

Zgodnie z art. 4 ww. ustawy sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 5 ww. ustawy sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29 ust. 2 ww. ustawy jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu

korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych w terminie określonym w umowie.

Zgodnie z art. 45 ust. 2a ww. ustawy w przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych w terminie określonym w decyzji.

Zgodnie z art. 96 ust. 1, 1a podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział. W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1, wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Zgodnie z art. 109 ust. 1. pkt. 4 Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022r., poz. 916).

Ustawa określa kompetencje organu ochrony zabytków w stosunku do terenów wpisanych do rejestru zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ww. ustawy zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku, gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

- ustawa z dnia 25 października 1991r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020r., poz. 194 ze zm.).

Ustawa wskazuje Państwo jako mecenasa nad działalnością kulturalną, również w zakresie opieki i ochrony dziedzictwa narodowego, a także samorząd, który obok Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przyznawać stypendia w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 2 ww. ustawy państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych, a także opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą.

Zgodnie z art. 7b ust. 1 ww. ustawy minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, inni ministrowie i kierownicy urzędów centralnych w odniesieniu do podległych im ośrodków i instytucji kultury, a także jednostki samorządu terytorialnego mogą przyznawać stypendia osobom zajmującym się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury oraz opieką nad zabytkami.

Akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r., poz. 840):

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021r., poz. 81),

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2021, poz. 56 ze zm.),

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019r., poz. 1886),

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004r. Nr 212, poz. 2153),

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004r. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017r., poz. 1674),

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021r., poz. 81),

- rozporządzenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2021r., poz. 781).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020

Misją Narodowej Strategii Rozwoju Kultury (NSRK) na lata 2004 – 2020 jest zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów. W 2005 roku Ministerstwo Kultury wydłużyło horyzont czasowy dotychczas obowiązującej Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2007 – 2013 do roku 2020. W zaktualizowanym dokumencie pn. Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2024 określono zasady nowoczesnie pojmowanej polityki państwa funkcjonującej w warunkach rynkowych, umożliwiającej zrównoważony rozwój kulturalny wszystkich regionów. Cele operacyjne NSRK na lata 2004 – 2020 określają programy operacyjne Ministra Kultury, które stanowią uszczegółowienie i rozszerzenie Narodowych Programów Kultury. W przypadku dziedzictwa kulturowego jest to Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Program realizowany jest w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu 1 jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, wreszcie zabezpieczanie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.

4.1.2. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.

Działania wskazane w Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego (SRKS) stanowią aktualizację i kontynuację wcześniejszego dokumentu, przyjętego w 2013 roku z perspektywą do 2020 roku. W części dokumentu opisującej i diagnozującej obszar „kultura” podkreślono rosnący potencjał placówek muzealnych w zakresie budowania kapitału społecznego, jednak szczególną uwagę poświęca problemom wskazanym w poniższych punktach: 1) zły stan zachowania zabytków; 2) niewykorzystany potencjał istniejących szlaków kulturowych; 3) niewystarczający poziom ochrony zbiorów bibliotecznych będących częścią zasobu narodowego; 4) brak koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury odpowiadającej współczesnym wyzwaniom, 5) niewystarczające kompetencje kulturowe.

Głównym celem strategii jest dążenie do wzrostu jakości życia społecznego i kulturalnego. W części dokumentu poświęconej kierunkom interwencji i narzędziom realizacji celu określono:

- Cel szczegółowy 1. Wzmoczenie zaangażowania obywateli w życie publiczne;
- Cel szczegółowy 2. Ugruntowanie i umacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich;
- Cel szczegółowy 3. Intensywniejsze i pełniejsze wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego.

W ramach celu szczegółowego 1 podkreślono, że istotą tworzenia silnego kapitału społecznego jest wzmocnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co możliwe

jest do osiągnięcia przez szacunek do tradycji, poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Zatem istotnym elementem SRKS powinny być działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach Celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące zadania: Priorytet 1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmocnienia uczestnictwa w kulturze; Priorytet 2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury. Zadanie to powinno być realizowane poprzez: wzmocnienie inwestycji i usprawnienie ochrony obiektów zabytkowych; pomoc w ochronie zabytków uznanych za Pomniki Historii – np. przez wdrożenie projektu „Rozwój Turystyki Kulturowej”; prowadzenie i wspieranie projektu „Krajobraz mojego miasta” z celem nadrzędnym – zapobieganie chaosowi reklamowemu, wspierającemu także zrównoważone planowanie przestrzeni miejskiej; udzielanie wsparcia w pomnażaniu kolekcji dzieł sztuki współczesnej; zintensyfikowanie działań prowadzących do odzyskania dzieł sztuki zrabowanych w czasie II wojny światowej; umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, co może być realizowane poprzez: wdrożenie projektu strategicznego „Niepodległa” do 2022r., wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022r. oraz intensyfikację promocji kultury polskiej poza granicami kraju.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, w tym:

1. „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, mającego na celu digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury;
2. „Dziedzictwo Buduje Wspólnotę” – budowa sieci muzeów historycznych, koncentrujących swoją działalność na opowiadaniu o historii Polski z różnych perspektyw;
3. „Niepodległa” – budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, czyli projekt skoncentrowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości; projekt zakłada m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;
4. „Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych”, czyli projekt skupiony na podnoszeniu wśród dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko-miejskich poziomu edukacji ustawicznej dorosłych a także zwiększenie poziomu kapitału społecznego na tychże obszarach;
5. „Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami”;
6. „Rozwój Turystyki Kulturowej”.

4.1.3. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Cel główny Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 – 2022.

Dokument zakłada stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Został on opracowany na bazie wniosków płynących z realizacji i ewaluacji Programu 2014 – 2017, a także zmiany systemu ochrony zabytków wprowadzonej ustawą z dnia 22 czerwca 2017r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw. Trzy cele szczegółowe Programu określają poszczególne kierunki działań:

CEL SZCZEGÓŁOWY 1 – OPTIMALIZACJA SYSTEMU OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Kierunek działania 1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.

1. Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień planowania przestrzennego oraz dostępności dla osób z niepełnosprawnościami.
2. Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym.
3. Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach.
4. Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Kierunek działania 1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

1. Wspieranie rozwijania kompetencji pracowników służb konserwatorskich.
2. Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
3. Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
4. Powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

CEL SZCZEGÓŁOWY 2 – WSPARCIE DZIAŁAŃ W ZAKRESIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Kierunek działania 2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

1. Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

Kierunek działania 2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

1. Podniesienie bezpieczeństwa zasobów ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

CEL SZCZEGÓŁOWY 3 – BUDOWANIE ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ WARTOŚCI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Kierunek działania 3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości.

1. Kampania społeczno-edukacyjna w mediach z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.

2. Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Kierunek działania 3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami

1. Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączenia społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami opracowanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 przyjęta uchwałą nr XXVIII/397/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 15 lutego 2021.

Obowiązującym aktualnie dokumentem jest Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030, w ramach którego dziedzictwo kulturowe w połączeniu z walorami przyrodniczymi postrzegane są jako potencjał do tworzenia bogatej oferty kulturalnej i turystycznej. Atrakcyjność województwa wzrastać będzie wraz ze zwiększaniem konkurencyjności produktów turystycznych i kulturalnych. Stąd za istotne uznano rozszerzenie oferty turystyczno – kulturalnej regionu, m.in. poprzez modernizację i rozbudowę obiektów dziedzictwa kulturowego. Wykorzystanie potencjału turystycznego powinno uwzględniać chłonność środowiska przyrodniczego i nie powodować uszczuplenia walorów przyrodniczych. W ramach Celu operacyjnego 2.4, przyjętej strategii rozwoju województwa, budując „Region silny w wymiarze społecznym oraz bliski obywatelowi”, należy dążyć do celu „Zapewnienia bogatej oferty kulturalnej oraz ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego”. W ramach realizacji celu wskazano następujące kierunki działań:

- wspieranie ponadlokalnych przedsięwzięć kulturalnych realizowanych na obszarze województwa,
- wsparcie i realizację inwestycji z zakresu budowy, rozbudowy, modernizacji i wyposażenia obiektów kultury,
- poprawę dostępności do zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych technik gromadzenia, opracowywania i upowszechniania zbiorów,
- ochronę i promocję cennych obiektów dziedzictwa kulturowego,
- kreowanie atrakcyjnej oferty kulturalnej z wykorzystaniem cyfryzacji zasobów i instytucji kultury.

Ponadto do najważniejszych narzędzi realizacji poszczególnych celów Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030 należą przedsięwzięcia strategiczne. W toku prac nad projektem Strategii zdefiniowano 46 takich przedsięwzięć. Jednym z celów strategicznych zapisanych pod nr 20 jest „Promocja lubuskiego dziedzictwa kulturowego”.

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego przyjęty uchwałą nr XLIV/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23.04.2018r.

W dokumencie zapisano m.in., że „Cenne elementy dziedzictwa kulturowego województwa lubuskiego oraz atrakcyjność kulturowa regionu stanowi istotny potencjał dla rozwoju turystyki i całego regionu. Dziedzictwo kulturowe województwa lubuskiego charakteryzuje przede wszystkim różnorodność przejawiająca się zróżnicowanym krajobrazem kulturowym pod względem form architektonicznych, stylowych i cech kulturowych. [...] Krajobraz kulturowy województwa lubuskiego w porównaniu z innymi regionami Polski i Unii Europejskiej został w stosunkowo niewielkim stopniu przekształcony. Zachowane pierwotne, bądź nawiązujące do pierwotnych układy przestrzenne oraz obiekty zabytkowe determinują atrakcyjny i różnorodny charakter krajobrazu kulturowego Ziemi Lubuskiej. Szczególnie obszary wiejskie zachowały w dużym stopniu cechy historyczne i ład przestrzenny, harmonijnie skomponowany z przyrodniczym otoczeniem stanowiącym element podnoszący walory krajobrazu kulturowego regionu.” Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego jest podstawowym narzędziem prowadzenia polityki przestrzennej na poziomie regionu. Aktualne kierunki polityki przestrzennej w zakresie dziedzictwa kulturowego ustalone w nowym, obowiązującym Planie obejmują:

- 1) zachowanie i ochronę obiektów zabytkowych;
- 2) kreowanie i ochronę spójnego oraz harmonijnego krajobrazu kulturowego;
- 3) efektywne wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim na cele turystyczne;
- 4) kształtowanie tożsamości kulturowej;
- 5) kompleksową rewitalizację obszarów zdegradowanych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zabytkowych.

Dla realizacji ww. kierunków wytypowano następujące zasady i działania je uzupełniające:

- 1) Zachowanie i ochrona obiektów zabytkowych:
  - konserwacja i rewaloryzacja obiektów zabytkowych,
  - podejmowanie działań przeciwdziałających degradacji zabytków, w tym także archeologicznych,
  - nadawanie nowych funkcji użytkowych obiektom zabytkowym z zachowaniem ich wartości architektonicznych i historycznych,
  - ochrona przed zabudową i ekspozowanie miejsc pamięci narodowej,
  - stała inwentaryzacja obiektów o cennych walorach historycznych i kulturowych oraz sukcesywna aktualizacja ewidencji i rejestru zabytków,
  - rozpoznanie i utworzenie listy dóbr kultury współczesnej województwa oraz objęcie ich ochroną,
  - sporządzanie i realizacja lokalnych programów opieki nad zabytkami,
  - objęcie obiektów zabytkowych właściwą ochroną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego,
  - wspieranie tworzenia parków kulturowych, ustanawiania pomników historii oraz dążenia do wpisu najcenniejszych zabytków na listę UNESCO,
  - rozwój i wykorzystanie potencjału środowiska naukowego w zakresie problematyki opieki nad zabytkami,
  - tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej i transgranicznej w zakresie zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego;
- 2) Kreowanie i ochrona spójnego i harmonijnego krajobrazu kulturowego:
  - zachowanie historycznie ukształtowanych układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych,

- kształtowanie krajobrazu kulturowego w oparciu o zasady ładu przestrzennego,
  - odpowiednie wyeksponowanie obiektów zabytkowych i walorów krajobrazowych oraz harmonijne kształtowanie pola ekspozycji zabytku,
  - zachowanie charakterystycznych cech tradycyjnego budownictwa;
- 3) Efektywne wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego, w tym przede wszystkim na cele turystyczne:
- adaptacja obiektów zabytkowych oraz ich otoczenia przede wszystkim na cele turystyczne i kulturalne,
  - udostępnianie zabytkowych obiektów i miejsc w systemie kulturowych szlaków tematycznych,
  - rozbudowa i wzbogacanie istniejących szlaków kulturowych,
  - integracja powiązań obiektów szlaków kulturowych ze szlakami turystycznymi różnych typów i rodzajów,
  - popularyzacja oraz wspieranie organizacji imprez kulturowych;
- 4) Budowa spójnego i atrakcyjnego wizerunku oraz marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego:
- promocja potencjału turystycznego województwa w wymiarze lokalnym, regionalnym, krajowym i międzynarodowym,
  - integrowanie instytucji i inicjatyw kulturowych w województwie oraz tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej i transgranicznej w zakresie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego,
  - rozbudowa oferty muzeów wykorzystującej atrakcyjne formy przekazu,
  - rozbudowa sieci ośrodków informacji turystycznej w zakresie ilościowym i jakościowym,
  - rozbudowa związanej z dziedzictwem kulturowym infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej,
  - poprawa zaplecza technicznego turystyki oraz dostępności komunikacyjnej;
- 5) Kształtowanie tożsamości kulturowej:
- tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości kulturowej lokalnych społeczności oraz tożsamości kulturowej całego regionu,
  - wspieranie działań mających na celu zwiększenie świadomości społecznej w zakresie znaczenia dziedzictwa kulturowego,
  - poprawa dostępu do wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym przy wykorzystaniu technologii cyfrowych,
  - zwiększenie dostępności wysokiej jakości oferty kulturalnej,
  - rozwijanie działań wspierających aktywny udział mieszkańców w życiu kulturalnym,
  - wzmocnienie tożsamości poprzez budowanie wspólnej marki regionu opartej na elementach dziedzictwa kulturowego;
- 6) Kompleksowa rewitalizacja obszarów zdegradowanych, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów zabytkowych:
- sporządzanie Programów rewitalizacji obszarów zdegradowanych,
  - rewitalizacja zdegradowanej zabudowy, w tym zasobów mieszkaniowych,
  - odnowa terenów zieleni,
  - kształtowanie przestrzeni publicznej,
  - realizacja działań na rzecz społeczności lokalnej, w tym zatrudnienia, podnoszenia kwalifikacji, poszerzenia aktywności społecznej, oferty edukacyjnej i kulturalnej, oferty spędzania wolnego czasu oraz wspieranie osób niepełnosprawnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym.

4.2.3. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2021 – 2024 przyjęty uchwałą nr XXXIII/454/21 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 21 czerwca 2021r.

Dokument stanowi element polityki samorządowej i ma służyć podejmowaniu planowych działań sprzyjających inicjowaniu, wspieraniu, koordynowaniu badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego. Ważnym jego celem jest także edukacja na temat dziedzictwa, a zarazem jego upowszechnianie i promowanie. Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych województwa lubuskiego. Głównym celem sporządzenia i realizacji Programu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego województwa przez określenie służących temu warunków organizacyjnych i finansowych w zakresie leżącym w kompetencjach samorządu województwa. Głównym celem Programu jest w szczególności realizacja wizji określającej założenia służące ochronie i opiece nad zabytkami. Wyznaczona wizja to – wielokulturowe dziedzictwo województwa lubuskiego będące fundamentem tożsamości regionu rozwijającego się gospodarczo i turystycznie. Jako cel strategiczny wyznaczono zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla kształtowania tożsamości województwa lubuskiego. Zgodnie z tym założeniem dziedzictwo kulturowe jest zasobem dającym możliwość budowania i pielęgnowania wspólnej tożsamości regionu oraz rozwijania potencjału społecznego. Wielokulturowe dziedzictwo o europejskim rodowodzie może być wykorzystane dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego województwa. Realizacja wizji i celu strategicznego odbywać się będzie poprzez określenie celów priorytetowych, kierunków działań i zadań.

Cele priorytetowe:

Cel priorytetowy 1: rozpoznanie zasobu, poprawa skuteczności ochrony zabytków i efektywne zarządzanie zasobem;

Cel priorytetowy 2: rewaloryzacja zabytków jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz rozwoju potencjału turystycznego;

Cel priorytetowy 3: budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego w oparciu o społeczeństwo obywatelskie;

Cel priorytetowy 4: ochrona krajobrazu kulturowego i świadome jego kształtowanie współgrające z integracją przestrzenną regionu.

4.3. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami opracowanymi na poziomie powiatu

4.3.1. Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gorzowskiego na lata 2021 – 2024 przyjęty uchwałą nr 186/XXIV/2021 Rady Powiatu z dnia 27 września 2021r.

Cele priorytetowe:

Priorytet 1: rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno – gospodarczego powiatu gorzowskiego.

Kierunki działań:

- zatrzymanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet 2: nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działań:

- działania organizacyjne i finansowe związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Priorytet 3: działania promocyjne i edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu. Kierunki działań:

- zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu,
- edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu,
- wspieranie rozwoju turystyki.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami sporządzonymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Bogdaniec na lata 2016 – 2023 przyjęta uchwałą nr XV.105.2016. Rady Gminy Bogdaniec z dnia 21 listopada 2016r. Dokument określa wizję, priorytety oraz cele rozwoju gminy w latach 2016 – 2023. Dokument w pierwszej części ukazuje poziomy planowania strategicznego wykorzystane w procesie tworzenia strategii oraz wymienia funkcje, które strategia powinna pełnić. Zawiera też opis metod i technik badawczych wykorzystywanych przy jej tworzeniu. W dalszej części dokumentu zawarta jest diagnoza stanu gminy, m.in. ocena funkcjonowania jej obszarów pod względem edukacji, kultury i rekreacji, gospodarki i rynku pracy. Wskazano mocne i słabe punkty gminy. Wymienione zostały również przedsięwzięcia zaplanowane na okres czasu określony w dokumencie. Znajdziemy tu informacje dotyczące odnawialnych źródeł energii, sposoby na rozwiązywanie problemów społecznych, których doświadczenia mieszkańcy gminy, a także o działaniach podejmowanych przez gminę na rzecz osób niepełnosprawnych. W kolejnych częściach dokumentu zajęto się analizą SWOT, czyli popularną metodą diagnozy sytuacji, w jakiej znajduje się gmina, przedstawiono wizję oraz misję gminy, przedstawiono Plan Operacyjny Strategii (z harmonogramem realizacji celów). Ostatnie punkty zawierają informacje o finansowaniu strategii oraz procesie jego wdrażania i monitorowania.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bogdaniec przyjęte uchwałą nr XXI.132.2000 Rady Gminy Bogdaniec z dnia 24 listopada 2000r.,

zmiana nr 1 studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bogdaniec przyjęta uchwałą nr XXXIX,182.2014 Rady Gminy Bogdaniec z dnia 14 maja 2014r.,

zmiana nr 2 studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bogdaniec przyjęta uchwałą nr XXVI.191.2017 Rady Gminy Bogdaniec z dnia 25 listopada 2017r.,

zmiana nr 3 studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bogdaniec przyjęta uchwałą nr XVIII.133.2020 Rady Gminy Bogdaniec z dnia 21 września 2020r.

Studium jest dokumentem, w którym zawarte są wytyczne polityki przestrzennej na terenie gminy, przy czym dokument nie stanowi jednak prawa miejscowego. Studium posiada charakter dokumentu strategicznego i kierunkowego oraz stanowi zbiór danych informacyjnych, w oparciu, o które są tworzone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Przedmiotowy dokument w pierwszej części opisuje lokalne uwarunkowania rozwoju i zagospodarowania przestrzennego, w tym m.in. sytuację demograficzną i rozmieszczenie ludności, funkcje i przeznaczenie oraz użytkowanie terenów, systemy obsługi technicznej, środowisko przyrodnicze i kulturowe, prawa własności i jakość życia mieszkańców. W dalszej kolejności wymienia ponadlokalne elementy zagospodarowania i uwarunkowania zagospodarowania gminy. W dokumencie wyznaczono cele operacyjne i kierunki zagospodarowania przestrzennego. Z uwagi na charakter dziedzictwa kulturowego, żaden z głównych kierunków nie wiąże się z dziedzictwem kulturowym. Interesującym elementem jest zamysł wykorzystania rzeki Warty do celów turystyki i rekreacji, co dawałoby możliwość wpięcia walorów przyrodniczych i kulturowych w ponadlokalne struktury ruchu turystycznego.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

Obszar dzisiejszej Gminy Bogdaniec był intensywnie zasiedlony od czasów pradziejowych. Na osadnictwo wpływ miały warunki naturalne. W części południowej były to tereny położone wzdłuż rzeki Warty, z jej odnogami, rozlewiskami i mokradłami. Charakteryzowały się one z jednej strony zasobnością w pożywienie, z drugiej były w znacznej mierze niekorzystne dla stałego pobytu ludzi. W części północnej, u podnóża wysoczyzny i na wysoczyźnie porośniętej lasami, z potencjalnym miejscem pod uprawy, istniały warunki dla zakładania osad, z których niektóre przekształciły się we współczesne wsie.

W okresie średniowiecza istniały tutaj słowiańskie (pomorskie) osady, będące zapleczem dla grodu w Santoku. Do najstarszych wsi należały: Łupowo, Raclaw i Stanowice. O słowiańskich początkach Stanowic świadczy nazwa terenowa zarejestrowana w południowej części miejscowości: Wendenfriedhof (cmentarz Słowian) oraz nazwa wsi. Według Ernsta Muckego – zapisana jako „Sztenewica” – oznaczała miejsce, gdzie hodowane są młode psy myśliwskie lub „Sztenowice” – jako miejsce, którego pilnują młode psy myśliwskie. Również nazwa Loppowe (Łupowo) jest pochodzenia słowiańskiego i mogła oznaczać miejsce łupu rozbójniczego, a być

może charakteryzowała ludzi zajmujących się łupiestwem. Do średniowiecznych wsi, założonych najpóźniej w XIII wieku, należy też Raclaw. Posiadają one, podobnie jak Łupowo, i inaczej aniżeli Stanowice (wielodroźnica), układ owalnicowy z obszernym nawsiem, w obrębie którego w okresie kolonizacji niemieckiej posadowiono zapewne kamienne, granitowe kościoły.

Wspomniana kolonizacja niemiecka miała miejsce w 2. połowie XIII wieku w związku z ekspansją margrabiów brandenburskich z dynastii askańskiej na wschód od Odry. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że osią ich ekspansji była stara droga położona u podnóża wysoczyzny, zachowana do dnia dzisiejszego jako droga wojewódzka z Kostrzyna do Gorzowa. Najwcześniej w źródłach pojawia się Jenin i Łupowo, wymienione przez margrabiów w 1278 roku przy okazji nadania piaszczystej łąchy na rzecz miasta Gorzowa. Jeszcze w 1300 roku wymieniono Jenin, Raclaw i Stanowice jako własności klasztoru cysterskiego w Kołbaczu, przeznaczone w ramach uposażenia dla jego nowo założonej filii w Mironicach koło Gorzowa. Później, w księdze ziemskiej margrabiego Ludwika Starszego z 1337 roku w niektórych z tych wsi występują własności rodów rycerskich: von Perwnitz (Stanowice); von Splinter (Raclaw). Średniowieczną metrykę posiadają też młyny na rzece Bogdance. W 1337 roku wymieniono tutaj dwa młyny wodne, późniejsze Untermühle i Obermühle, będące uposażeniem dwóch ołtarzy w kościele Mariackim w Gorzowie. W tym czasie dolina rzeki Warty pozostawała niezamieszkała, korzystano jednak z tych terenów intensywnie, wypasając bydło i łowiąc ryby.

W okresie nowożytnym Raclaw i Stanowice należały do rodzin szlacheckich, które posiadały tutaj swoje siedziby wraz z folwarkami oraz polami uprawnymi i pastwiskami. Byli to von der Marwitzowie i von Horkerowie. Po kasacie dóbr klasztornych przez margrabiego Jana z Kostrzyna, dawne wsie klasztorne, tj. Jenin i Łupowo, zostały podporządkowane urzędowi domeny państwowej w Mironicach i były zarządzane przez sołtysów lennych. Wymienione miejscowości ucierpiały podczas wojny trzydziestoletniej (1618 – 1648) i siedmioletniej (1756 – 1763).

Pierwsze próby osuszenia i skolonizowania łągów warciańskich miały miejsce w 1686 roku z inicjatywy mieszczan gorzowskich, którzy założyli na piaszczystej łasze Chwałowice, noszące charakterystyczną nazwę Landsberger Holländer (Lansdberskie Olędry). Działalność osadnicza nie była tam jednak kontynuowana, ponieważ spotkała się z rozlicznymi trudnościami. Kolejne prace prowadzono w latach 1722 – 1723. W 1726 roku powstały Jeninek, Jeniniec i Podjenin. Osadnicy narażeni byli cały czas na powodzie, które obracały w niwecz ich dobytek oraz efekty pracy. Jedna z nich miała miejsce w 1734 roku.

Dalsza akcja osuszania i kolonizacji łągów warciańskich była kontynuowana po zakończeniu wojny siedmioletniej z inicjatywy króla pruskiego Fryderyka Wielkiego. Prace nadzorowali tajny radca Franz Balthasar Schönberg von Brenckenhoff i podlegający mu urzędnicy: Paul Gottlieb Schartow, Karl Samuel Krieger, Karl Friedrich Grapow, Friedrich Heinrich Stubenrauch, a także inżynierowie: Isaak Jacob von Petri i Ludwig Hahn. Centrum administracyjnym był dwór w Świerkocinie. W ramach prac budowano wały ziemne, śluzy i kanały odwadniające. Równolegle prowadzono akcję osadniczą. W latach 1767 – 1768 założono Bogdaniec, w 1771 Jeże, a w latach 1775 – 1776 Gostkowice, Krzyszczyne, Krzyszczynekę i Włostów. Kolonizacja łągów warciańskich była prowadzona równolegle do regulacji rzeki i budowy rowów odwadniających oraz obwałowań. Na terenie doliny działali zasadzcy (enterpryzerzy), którzy werbowali kolonistów i zawierali z nimi umowy. Początkowo koloniści byli zwolnieni z czynszu, służby wojskowej, posiadali wolność religijną i mogli korzystać bezpłatnie m.in. z łąk do wypasu bydła i drewna do budowy domów. Później byli zobowiązani konserwować rowy odwadniające i wały powodziowe oraz wnosili opłaty i to bez względu na powodzie, które doprowadzały ich często do ruiny. Koloniści, wbrew niektórym poglądom, nie byli Holendrami. Pochodzili z Polski i księstw niemieckich: Meklemburgii, Saksonii, Wirtembergii, ale też ze Szwecji i Szwajcarii. Wewnętrzna kolonizacja prowadzona była również na wysoczyźnie. Jeden z właścicieli majątku ziemskiego w Stanowicach – Hans Ehrenreich von Glöden założył w 1748 roku hutę szkła i istniejącą do dzisiaj osadę Stanowiczki.

W XIX wieku modernizowano i ulepszano drogę z Kostrzyna do Gorzowa. Z organizacją drogownictwa i utrzymaniem szlaku wiążą się zachowane do dzisiaj zabytki: słupy milowe, półmilowe i ćwierćmilowe, a także domki szosowe położone na terenie gminy. W 1857 roku wybudowano odcinek linii kolejowej z Berlina do Królewca na obszarze dzisiejszej gminy Bogdaniec. Z realizacją tej inwestycji związana była budowa dworców kolejowych wraz z niezbędną infrastrukturą oraz wznoszeniem mostów nad przejazdami. Transport kolejowy miał wpływ na powstanie nielicznych zakładów przemysłowych: młynów, tartaków itp. To właśnie dzięki dogodnej lokalizacji na szlakach komunikacyjnych (drogowych i kolejowych) wynikała XIX-wieczna prosperita ówczesnych mieszkańców Bogdańca, Jenina i Łupowa. Również koloniści warciańscy,

dzięki żyznym, zalewowym terenom nadrzecznym osiągnęli znaczne dochody, o czym świadczą wznoszone przez nich obszerne, murowane domy i zabudowania gospodarcze.

Wsie Gminy Bogdaniec

Bogdaniec (niem. Dühringshoff). Wieś gminna położona na granicy Wysoczyzny Gorzowskiej i Doliny Dolnej Warty, przy ważnych szlakach komunikacyjnych – drogowym i kolejowym z Kostrzyna do Gorzowa. W Bogdańcu krzyżują się lokalne drogi w kierunku Gostkowic (na południe) oraz do Stanowic i Lubna (na północ). Przez miejscowość przepływa rzeka Bogdanka zasilająca Kanał Maszówek (tzw. Stara Warta).

Początki Bogdańca związane są z fryderycjańską kolonizacją łągów warciańskich. W 1768 roku leśniczy Mendel z Królewskiego Leśnictwa Pyrzany wybudował domy przeznaczone dla 32 rodzin. Koloniści po uiszczeniu kwoty 60 talarów otrzymywali 10 mórg ziemi i byli zwolnieni z obciążeń przez sześć lat. Do tego uzyskiwali bezpłatnie budulec do wzniesienia domu, którego koszt wyceniano na 200 talarów. Miejscowość nazwano Diringshof na cześć pruskiego generała majora, bohatera z czasów wojny siedmioletniej – Bernharda Alexandra von Diringshofena (1714-1776). Następnie nazwę zmieniono na Dühringshoff. Ważnym elementem zabudowy miejscowości był ryglowy kościół z końca XVIII wieku, w okresie powojennym mocno przebudowany.

W 1809 roku w Bogdańcu mieszkało 229 osób, natomiast w połowie stulecia 512. Przed 1945 rokiem było tu 1547 osób. Obecnie Bogdaniec liczy około 1300 mieszkańców. Na rozwój miejscowości stymulujący wpływ miała budowa w 1857 roku kolei z Kostrzyna do Gorzowa (odcinek trasy łączącej Berlin z Gdańskiem i Królewcem). We wsi było wówczas sześć młynów, dwa tartaki, browar, fabryka likieru, wytwórnia soków, palarnia kawy, a także ogrodnictwo. Ważną rolę pełniła straż pożarna. Były tutaj liczne restauracje, zajazdy, hotel z kinem i kręgielnią oraz basen z kąpieliskiem. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż przed 1945 rokiem we wsi zlokalizowane były cztery stacje benzynowe. Miejscowość została w dużej mierze zniszczona przez Armię Czerwoną na początku 1945 roku.

Obecnie w Bogdańcu mieszczą się siedziby Urzędu Gminy Bogdaniec, Nadleśnictwa Bogdaniec i Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Jana Chrzciciela. Na terenie miejscowości znajduje się szkoła podstawowa, hala sportowa, a także biblioteka gminna. W Bogdańcu działa Zespół „Jagienki” oraz zespół muzyczny „Śpiewaj Mi”. Prężnie działają Uniwersytet III Wieku, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej „Zbyszko”. Rokrocznie w Bogdańcu odbywa się Lubuskie Święto Chleba. W północnej części miejscowości znajduje się Dolina Trzech Młynów z zabudowaniami młyńskimi z XIX i XX wieku oraz stylową architekturą mieszkalną z 1. połowy XX wieku.

Widok na zabudowę wsi Chwałowice

Chwałowice (niem. Landsberger Holländer). Wieś sołecka położona w Dolinie Rzeki Warty, w jej zakolu, 5 km na południe od Łupowa. Miejscowość należy do najstarszych kolonii na łęgach warciańskich. Pierwotnie zlokalizowana była w okolicach Ulimia na lewym brzegu rzeki. Założona została przez Radę Miasta Gorzowa w 1616 roku. Osadzono tutaj wówczas dziewięciu kolonistów. Ze względu na trudne warunki bytowania została wkrótce opuszczona. W 1687 roku ponownie założono kolonię o tej nazwie, tym razem po prawej stronie rzeki. Koloniści byli początkowo zwolnieni ze wszelkich obciążeń na okres trzech lat. W kolejnych latach ich pola i łąki zostały obmierzone i wyznaczono im czynsz (olędrzy nie odrabiali pańszczyzny) – w wysokości 10 talarów od włóki – wnoszony do gorzowskiego magistratu. W 1702 roku grunty zostały przekazane kolonistom z prawem dziedziczenia. Koloniści jako olędrzy mieli zagwarantowane prawo do wolności osobistej i swobody wyznaniowej. W 1706 roku było tutaj 16 osadników. W okresie kolonizacji fryderycjańskiej na nowo rozmierzono i podzielono grunty, a na wolnych nieruchomościach w 1763 roku osadzono kolonistów pochodzących z terenu Polski. W 1778 roku było tutaj 46 kolonistów gospodarujących na 2834 morgach. W 1809 roku osadę zamieszkiwało 53 kolonistów, 10 komorników, kowal i młynarz – łącznie 438 osób w 62 budynkach. W 1861 roku było 669 mieszkańców w 81 domach, w 1939 – 506 w 98 domach. Mieszkańcy zajmowali się głównie uprawą ziemi i hodowlą zwierząt. Byli też przedstawiciele rzemiosł: młynarz, kowal, stelmach i rzeźnik. Istniało przedsiębiorstwo handlujące węglem, nasionami i nawozami.

Chwałowice posiadają zabudowę amorficzną, silnie rozproszoną. W obrębie wsi zachował się ryglowy kościół datowany na lata 1789 – 1790, położony na sztucznie usypanym wyniesieniu. To prawdopodobnie kolejna budowla sakralna w tej miejscowości, ponieważ pierwsza wzmianka na temat kościoła pochodzi z 1756 roku. W położonym opodal budynku z 1924 roku działała szkoła (czynna do 1969 roku). Najstarsza jednak wzmianka o szkole pochodzi z 1754 roku. W Chwałowicach były dwie gospody, sala taneczna, a także straż pożarna. W 1801 roku we wsi był jeden wiatrak, a następnie trzy wiatraki pracujące jeszcze w okresie powojennym.

Gostkowice (niem. Gerlachstahl). Wieś sołecka położona wzdłuż wału warciańskiego, oddalona 8 km na południe od Bogdańca. Pierwotnie istniało połączenie mostowe, a następnie promowe z położonymi pod drugiej stronie rzeki Kołczynem i Studzionką. We wsi znajduje się ujście Kanału Kołomęt zasilanego przez Kanał Wieprzycki, gdzie zlokalizowano przepompownię. Miejscowość powstała w 1773 roku jako kolonia na terenie Kołczyńskiego Łęgu należącego do Kamery w Gorzowie. Jej nazwa została nadana na cześć tajnego radcy kameralnego Friedricha Wilhelma von Gerlacha (1711 – 1780). Na potrzeby kolonistów u podnóża wału zostało wzniesionych 20 bliźniaczych domów, w których osiedlono 40 kolonistów wraz z rodzinami. Ostatni z domów pochodzących z czasów kolonistów został rozebrany w latach 80. XX wieku. Każdy z osadników otrzymał pięć morgów ziemi. Jeden dom wybudowano na potrzeby nauczyciela. Jak wynika z rejestru gruntowego z lat 1780 – 1784 miejscowość liczyła 209 mórg ziemi, w tym 200 mórg należało do kolonistów, cztery były wydzielone na potrzeby gminy, a pięć stanowiło uposażenie kościoła.

Początkowo w Gostkowicach mieszkały 154 osoby. W 1809 roku było tutaj 163 mieszkańców, w tym 39 kolonistów i siedmiu komorników, którzy gospodarowali na 208 morgach i 24 prętach kw. Mieszkańcy wobec szczupłości gruntów byli zmuszeni dorabiać jako rybacy, żeglarze, rzemieślnicy, siła robocza przy konserwacji rowów odwadniających i wałów powodziowych oraz pomoc w pracach polowych w okolicznych majątkach ziemskich. W 1861 roku we wsi mieszkało 247 osób w 43 domach. Według danych z 1925 roku grunty wsi liczyły 55 ha. Mieszkały tu wówczas 154 osoby. Obecnie to ponad 100 osób.

W Gostkowicach istniała izba modlitewna urządzona w latach 1784 – 1787. Dopiero w 1840 roku ufundowano ryglowy kościół, a obok niego założono cmentarz. Świątynia należała jako filia do parafii protestanckiej w Kołczynie, a następnie w Chwałowicach i Włostowie. Obiekt posadowiony był tuż przy wale, przy granicy z Krzyszczyną. Świątynia została rozebrana w latach 40. XX wieku. We wsi istniała również szkoła założona w latach 1773 – 1774. Sala lekcyjna mieściła się w budynku mieszkalnym nauczyciela. Większy budynek szkolny został wybudowany w 1886 roku. We wsi zachowała się zabytkowa (obecnie nieużytkowana) przepompownia wody.

Jasiniec (niem. Joachanneshof). Niewielka wieś sołecka położona w odległości 6 km na południowy zachód od Wieprzyc. Kolonia została założona w 1773 roku z inicjatywy zasadzcy Gottfrieda Balcke jako majątek czynszowy miasta Gorzów. Pierwotna nazwa to Bölckens Entreprise, a następnie Johanneshof. Posiadała pierwotnie 403 morgi gruntów, które rozdzielono między czterech kolonistów (po 45 mórg). Pozostała część gruntów, to jest ponad połowa, należała do zasadzcy i zarazem założyciela folwarku. Zatrudnienie w nim

znaleźli koloniści, którzy nie otrzymali ziemi. Balcke musiał się jednak zmierzyć z różnymi przeciwnościami, skoro zdecydował o sprzedaży części gruntów w 1781 roku. Natomiast w 1797 roku pozostała ziemia została rozparcelowana na trzy części i sprzedana kolejnym kolonistom. Wśród mieszkańców Jasińca był cieśla Christian Friedrich Riemer, znany jako budowniczy młynów wietrznych w Chwałowicach, Jasińcu, Lubczynie oraz budynków mieszkalnych i gospodarczych.

W 1809 roku w Jasińcu mieszkało sześciu kolonistów i czterech komorników wraz z rodzinami, łącznie 51 osób w siedmiu domach. W 1861 roku było tu 111 mieszkańców zajmujących 11 domów. Z kolei w 1925 roku było 246 mieszkańców. W 1929 roku miejscowość została powiększona o dwie kolonie, tj. Głożyna (niem. Friedrichstahl) i Strzegowa (niem. Striegawe) oraz cztery gospodarstwa należące wcześniej do Chwałowic. Dzięki temu Jasiniec liczył 47 zagród.

Miejscowość posiada charakter rozproszony. W 1896 roku wybudowano skromny, murowany z cegły, neostylowy kościół. Była to pierwotnie filia parafii protestanckiej w Chwałowicach. Do czasu budowy świątyni użytkowano salę modlitwy, która znajdowała się w budynku szkolnym.

Jenin (niem. Gennin). Wieś sołecka położona u stóp północnej krawędzi Kotliny Gorzowskiej, usytuowana wzdłuż drogi oraz linii kolejowej z Gorzowa Wlkp. do Kostrzyna nad Odrą. Pierwsze wzmianki o Jeninie pojawiają się w 1278 roku, jednak osada powstała najprawdopodobniej dużo wcześniej – jej historia może sięgać dziejów piastowskiej kasztelanii santockiej. Jest to więc jedna z najstarszych miejscowości w gminie.

W 1300 roku cystersi sprowadzeni do Mironic przez margrabiego Albrechta III otrzymali uposażenie w postaci 14 wsi, w tym m.in. Jenina. Między duchownymi a mieszkańcami wsi rozgorzał spór o prawa do własności wsi. W 1337 roku miejscowość należała do rodziny rycerskiej von Wedinghe, następnie do rodu von Wedel. W 1353 roku była własnością von der Marwitzów. W 1473 roku cystersi odkupili od tej rodziny część wsi, a własność ta obowiązywała do czasu Reformacji. W 1647 roku cała miejscowość przeszła ponownie w posiadanie rodziny von der Marwitz. W 1718 roku było tu 10 chłopów – czterech posiadało po dwa łany ziemi, pozostali po jednym łanie. Chłopi oraz zagrodnicy oprócz uprawy ziemi hodowali bydło, zajmowali się rybołówstwem i pszczelarstwem. W Jeninie były dwie karczmy, a ich właścicielom przysługiwało prawo warzenia piwa. Do panującego należało myto, które było pobierane na moście przecinającym trasę Gorzów – Kostrzyn, nad rzeką Bogdanka. W 1728 roku Jenin stał się własnością królewską (w ramach domeny mironickiej) – po wykupieniu przez Fryderyka Wilhelma I za 17 tysięcy talarów od Kurta Dietricha von der Marwitz. Położyło to kres długotrwałym sporom von der Marwitzów z zarządem domeny w Mironicach, które wpływały na proces kolonizacji tego obszaru. W momencie wykupienia wsi przez króla pruskiego mieszkali tutaj sołtys, dziewięciu chłopów oraz 15 zagrodników z rodzinami. W 1725 roku na gruntach wsi Jenin powstała kolonia Genninsche Warthebruch. W 1785 wydzielono z niej trzy odrębne wsie: Podjenin, Jeninek, Jeniniec. Niepodzielona część kolonii to obszar z kościołem, cmentarzem, plebanią i szkołą. Miejscowość ucierpiała w czasie kolejnych konfliktów zbrojnych, np. w latach 1618 – 1648 (wojna trzydziestoletnia), kiedy została ograbiona i zniszczona, zaś w latach 1756 – 1763 (wojna siedmioletnia) poniosła straty w związku z przemarszami lub postojem wojsk. W okresie wojen napoleońskich, w 1807 roku wieś uległa doszczętnemu spaleni w wyniku pożaru wzniesionego przez przemierzających te tereny francuskich żołnierzy.

W 1785 roku miejscowość liczyła pięć domów, dwie stodoły oraz pięć budynków inwentarskich. Na początku XIX wieku wieś wraz z folwarkiem czynszowym zamieszkiwana była przez 337 osób. Byli to: sołtys lenny, 10 chłopów, 14 zagrodników, 12 komorników, ośmiu chałupników, kowal. Do Jenina należało ponad 325 ha użytków na łęgach warciańskich. Pożar z 1807 roku przyczynił się do powstania nowej osady – Nowy Jenin (niem. Neu Gennin), założonej na rozlewiskach przez 13 pogorzalców. Osadę utworzoną ze wzniesionych przez nich zagród w 1814 roku uznano za samodzielną wieś. W 1864 roku Jenin liczył 560 mieszkańców zajmujących 65 zagród, zaś Nowy Jenin zamieszkiwało 245 osób w 31 zagrodach. Nowy Jenin przestał formalnie istnieć z dniem 01.06.1929 roku – w wyniku reformy administracyjnej. Jego zachodnia część została włączona do Bogdańca, zaś wschodnia do Jenina. Do wsi należały trzy młyny wodne na potoku Bogdanka (zwanym wcześniej Jenińskim Potokiem Młyńskim). Od 1844 roku we wsi był młyn wietrzny (wiatrak koźlak). W 1900 roku miejscowość liczyła 653 mieszkańców, w 1925 było 952 osoby. Obecnie jest to duża wieś podmiejska licząca ok. 1650 mieszkańców. Na początku XX wieku znajdowały się tu dwa majątki ziemskie – należący do rodziny Künkel oraz dzierżawiony przez rodzinę Hanff. Najwięcej było małych gospodarstw rolnych (tzw. drobniackich). Do połowy 1929 roku wieś wraz z przyległymi terenami tworzyła samodzielną gminę. W Jeninie działała szkoła, był tu także urząd stanu cywilnego. Oprócz rolnictwa mieszkańcy znajdowali zatrudnienie w handlu, transporcie i usługach. Działały dwie cegielnie, a miejscem odpoczynku i rozrywki była gospoda „Zu den Linden”. We wsi zachował się dom szosowy. Przy drodze

Gorzów – Kostrzyn umieszczono półmilowy kamień drogowy. Godne uwagi jest wzgórze, miejsce pochówku ofiar epidemii. W miejscu nazywanym niegdyś Wzgórzem Umarłych znajduje się duży głaz narzutowy z wyrytym napisem: ERICH KÜNKELE ZUM GEDÄCHTNIS.

Do dzisiejszych czasów przetrwały takie obiekty jak: kościół, szkoła, remiza strażacka, budynek dawnej gospody i dom szosowy. Przed II wojną światową we wsi były sklepy mięsne, spożywcze, piekarnie; istniały place zabaw dla dzieci, tor saneczkowy i narciarski oraz tor wyścigowy dla psich zaprzęgów, staw z miejscem odpoczynku przeznaczonym dla turystów, miejsce przeznaczone na zabawy i potańcówki.

Wieś już w średniowieczu była siedzibą parafii. Najstarsze kościoły były najprawdopodobniej drewniane. W okresie reformacji była tu filia parafii w Stanowicach. Kolejne świątynie wznoszono z kamienia, jak obiekt, który spłonął w pożarze wsi w 1807 roku (miał kamienne elewacje i dach pokryty był słomą). Nowy kościół został oddany do użytku już w 1812 roku – wzniesiony przez mistrza budowlanego Matthiasa, według projektu mistrza budowlanego z kamery kostrzyńskiej von Pappritza, na miejscu wcześniejszej świątyni. Nowy obiekt sakralny wybudowano z cegły, o tynkowanych elewacjach. Powstał w stylu klasycystycznym z elementami neoromańskimi – prostokątna nawa (wym. 19,4 x 11,4 m) zamknięta niewielkim, trójkątnym prezbiterium oraz usytuowana po stronie zachodniej ośmioboczna wieża wieńczona strzelistym hełmem z iglicą. Narożniki wieży zaakcentowane zostały półkolumnkami, trzy kondygnacje rozdzielono profilowanymi gzymsami. Wieża częściowo wtopiona w korpus budowli jest od niego węższa, a w przyziemiu mieści się główne wejście do świątyni. Kościół był wielokrotnie remontowany lub przekształcany w latach 1833, 1864, 1900, 1912, a także po zakończeniu II wojny światowej. Zachowane elementy historycznego wyposażenia to chrzcielnica z 2. połowy XIX wieku, fisharmonia (przełom XIX i XX wieku), ławki (początek XX wieku).

Jeninek (niem. Alt Gennin). Wieś sołecka położona 3 km na południowy zachód od Bogdańca, między Kanałem Maszówek a Kanałem Wieprzyckim. W 1725 roku król pruski Fryderyk Wilhelm założył kolonię Genninsche Warthebruch (Jenińskie Błota Warciańskie). Należała ona do Domeny Państwowej w Mironicach. Pierwsi osadnicy przybyli z terenu doliny rzeki Noteci. W 1731 roku zamieszkiwało tutaj 73 kolonistów. Z uwagi na występujące często podtopienia i powodzie gospodarowanie na tutejszych gruntach nie napotykało na problemy. W 1785 roku zdecydowano o podziale kolonii o obszarze 4023 morgi na trzy mniejsze: Jeninek, Jeniniec (niem. Ober Gennin) i Podjenin (niem. Unter Gennin). Z tego został wyłączony obszar 846 mórg z kościołem, cmentarzem, plebanią, szkołą oraz 26 gospodarstwami. Dopiero w 1. połowie XX wieku kościół z cmentarzem dołączono do Jenińca, zaś szkołę i plebanię do Podjenina.

W 1801 roku Jeninek liczył 16 gospodarstw, w których mieszkało 18 kolonistów i siedmiu komorników wraz z rodzinami. Odnotowano tutaj łącznie 99 osób. W 1861 roku liczba mieszkańców wynosiła 147 osób, które zamieszkiwały w 27 domostwach. W 1925 roku było ich 120. Obecnie jest to jedynie około 50 osób.

Miejscowość posiada charakter rozproszony. Do dnia dzisiejszego nie zachowały się budynki mieszkalne pochodzące z czasów powstania kolonii. Kościół w Genninsche Warthebruch został wybudowany w konstrukcji ryglowej w 1755 roku. Znamienne, że świątynia należała kolejno do trzech nowo powstałych osad. Najstarszym znanym proboszczem był J. Ch. Koch, urzędujący w kolonii w latach 1728 – 1737. W latach 1863 – 1865 wybudowano okazały, neostylowy kościół, obecnie w granicach wsi Podjenin.

Jeniniec (niem. Ober Gennin). Wieś sołecka położona 4 km na południe od Bogdańca. Pierwsi osadnicy przybyli z terenu doliny rzeki Noteci. W 1731 roku było 73 kolonistów. Z uwagi na częste podtopienia i powodzie, gospodarowanie tutaj nie należało do najłatwiejszych. W 1785 roku zdecydowano o podziale kolonii o obszarze 4023 morgi na trzy mniejsze: Jeninek, Jeniniec (niem. Ober Gennin) i Podjenin (niem. Unter Gennin). Z tego został wyłączony obszar 846 mórg z kościołem, cmentarzem, plebanią, szkołą i 26 gospodarstwami. Dopiero w 1. połowie XX wieku kościół z cmentarzem dołączono do Jenińca, a szkołę i plebanię do Podjenina.

W 1801 roku Jeniniec liczył 38 gospodarstw, w których mieszkało 36 kolonistów, 11 komorników i kowal – razem 255 osób. W połowie XIX wieku miejscowość obejmowała jeszcze trzy osady: Goszyno (niem. Eichwerder), Krajnica (niem. Kranichshorst) oraz Barcze (niem. Barschwerder) i liczyła 20 gospodarstw. W 1925 roku mieszkało tutaj 345 osób.

W 1. połowie XX wieku w miejscowości były trzy młyny zbożowe, w tym dwa młyny wietrzne i jeden motorowy. Ten ostatni został zniszczony w 1945 roku przez żołnierzy Armii Czerwonej. Do dzisiejszych czasów nie przetrwały też wiatraki.

Jeże (niem. Giesen). Wieś sołecka położona na południowy zachód od Wieprzyc. Kolonia powstała w 1771 roku na gruntach należących do Kamery w Gorzowie. Nazwa miejscowości została nadana na cześć nieznanego szerszej radcy wojennego Giesena, nadzorującego prace przy obwałowaniach warciańskich (1760-1775). Osiedlono tutaj 20 rodzin kolonistów, którym przydzielono po pięć mórg ziemi w międzywał, i dla których jednocześnie wybudowano domy w obrębie i wzdłuż wału powodziowego. Kolonia obejmowała 100 mórg na międzywał i 300 na tzw. zawalu. W 1801 roku osadę zamieszkiwało 112 osób w 21 domach. Obok kolonistów mieszkało tam czterech komorników i kowal, a także mieszkał i urzędował strażnik wałowy odpowiedzialny za konserwację i dozorowanie konstrukcji wałowych (charakterystyczny budynek strażnika wałowego znajduje się w granicach administracyjnych Miasta Gorzowa). W 1861 roku kolonię zamieszkiwało 176 osób. Od tego czasu liczba mieszkańców systematycznie spadała i w 1939 roku było już tylko 106 mieszkańców. Obecnie jest to około 60 osób. We wsi nie było kościoła i szkoły.

Jeżyki (niem. Giesenaue). Wieś sołecka położona wzdłuż drogi do Lubczyna. Kolonię w 1773 roku założył radca wojenny Kamery Nowomarchijskiej w Kostrzynie i zaufany współpracownik Franza Balthasara Schönberga von Brenckenhoffa – Paul Gottfried Schartow. Osada powstała na terenach należących do kamery gorzowskiej. Nazwa kolonii została nadana na cześć nieznanego szerszej radcy wojennego Giesena nadzorującego prace przy obwałowaniach warciańskich (1760-1775). Miejscowość obejmowała 650 mórg gruntów położonych na Wieprzyckich Błotach, 100 na Ulimskich Błotach (na lewym brzegu rzeki Warty) oraz 213 mórg jako uzupełnienie, położonych w części w pasie nadrzecznym. Schartow otrzymał ok. 980 mórg ziemi, z czego na swoje potrzeby zatrzymał 700 mórg, a na pozostałych 280 morgach miał osadzić 20 kolonistów (ostatecznie 18 kolonistów). Po sześciu latach wolnizny koloniści mieli płacić do kasy magistrackiej czynsz w wysokości 8 groszy od morgi. Do zobowiązań zasadzcy należała troska o stan kanałów odwadniających i obwałowań, a także budowa kościoła, szkoły i zatrudnienie nauczyciela. Schartow wybudował tu dwór, dwa domy dla robotników folwarcznych oraz domy przeznaczone dla kolonistów. W 1785 roku koloniści otrzymali ziemię na własność z prawem dziedziczenia. Po śmierci Schartowa w 1788 roku jego syn dokonał podziału ziemi i sprzedał ją kolonistom za 17 500 talarów. W ten sposób powstały Gross Giesenaue, nazywane w ten sposób dla rozróżnienia od innej części miejscowości wytyczonej w 1773 roku: Klein Giessenaue.

W 1809 roku w Jeżach mieszkało 22 kolonistów gospodarujących na 995 morgach ziemi. Było też 13 komorników. Miejscowość liczyła 241 mieszkańców zamieszkujących 33 gospodarstwa. W 1861 roku w Dużych Jeżach (przy drodze do Lubczyna) mieszkało 230 osób w 29 gospodarstwach, natomiast w Małych Jeżach 136 osób w 19 gospodarstwach. W 1925 roku Jeże liczyły 203 mieszkańców.

Kościół wzniesiono zapewne w latach 70. XVIII wieku w konstrukcji ryglowej. Już w 1809 roku budowla pozostawała nieużytkowana. Kolejna świątynia została wzniesiona w 1823 roku. Pierwotnie była to filia parafii w Chwałowicach, a następnie Kościoła Zgody w Gorzowie (Konkordienkirche). Obiekt nie zachował się do dzisiejszych czasów. Znany jest jedynie z przekazów ikonograficznych. Była to skromna budowla wzniesiona w konstrukcji ryglowej nakryta wysokim dachem dwuspadowym z naczółkami. Szkoła w Jeżach powstała w latach 1788 – 1789 jako budowla w konstrukcji ryglowej, obliczona na 60 uczniów. Budynek pełnił zarazem funkcję domu modlitwy. Kolejny budynek szkolny wzniesiono w 1831 roku (obiekt przetrwał do dzisiejszych czasów).

Krzyszczyna (niem. Cocceji-Neudorf). Wieś sołecka położona w odległości 5,5 km na południe od Bogdańca. Miejscowość leży nad Kanałem Kołomęt. Usytuowana jest wzdłuż drogi Bogdaniec – Gostkowice. Osada sąsiaduje z Krzyszczyką i Gostkowicami. W skład Krzyszczyny wchodził niegdyś przysiółek Zosinek (niem. Sophienau), przed 1939 rokiem stanowiący część wsi Jeniniec.

Krzyszczyna została założona w 1774 roku przez fundację należącą do Sierocińca w Sulechowie na gruntach ofiarowanych przez szlachcica Carla Adama von Waldowa z Maszkowa. W skład darowizny wchodziły tereny łąg nadwarciańskich – część z nich to ziemie należące do von Waldowa z Brzozowej, majora von Reitzensteina z Rudnicy, a także sulechowskiego sierocińca. W latach 1774 – 1775 w tej części łągu powstały kolonie: Krzyszczyna (niem. Cocceji-Neudorf), Włostów (niem. Lossow), Krzyszczyńska (niem. Cocceji-Neuwalde) i należący do niej przysiółek Jądrzewie (niem. Cocceji-Stubbenhagen). Nazwa kolonii została nadana na cześć Samuela von Cocceji (1679 – 1755), zasłużonego pruskiego prawnika i dyplomaty. Zakładanie kolonii nadzorował Paul Gottfried Schartow. W dokumencie z 1777 roku wskazano, że 17 parcel tworzących później Krzyszczykę należało do fundacji sulechowskiego sierocińca, 17 parcel – późniejsza Krzyszczyńska – należało do kapitana Carla Friedricha von Waldowa z Brzozowej, dwie parcele (przysiółek Jądrzewie) należały do Adolfa Friedricha von Waldow z Lubniewic, a 36 parcel tworzących Włostów do majora Carla Sigismunda

von Reitzenstein z Rudnicy. W 1776 roku spisano również umowę określającą prawa i obowiązki osadników. Każdy z kolonistów otrzymywał 30 mórg bagiennej gruntu do zagospodarowania, prawo do budowy domu na własny koszt, podatek roczny w wysokości 12 groszy od morgi – po sześcioletnim okresie zwolnienia, a także utrzymywanie kanałów oraz wałów w dobrym stanie technicznym.

W okresie 1774 – 1777 Krzyszczyzna i Krzyszczyńska (kolonia Cocceji) liczyły 1090 mórg ziemi użytkowej, tj. 340 ha. W 2. połowie XIX wieku dokonano podziału na Krzyszczyznę i Krzyszczynekę. W 1. połowie XX wieku grunty Krzyszczyzny to 140 ha. W 1809 roku było tu 115 osób zamieszkujących 17 domów, w 1840: 190 mieszkańców w 26 domach, w 1875: 166 osoby, w 1925: 132, w 1939: 115 mieszkańców, w 1970: 100 osób. Obecnie wieś zamieszkuje 79 osób. W Krzyszczyźnie znajdował się młyn wietrzny.

Krzyszczyńska (niem. Cocceji-Neudorf). Wieś sołecka położona ok. 7 km na południe od Bogdańca. Do Krzyszczyńki przynależy obecnie przysiółek Jądrzewie (niem. Cocceji-Stubbenhagen) położony na granicy z Gostkowicami, w którym znajdowała się wzniesiona w 1840 roku świątynia. Miejscowość została założona w 1774 roku na nadwarciańskich mokradłach. Była jedną z trzech utworzonych tam wówczas kolonii, obok Krzyszczyzny i Włostowa. Posiada charakter długiej rzędówki, którą tworzy wraz z Włostowem – trzykilometrowy trakt prowadzący od Chwałowic do wałów na rzece Warcie.

Nazwa kolonii została nadana na cześć Samuela von Cocceji (1679-1755), pruskiego prawnika i dyplomaty. Zakładanie kolonii nadzorował Paul Gottfried Schartow. Według dokumentu z 1777 roku 17 parcel należało do Carla Friedricha von Waldow z Brzozowej, a dwie parcele tworzące przysiółek Jądrzewie do Adolfa Friedricha von Waldow z Lubniewic. W latach 1774 – 1777 kolonia Cocceji liczyła 1090 mórg ziemi (340 ha). W 2. połowie XIX wieku dokonano podziału kolonii na Krzyszczyznę i Krzyszczynekę. W 1809 roku we wsi mieszkało 128 osób w 19 domach, zaś w 1840 – 274 osoby w 39 domach. W 1875 roku było tu 244 mieszkańców. W 1925 roku we wsi żyły 172 osoby, w 1939 – 148. W 2013 roku wieś zamieszkiwana była już tylko przez 81 osób. W 1. połowie XX wieku grunty Krzyszczyńki obejmowały 169 ha.

We wsi nie było kościoła ani cmentarza. Znajdował się tutaj natomiast dom parafialny. Istniejący do dzisiaj budynek plebanii po 1945 roku mieścił szkołę. W sąsiedztwie tego obiektu po II wojnie światowej wzniesiona została nowa szkoła. W Krzyszczyńce zlokalizowane były ponadto: wiatrak, gospoda i sklep kolonialny. Mieszkali tutaj głównie rolnicy, ale też rzeźnik, szewc, krawiec, stolarz, malarz. W 1986 roku w miejscowości rozpoczęła działalność kopalnia ropy naftowej.

Kwiatkowice (niem. Blumenfelde). Wieś sołecka położona w odległości 3 km na południe od Bogdańca, przy drodze do Gostkowic, usytuowana nad Kanałem Wieprzyckim. Osada posiada charakter ulicówki. Do sołectwa Kwiatkowice należał położony na północ od wsi i utworzony przed II wojną światową przysiółek Lewno (niem. Liebenower Wiesen). Nazwa wsi pochodzi od nazwiska ministra von Blumenthala. Miejscowość została założona w 1768 roku jako osada na obszarze chwałęcickiej łąki w pobliżu Gorzowa z inicjatywy urzędu Domeny w Mironicach. Nowa osada została zasiedlona przez 50 rodzin. We wsi było 25 dwurodzinnych ryglowych domów (wym. ok. 12,5 x ok. 8,5 m), które wzniesiono na koszt władcy. Na budowę obiektów gospodarczych osadnicy otrzymali za darmo drewno, ale stawiali je na własny koszt (wzniesiono 30 stodół i 50 budynków gospodarczych). Koloniści otrzymali po pięć mórg gruntu, obejmowała ich też kilkuletnia ulga podatkowa. Do naszych czasów nie zachowały się zabudowania wzniesione dla pierwszych osadników.

W 1801 roku grunty wsi obejmowały 283 morgi, mieszkało tam 276 osób w 56 domach. W 1864 roku we wsi było 429 osób zajmujących 48 domów, w 1925: 335 osób, w 1939: 351, zaś w 1970 roku mieszkało tu 230 osób. W 2013 roku było 236 mieszkańców. We wschodniej części wsi powstał folwark, który należał do majątku w Marwicach. We wsi był wiatrak i karczma odnotowane na początku XIX wieku. Istniała tu gospoda, sklep rowerowy i mała stacja benzynowa. W miejscowości działalność prowadzili: szewc, stolarz, cieśla, siodlarz, malarz, murarz, ogrodnik, rzeźnik i hodowca drobiu. Była tu również szkoła z jedną izbą lekcyjną. Kościół w Bogdańcu – filia parafii stanowickiej – był świątynią wspólną dla mieszkańców Kwiatkowic i Bogdańca.

Lubczyño (niem. Ludwigshorst). Wieś sołecka położona 3 km na południe od Łupowa. Powstała przez połączenie trzech kolonii należących do miasta Gorzów: Dobrobądz (niem. Bayerhorst) – osada utworzona w 1768 roku przez radcę Wilhelma Gottfrieda Bayera; Trzęsów (niem. Ludwigstahl) – kolonia założona na 420 morgach gruntu przez Christiana Friedricha Remera, budowniczego młynów i śluz; Grzębia (niem. Bergenhorst) – kolonia założona jako chłopska przez miasto Gorzów i nazwana na cześć von Bergena z Marwic, koniuszego i marszałka dworu pruskiego. Powstawały one kolejno w latach 1770 – 1771, 1773 i 1774. Zakładanie kolonii nadzorował Paul Gottfried Schartow. 36 parcel należało do szlachcica Friedricha

Siegismunda von Reitzenstein z Rudnej. 1 lipca 1930 roku z połączenia trzech kolonii utworzono samodzielną gminę Ludwigshorst. W 1932 roku obszar wsi wynosił ponad 685 ha. W 1925 roku miejscowość liczyła 376 osób, a w 1939: 59 mieszkańców.

Na obszarze kolonii Bayerhorst od 1780 roku działała gospoda, wymieniana jeszcze w 1865 roku. W obiekcie tym prowadzono też zajęcia szkolne dla dzieci osadników. W tej samej kolonii znajdował się koźlak wzniesiony w latach 1854 – 1855 i działający jeszcze w połowie XX wieku. W 1791 roku zbudowano pierwszą szkołę. Kolejna powstała w 1864 roku jako obiekt z jedną salą lekcyjną, używany później także jako dom modlitwy. Cmentarz został wytyczony prawdopodobnie pod koniec XVIII wieku. Kościół został wzniesiony w 1898 roku. Była to skromna, bezwieżowa budowla ceglana. Powstała w stylu neoromańskim z elementami neogotyku. Przed wojną w miejscowości była jeszcze jedna świątynia – kościół nowoapostolski wzniesiony w latach 1936 – 1938 na terenie byłej kolonii Bayerhorst.

Łupowo (niem. Loppow). Wieś sołecka usytuowana tuż za Gorzowem, za południowo-zachodnią granicą miasta, przy trasie Gorzów-Kostrzyn. Miejscowość o genezie średniowiecznej, posiada czytelną do dnia dzisiejszego niewielką owalnicę z naswaniem, w obrębie którego posadowiony jest kościół. Intensywny rozwój miejscowości w XIX wieku zdecydował o wielodrożnicowym układzie przestrzennym wsi, w części położonej na zachód od kościoła, wzdłuż drogi do Bogdańca.

Najstarsza, pośrednia zresztą wzmianka na temat Łupowa pochodzi z 1278 roku, kiedy margrabiowie brandenburscy potwierdzili miastu Gorzów własność wyspy położonej na mokradłach położonej między Jeninem a Łupowem. Sama wieś była jednak dużo wcześniejsza, słowiańska, zapewne podlegająca kasztelanii santockiej. W 1300 roku miejscowość została przekazana przez margrabiego Albrechta III klasztorowi cystersów w Mironicach (filia klasztoru w Kołbaczu).

Z racji licznych rozlewisk i cieków wodnych, wieś posiadała charakter rybacki. Według księgi ziemskiej margrabiego Ludwika liczyła jedynie 20 łanów ziemi. W 1589 roku w Łupowie mieszkało 10 chłopów i pięciu zagrodników. W czasie wojny trzydziestoletniej, w 1634 roku doszło do pożaru zabudowy wraz z kościołem. Odbudowa postępowała bardzo powoli. Ze względu na osuszanie łągów warciańskich, a także ich kolonizację za czasów fryderycjańskich, wieś utraciła swój pierwotny charakter rybacki na rolniczy. Miejscowość ucierpiała w czasie powodzi w lipcu 1789 roku. W 1857 roku wybudowano linię kolejową na trasie z Kostrzyna do Gorzowa. Pomyślność wsi w XIX wieku związana była z położenia przy głównej linii komunikacyjnej (drogowej i kolejowej).

W 1778 roku poświęcony został nowo wzniesiony w centralnej części miejscowości ryglowy kościół. Poprzednia świątynia spłonęła w pożarze wsi w 1634 roku. Była to w 1589 roku jako filia protestanckiej parafii w Baczynie. Obecnie istniejący kościół pochodzi z 1909 roku – jest to jednonawowy obiekt ceglany, otynkowany. Projektantem kościoła był berliński architekt Oskar Friedrich Hossfeld (1848 – 1915).

Motylewo (niem. Friedrichsberg). Wieś sołecka położona przy zachodniej granicy gminy, usytuowana przy drodze Gorzów – Kostrzyn. Miejscowość otrzymała nazwę na cześć następcy tronu arcyksięcia Fryderyka. Istniejący ok. 1701 roku i założony przez króla Fryderyka I przysiółek domeny mironickiej powstał w ramach kolonizacji ołederskiej. Z kasy królewskiej wypłacono wówczas 750 talarów, dzięki którym sfinansowano utworzenie w latach 1727-1730 folwarku Motylewo. Pierwsi osadnicy byli zwolnieni od uiszczania podatku na okres siedmiu lat. W latach 1746-1747 na terenie folwarku pojawiło się 18 kolonistów wraz z rodzinami. W 1778 roku kolonia zajmowała obszar 144 ha, w 1785 roku były to 202 ha, a w 1933: 331 ha. W 1809 roku mieszkało tu 18 kolonistów, 12 komorników, trzech chałupników. Osada była zamieszkała łącznie przez 187 osób zajmujących 28 domów. W 1840 roku istniało 38 domów, w tym dom szosowy (niestety obecnie niezachowany). W 1861 roku we wsi mieszkały 304 osoby w 46 domach, w 1900: 345 osób, w 1925: 296 osoby, w 1933: 285. W 1949 roku liczba ludności była niższa: 112 mieszkańców. W 2013 roku mieszkało tu 198 osób.

W 1758 roku we wsi powstała szkoła – obiekt o konstrukcji szachulcowej z glinianym wypełnieniem. W budynku tym jeszcze w XVIII wieku działał dom modlitwy podlegający kościołowi w Bogdańcu. W 1785 roku we wsi była cegielnia oraz karczma. Na przełomie XVIII i XIX wieku przy szosie z Kostrzyna do Gorzowa, w pasie drogowym, znajdował się kamień milowy w formie obelisku (pozostał po nim jedynie cokół). W latach 1861 – 1862 w miejscu budynku szkoły wzniesiona została skromna, ceglana świątynia. W 1945 roku obiekt był w stanie dewastacji i został rozebrany przed 1960 rokiem.

Podjenin (niem. Unter Gennin). Wieś sołecka usytuowana na prawym brzegu Warty, przy ujściu Kanału Zosineckiego do Kołomętu. Działalność Fryderyka Wilhelma I przyczyniła się do powstania w 1725 roku

kolonii Gennische Warthebruch – Jenińskie Błota Warciańskie. W 1785 roku dokonano podziału kolonii o powierzchni 4023 mórg na trzy mniejsze: Podjenin (niem. Unter Gennin), Jeniniec (niem. Ober Gennin), Jenninek (niem. Alt Gennin); 846 mórg wyłączonych z tego podziału to obszar z kościołem, cmentarzem, plebanią i szkołą. W 1. połowie XX wieku szkoła i plebania zostały przyłączone do Podjenina, zaś kościół z cmentarzem do Jenińca.

Pierwsi osadnicy przybyli tu z terenu doliny Noteci. Otrzymywali oni gospodarstwa o powierzchni od 4 do 20 ha. W 1731 roku osada liczyła 73 kolonistów. W 1801 roku w Podjeninie żyło 33 olędrów oraz 5 komorników zajmujących 33 gospodarstwa. Łączna liczba mieszkańców kolonii wynosiła 194 osoby. W 1861 roku było tu 286 mieszkańców, w 1900: 394. W 1910 roku wieś liczyła 316 osób, w 1939: 253. W 2013 roku zamieszkiwały tu 104 osoby. We wsi znajdowała się przystań rzeczna.

Na terenie przysiółka Łowęcice (niem. Schlangenwerder) należącego do Podjenina znajdował się wiatrak. Kościół ufundowany przez króla wzniesiono w 1755 roku. Na terenie Jenińskich Błot Warciańskich w 1755 roku ufundowany został przez króla ryglowy kościół. W jego miejscu w latach 1863 – 1865 zbudowano neogotycką świątynię.

Raław (niem. Ratzdorf). Wieś sołecka położona 7 km na zachód od Gorzowa, na Wysoczyźnie Gorzowskiej. Miejscowość stanowiła własność dóbr elektorskich, a następnie królewskich, które podlegały zarządowi domeny państwowej w Mironicach. Jest to wieś o genezie średniowiecznej z czytelnym układem owalnicowym. W obrębie obszernego nawsia (po wschodniej stronie) posadowiony jest kościół filialny.

Najstarsza wzmianka na temat miejscowości pochodzi z dokumentu wystawionego w 1300 roku przez margrabiego brandenburskiego Albrechta III, który przekazał ją klasztorowi cystersów w Mironicach (filii klasztoru w Kołbaczu). W okresie średniowiecznym istniała tu własność rycerska reprezentowana przez von Splinterów i von Wedelów. W 1403 roku wieś znalazła się w posiadaniu Zakonu Krzyżackiego, który dzierżył rządy w Nowej Marchii. Następnie, w 1468 roku były tu działy należące do rodzin von Horcker i von der Marwitz. W 1674 roku większość arealu ziemskiego stała się własnością elektorską zarządzaną przez domenę państwową w Mironiach. Zapewne część majątku została z czasem wykupiona przez osobę prywatną. Przed 1945 rokiem właścicielem był Gustav Polensky, do którego należał również pałac z folwarkiem.

Kościół w Raławiu istniał już w okresie średniowiecza. W latach 1737-1740 w miejscu wcześniejszej świątyni ryglowej wzniesiono nowy budynek sakralny. Obecnie istniejący obiekt sakralny zbudowano w stylu neogotyckim w latach 1862 – 1863. Była to filia parafii ewangelickiej w Marwicach. Obecnie jest to filia parafii rzymskokatolickiej w Baczynie. Do 1945 roku istniał tutaj prywatny majątek. Wybudowany w 1901 roku neoklasycystyczny pałac zachował się do dzisiaj, podobnie jak część zabudowań folwarcznych formujących za rezydencją obszerny dziedziniec gospodarczy. Natomiast od frontu znajdował się niewielkie założenie parkowe.

Roszkowice (niem. Raumerswalde). Wieś sołecka położona 14 km na południowy-zachód od Gorzowa. W 1771 roku powstała tu kolonia utworzona na gruntach kamery miejskiej Gorzowa. Nazwa miejscowości pochodzi od nazwiska nieznanego szerszej komendanta dragonów ze Strzelec, podpułkownika von Raumera. Pierwszych 32 osadników zamieszkało w 16 dwurodzinnych domach. Rodziny otrzymały po pięć mórg ziemi i kilkuletni okres zwolnienia od czynszu. W 1773 roku przybyło 16 kolejnych kolonistów. Na początku XIX wieku we wsi było 57 kolonistów, 11 komorników. 61 ha to obszar gruntów ornych, który w 1939 roku wynosił 109 ha należących do 55 gospodarstw. W 1784 we wsi było 206 mieszkańców, w 1809: 186, w 1861: 361, w 1900: 206, w 1939: 156, w 1949: 110. W 2013 roku we wsi mieszkały 34 osoby.

Świątynia w Roszkowicach dzięki staraniom króla została wzniesiona w 1841 roku. Był to obiekt bezwieżowy, jednonawowy, o konstrukcji ryglowej z ceglanym wypełnieniem, otynkowany. Kościół znajdował się bezpośrednio przy grobli. Była to pierwotnie filia parafii protestanckiej w Kołczynie. Obok znajdował się budynek mieszkalny zajmowany przez nauczyciela i pastora. Kościół został rozebrany przed 1965 rokiem.

Stanowice (niem. Stennewitz). Wieś sołecka usytuowana 3 km na północ od Bogdańca, położona na Wysoczyźnie Gorzowskiej. Miejscowość posiada charakter ulicówki powstałej wzdłuż dawnego traktu – przez Raław do Gorzowa. Początki wsi sięgają czasów słowiańskich. Zapewne była podporządkowana kasztelanii santockiej. Najstarsza wzmianka pochodzi z dokumentu wystawionego w 1300 roku przez margrabiego brandenburskiego Albrechta III, który przekazał ją klasztorowi cystersów w Mironicach (filii klasztoru w Kołbaczu). Później istniała tutaj głównie własność rycerska, należąca początkowo do rodziny von Wedinghe. Z okresu średniowiecza pochodzą też wzmianki o dwóch młynach na rzece Bogdancie. Dochody jednego z nich stanowiły uposażenie ołtarza w kościele Mariackim w Gorzowie. Od XV wieku właścicielami Stanowic była

rodzina von der Marwitz (1455 – 1741). Kolejni właściciele majątku ziemskiego to: Hans Ehrenreich von Glöden (1741 – 1754), Georg Achaz von Horker (1754 – 1763), Wilhelm Gottfried von Bayer (1763-1780), a następnie dzieci tego ostatniego: Johann Gottlieb, Sophie Friederike i Amalie Gottfriede. W latach 1804 – 1835 majątek był w posiadaniu Karla Ferdinanda von Empicha. Po jego bezpotomnej śmierci znalazł się w rękach dotychczasowego zarządcy: Martina Gottlieba Treichela (1779 – 1848). W posiadaniu tej rodziny Stanowice pozostawały do początku 1945 roku. Do najbardziej zasłużonych należał syna Martina: Karl Wilhelm (1827 – 1898), który rozbudował pałac, przekomponował park oraz zakupił majątek w pobliskim Lubnie, unowocześnił folwark, wznosząc szereg nowych obiektów, w tym gorzelnię i stajnię.

Najstarszym obiektem we wsi jest kościół o średniowiecznym rodowodzie, wzniesiony w XV wieku. Świątynia znajduje się w obrębie nieczynnego cmentarza. Jest to budowla na planie prostokąta, wzniesiona z nieobrobionego kamienia. Po stronie zachodniej korpusu w 1779 roku dodano ryglową wieżę, natomiast w XVII wieku po stronie północnej kaplicę grobową. Najważniejsza przebudowa miała miejsce w latach 1870 – 1871, kiedy korpus świątyni otrzymał neostylowy kostium z wyprawami tynkarskimi skonstrastowanymi z materiałem ceramicznym (ościeża okien i gzyms podokapowy).

Dwór w Stanowicach został wzniesiony w 2. połowie XVI wieku. Obecna budowla posiada charakter okazałej rezydencji i zawiera w swojej strukturze cztery kolejne fazy budowlane. Najważniejsza z nich pochodzi z lat 1871 – 1872 i została zrealizowana przez wrocławskiego architekta Carla Johanna Lüdecke (1826 – 1894). Dwie kolejne fazy z lat 40. i z okresu powojennego obejmują liczne adaptacje i modernizacje, które doprowadziły do jego częściowej dewaloryzacji. Murowany, piętrowy budynek w stylu niemieckiego neorenesansu złożony jest z trzech skrzydeł, które tworzą niewielki, wewnętrzny dziedziniec.

Wieprzyce (niem. Wepritz). Wieś sołecka położona w bezpośrednim sąsiedztwie Gorzowa i wsi Jeże. W rzeczywistości to przysiółek średniowiecznej wsi włączonej w ramy administracyjne miasta. Dawny przysiółek został założony w latach 1786 – 1804 na terenie Wieprzyckich Łąk (niem. Wepritzsche Wiesen). Jego założycielem był sołtys Wieprzyc – Eschner. Od jego nazwiska wywodziła się nazwa przysiółka: Eschnersaue. Znajdował się tutaj majątek ziemski o areale 26 ha, na którym mieszkało trzech kolonistów z rodzinami. W 2013 roku mieszkało tu 240 osób w 48 gospodarstwach domowych.

Włostów (niem. Lossow). Wieś sołecka położona ok. 7 km na południe od Bogdańca. Została założona w 1775 roku na mokradłach warciańskich z inicjatywy majora Carla Sigismunda von Reitzenstein z Rudnicy. W sensie kompozycji przestrzennej tworzy jeden organizm – długą rzędówkę z inną osadą – Krzyszczyneką. Nazwa miejscowości została nadana na cześć pruskiego generała porucznika Daniela Friedricha von Lossowa (1721 – 1783). Teren osady wchodził w skład darowizny Karla Adama von Waldowa z 1747 roku na rzecz Sierocińca w Sulechowie. Zakładanie kolonii nadzorował Paul Gottfried Schartow. Osada składała się początkowo z 22 gospodarstw. Każdy z kolonistów otrzymał ziemię bagienną o areale 30 mórg w celu zagospodarowania, zwolnienie przez sześć lat z czynszu, po czym musiał płacić rocznie 12 groszy od morgi (15 talarów od gospodarstwa). Budowa obiektów mieszkalnych miała być zrealizowana na koszt zainteresowanych. Do obowiązków każdego z osadników należała też konserwacja wałów i rowów odwadniających. Ponadto każdy był zobowiązany do łożenia środków na utrzymanie pastora i nauczyciela. Do przywilejów z kolei należało m.in. zwolnienie ze służby wojskowej oraz z opłat na rzecz kwaterunku wojska.

W 1809 roku we Włostowie zamieszkiwało 291 mieszkańców żyjących w 45 domach. W tej liczbie było: 36 kolonistów, 13 komorników, kołodziej, kowal, karczmarz, młynarz posiadający młyn wietrzny (wiatrak). W 1861 roku mieszkało tu 266 osób w 41 domach. W 1925 roku: 215, w 1939: 186. Obszar wsi wynosił wówczas 291 ha. Natomiast w 2013 roku było tu jedynie 86 osób. Mieszkańcy obok uprawy ziemi i hodowli zwierząt trudnili się też rzemiosłem: kowalstwem, piekarstwem, czy murarstwem.

Najważniejszą budowlą we wsi jest kościół wzniesiony w latach 1800 – 1802 w konstrukcji ryglowej. To budowla założona na planie prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym z naczółkami. Pomimo powojennej przebudowy z lat 70. XX wieku zachował on swoją oryginalną formę. Świątynia była filią parafii w Kołczynie. Od połowy XIX wieku istniała tu samodzielna parafia. Ze świątynią związany jest cmentarz, w części użytkowany do dnia dzisiejszego. We wsi istniała szkoła (najstarsza została wybudowana w pod kon. XVIII w.), karczma, remiza strażacka, sklep kolonialny, a także punkt pocztowy.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Wiąże się nierozzerwalnie z historią wsi i osad, które na przestrzeni wieków rozwijały się, ale także podlegały zniszczeniom w wyniku katastrof naturalnych (np.

powodzie), czy wywołanych przez ludzi (np. pożary, działania wojenne etc.). Krajobraz kulturowy terenu gminy Bogdaniec jest nierozzerwalnie związany z otoczeniem przyrodniczym w postaci rzeki Warty i lasów położonych na osi wschód-zachód, równoległe do drogi i linii kolejowej z Kostrzyna do Gorzowa. Część z istniejących wsi zachowała dawny układ ruralistyczny. Obecnie na krajobraz kulturowy gminy składają się więc osiągnięcia cywilizacyjne człowieka utrwalone zarówno w pojedynczych obiektach i zespołach budowlanych, jak i w zachowanych elementach zagospodarowania przestrzennego, w skład których wchodzi krajobrazy wsi o genezie średniowiecznej wraz z dominantami w formie kościołów, rezydencji i zespołów folwarcznych oraz tereny nadrzeczne, poddane w okresie nowożytnym akcji kolonizacyjnej z kościołami sytuowanymi najczęściej na wyniesieniach terenu (np. w Chwałowicach) lub przy groblach (np. w Roszkowicach) i budownictwem ryglowym w siedliskach. Były one złożone z okazałych budynków mieszkalnych i gospodarczych (stodół, obór, chlewów itd.), organizujących czworoboczne założenie z obszernym dziedzińcem gospodarczym.

5.2.3. Zabytki nieruchomości

Zgodnie z art. 3 pkt 1, 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową; natomiast zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości.

Na podstawie art. 6 ust. 1 zabytkami nieruchomymi mogą być: krajobrazy kulturowe; układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane; dzieła architektury i budownictwa; dzieła budownictwa obronnego; obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe; cmentarze; parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni; miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Historyczne układy przestrzenne.

Zgodnie z art. 3 pkt 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny to przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg. Na terenie gminy nie występują układy ruralistyczne wpisane do rejestru zabytków. W gminnej ewidencji zabytków ujęte zostały układy ruralistyczne miejscowości powstałych w okresie średniowiecza: Jenin, Łupowo, Raław oraz Stanowice. Trzy pierwsze z nich posiadają rozplanowanie owalnicowe z obszernymi nawsiami, które ujęte są traktami komunikacyjnymi, i w obrębie których posadowiono kościoły. Niekiedy główna arteria komunikacyjna i główne ulice wiejskie podkreślone są nasadzeniami alejowymi lub szpalerowymi. Z kolei układ przestrzenny Stanowice jest wielodrożnicowy, podporządkowany majątkowi ziemskiemu. Miejscowość posiada bowiem duży zespół rezydencjonalno-parkowy wraz z zespołem folwarcznym, a także szereg budowli na swoim obszarze, które były w sensie funkcjonalnym związane z majątkiem ziemskim i jego działalnością (dom ogrodnika i zarządcy, domy oficjalistów i robotników folwarcznych). Zabudowa wymienionych wsi posiada charakter siedliskowy z zachowanymi jeszcze chałupami (1. poł. XIX w.) posadowionymi szczytem (archaicznie) lub kalenicą w stosunku do drogi.

Budownictwo sakralne

Zabytki architektury związane z kultem religijnym należą do jednych z najważniejszych elementów waloryzujących krajobraz kulturowy poszczególnych miejscowości. W znacznej mierze są to świątynie będące najstarszym świadectwem dawnego budownictwa, które pełnią rolę dominant architektonicznych w obrębie historycznych układów ruralistycznych. Do najcenniejszych zabytków o charakterze sakralnym z terenów gminy z pewnością należą sześć kościołów wpisanych do rejestru zabytków:

Kościół filialny pw. św. Antoniego Padewskiego w Chwałowicach (nr rej. 642 z dnia 18.12.1963 i pod nr KOK-I-82/76 z dnia 02.11.1976r.).

Najstarsza wzmianka na temat kościoła w Chwałowicach pochodzi z 1756 roku. Obecny kościół wybudowano w latach 1789-1790. Obiekt wzniesiono na sztucznie usypanym kopcu. Świątynia powstała w konstrukcji ryglowej na planie czworoboku z przedsionkiem od strony południowej. Prostopadłościenna bryła kościoła nakryta została wysokim dachem czterospadowym. Obiekt nie posiadał wieży dzwonnicy, a dzwony zawieszono były w sąsiedztwie świątyni na dzwonnicy kozłowej. Pierwotnie wnętrze ujęte było przyściennymi emporami, z których zachowano jedynie fragment przy ścianach południowej i zachodniej. Na emporze zachodniej znajduje się prospekt organowy z 2. połowy XIX wieku. We wnętrzu zachował się także późnobarokowy ołtarz, pierwotnie ambonowy.

Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła w Jeninie (nr rej. 649 decyzją z dnia 18.12.1963r. i pod nr KOK-I-87/76 decyzją z dnia 05.11.1976r.).

Kościół w Jeninie został wybudowany w 1811 roku według projektu niejakiego Pappritza. Kościół został przebudowany w 1933 roku według projektu Karla Friedricha Schinkla. Obiekt jest murowany z kamienia oraz cegły ceramicznej o tynkowanych elewacjach.

W sensie stylistycznym jest to budowla klasycystyczna z elementami neoromanizmu. Budowla założona jest na planie prostokątnym, z trójbocznym prezbiterium z okulesem po stronie wschodniej i czworoboczną wieżą po stronie przeciwnej. Korpus świątyni nakryty został dachem dwuspadowym o konstrukcji wieszarowej ze stolcami kozłowymi. Prezbiterium nakryte zostało dachem o trzech połaciach, wieża posiada w zwieńczeniu ostrosłupowy, strzelisty hełm. Wnętrze kościoła zostało przekształcone w okresie powojennym.

Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP w Jenińcu/Podjeninie (nr rej. L-213/A decyzją z dnia 07.06.2006r.).

Kościół został wzniesiony w latach 1863-1865 roku jako neostylowy z elementami romanizmu i gotyku. Budowla jest murowana z żółtej cegły ceramicznej, założona na planie prostokąta z wyodrębnionym po stronie wschodniej wielobocznym prezbiterium i czworoboczną, masywną wieżą po stronie zachodniej, zwieńczoną w górnej partii strzelistym hełmem. W sensie formalnym budowla jest silnie zróżnicowana, złożona z kilku brył geometrycznych. Wnętrze zachowało swój oryginalny charakter, z ceramiczną posadzką, oknami witrażowymi i ciesielskim detalem w obrębie stropu.

Kościół filialny pw. MB. Częstochowskiej w Łupowie (nr rej. L-536/A z dnia 9.11.2012r.).

Kościół wzniesiono w 1909 roku według projektu berlińskiego architekta Oskara Hossfelda (1848 – 1915). Świątynia wzniesiona na kamiennej podbudowie o ceglanych, tynkowanych ścianach obwodowych. Została założona na planie prostokątnym, zamkniętym od strony wschodniej trójbocznie. Masywna bryła korpusu nakryta dachem dwuspadowym, zaakcentowana została po stronie zachodniej czworoboczną wieżą dzwoniczną posiadającą hełm z latarnią i zwieńczoną wiatrowskazem. Szczyt zachodni i wieża świątyni wykonane zostały w konstrukcji ryglowej o tynkowanych polach międzyryglowych. Wnętrze świątyni jest salowe, nakryte drewnianym stropem beczkowym. Z historycznego wystroju i wyposażenia świątyni zachowała się stolarka drzwiowa, ślusarka okienna wraz z przeszkleniem, empora, ołtarz, żyrandol, ławki, organy piszczałkowe (zdekompletowane) w ramach neobarokowego prospektu, a także dzwon. Wyposażenie wnętrza pochodzi częściowo ze starszej świątyni.

Kościół filialny pw. MB Królowej Świata w Stanowicach (nr rej.: 659 z dnia 18.12.1963r. i pod nr KOK-I-95/76 decyzją z dnia 5.11.1976r.).

Kościół w Stanowicach to budowla założona na planie prostokąta wzniesiona w okresie późnego średniowiecza (prawdopodobnie w XV wieku) w konstrukcji murowanej z kamienia i cegły. W okresie nowożytnym po stronie północnej dodano kaplicę grobową, natomiast od strony zachodniej ryglową wieżę dzwoniczą. W latach 70. XIX wieku dokonano przebudowy świątyni zmieniając w elewacjach wykroje otworów okiennych, wprowadzając detal ceramiczny oraz wymieniając strop, więźbę oraz pokrycie dachowe. Wieża została wzniesiona w 1771 roku w konstrukcji ryglowej na kamiennej podbudowie w formie prostopadłościowej, zwieńczonej barokowym hełmem i latarnią.

Kościół filialny pw. św. Józefa we Włostowie (nr rej. zab. KOK-I-650/63 decyzją z dnia 18.12.1963r. i pod nr KOK-I-97/76 decyzją z dnia 5.11.1976 r.). Kościół we Włostowie został wzniesiony w latach 1800-1801. Pierwotnie była to budowla ryglowa, założona na planie wydłużonego prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym z naczółkami. W trakcie remontu świątyni przeprowadzonego w latach 1974 – 1975 dokonano przemurwania ścian obwodowych, zmieniając w sposób niekorzystny charakter zabytkowego kościoła.

Do cennych zabytków zaliczane są też inne kościoły, nie objęte ochroną przez wpis do rejestru zabytków:

Kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Jasińcu. To skromna, neogotycka świątynia wzniesiona w 1896 roku. Budowla została wzniesiona z cegły ceramicznej na planie prostokąta, z wieloboczną apsydą po stronie wschodniej. Nad zachodnią częścią korpusu została nadbudowana prosta sygnaturka. W elewacjach umieszczono otwory okienne ujęte lizenami i prosty detal architektoniczny w formie fryzów. Jest to budowla jednonawowa. Po stronie zachodniej wprowadzono emporeę muzyczną. Wnętrze nawy nakryte jest odeskowaną konstrukcją więźby dachowej, natomiast nad apsydą założono sklepienie ceramiczne. Posadzka złożona jest z cegły ceramicznej i sześciobocznych płytek ceramicznych. Na uwagę zasługują witraże umieszczone w oknach apsydy.

Kościół filialny w Lubczynie pw. św. Apostołów Piotra i Pawła. Świątynia w stylu neoromańskim została wzniesiona na przełomie XIX i XX wieku. Jest to budowla murowana z cegły ceramicznej, założona na planie prostokąta z wydodrębnionym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium po stronie północno-zachodniej. Nad portalem wejścia głównego umieszczono dekoracyjny, dwuspadowy daszek. Elewacja północno-zachodnia posiada dekoracyjny szczyt ozdobiony blendami. Bryła kościoła jest zwarta. Kościół jest jednonawowy. Wnętrze nawy nakryte jest odeskowaną konstrukcją więźby dachowej, natomiast nad apsydą założono sklepienie ceramiczne.

Zespoły rezydencjonalne (pałacowo-folwarczne). Na terenie Gminy Bogdaniec zachowały się dwa przykłady założeń rezydencjonalnych i powiązanych z nimi zespołów folwarcznych oraz parków: w Stanowicach i Raławiu. Założenia te należały do znamienitych rodzin szlachty nowomarchijskiej. Przy czym park w Raławiu jest stosunkowo niewielki i nie odgrywa znaczącej roli w kontekście zespołu pałacowo-folwarcznego.

Pałac w Stanowicach (nr rej. KOK-I-242/79 decyzją z dnia 13.04.1979r.).

Rezydencja w Stanowicach została wzmiankowana po raz pierwszy w 1601 roku. Budynek pałacu w swym obecnym kształcie jest wynikiem przebudowy oraz rozbudowy z lat 70. XIX wieku przeprowadzonej przez właściciela majątku Carla Treichela, według projektu wrocławskiego architekta Carla Lüdecke (1826-1896). Obiekt jest murowany z cegły ceramicznej o tynkowanych elewacjach. Budynek składa się z korpusu głównego oraz trzech skrzydeł wraz z kilkukondygnacyjną wieżą o strzelistym hełmie. Korpus budowli jest podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty dachem kopertowym. Elewacje pałacu posiadają zróżnicowaną kompozycję z boniowaniem, gzymsami cokołowymi między kondygnacjami i koronującymi oraz opracowaniem otworów okiennych i drzwiowych. Trzykondygnacyjna wieża zwieńczona została czteropłaciowym hełmem krytym łupkiem z wiatrowskazem. Pomieszczenia pałacu zakomponowane zostały w układzie dwutraktowym, przy czym trakt frontowy jest głębszy, z charakterystycznym układem amfiladowym. Pomieszczenia piwniczne zostały sklepione odcinkowo na belkach stalowych. Konstrukcja więźby dachowej jest historyczna. Z historycznego wystroju wnętrza pałacu zachowały się: drewniane boazerie, klatka schodowa w korpusie budowli, drewniana podłoga deskowa i parkiet oraz posadzka z ośmiokątnych płytek ceramicznych, stolarka drzwiowa z supraportami, a także sztukatorski wystrój sufitów w części pomieszczeń, m.in. w obrębie dawnej sali balowej.

Pałac w Raclawiu (nr rej. KOK-I-364/76 decyzją z dnia 24.05.1991 i pod nr L-374/A z dnia 24.02.2010r.).

Pałac został wzniesiony w 1901 roku jako murowany z cegły ceramicznej, tynkowany, posadowiony na kamiennym cokole. Budowla założona jest na planie prostokąta z ryzalitem i werandą w elewacji frontowej oraz z ryzalitem i gankiem w elewacji tylnej. W elewacji bocznej znajduje się wieża wtopiona częściowo w bryłę budowli, mieszcząca klatkę schodową. Budynek jest piętrowy z trzykondygnacyjną wieżą, nakryty dachem dwuspadowym z naczółkiem po stronie zachodniej. Elewacje akcentowane są otworami okiennymi i drzwiowymi w oprawie architektonicznej i gzymsami. Elewacje frontowa i tylna zakomponowane zostały jako symetryczne i rytmiczne, z centralnie umieszczonymi trzyosiowymi ryzalitami zwieńczonymi trójkątnymi tympanonami. W polu tympanonu południowej elewacji umieszczona została dekoracja z motywem winnej latorośli nakryta szarfą z datą budowy. W tympanonie północnym znajduje się dekoracja floralna z kartuszem, w którego owalnym polu umieszczono inicjał właściciela. Otwory okienne o zróżnicowanej formie posiadają bogate obramowanie architektoniczne. Układ wnętrz jest trzytraktowy z poprzecznym korytarzem dzielącym wnętrze na dwa trakty. Komunikację zapewnia spiralna klatka schodowa w sieni i klatka schodowa w wieży. W holu i sali balowej zachował się skromny wystrój sztukatorski w formie owalu i rozgwiazdy umieszczony pośrodku sufitu oraz oryginalna, reprezentacyjna stolarka drzwiowa wraz z supraportami.

Zespół folwarczny w Stanowicach (nr rej. KOK-I-242/79 decyzją z dnia 13.04.1979r.).

Zespół położony jest w centralnej części wsi, po zachodniej stronie drogi do Lubna i po północnej stronie drogi do Stanowiczek. Założenie zostało zakomponowane na planie wieloboku. Zabudowania wyznaczające dziedziniec wprowadzono po stronie południowo-wschodniej, północnej i północno-wschodniej. Od strony zachodniej założenie zamknięte jest bryłą pałacu i sąsiaduje z parkiem krajobrazowym. Wjazd na teren dziedzica usytuowano po stronie południowej, obok stawów parkowych i gorzelnii. Obecnie dziedziniec pozostaje niezabudowany. Pierwotnie w obrębie dziedzica znajdowały się powozownia i kuźnia. Zabudowa gospodarcza została wzniesiona z inicjatywy Carla Treichela głównie w latach 70. i 80. XIX wieku. Do dzisiaj zachowały się dawne budynki: stajnia, stodoła, a także gorzelnia. Stajnia i stodoła, czyli obiekty położone po północno-wschodniej stronie założenia, w wyniku przebudów i modernizacji utraciły wartości architektoniczne.

Zieleń komponowana

Na terenie gminy zachowały się obszary historycznej zieleni (parki, cmentarze i założenia alejowe) będącej ważnym elementem dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego, podlegające ochronie na podstawie przepisów Ustawy o ochronie przyrody. Problematyka inwentaryzacji, zachowania i pielęgnowania zieleni komponowanej jako integralnej części dziedzictwa kulturowego jest związana z problematyką poruszaną w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Bogdaniec. Najcenniejszym założeniem komponowanej zieleni jest park pałacowy w Stanowicach.

Park pałacowy w Stanowicach (nr rej. KOK-I- 264/79 decyzją z dnia 22.08.1979r.).

Założenie o powierzchni ok. 8,5 ha znajduje się wzdłuż drogi prowadzącej do Stanowiczek. Wjazd na teren założenia wiedzie na dziedziniec, do którego frontem usytuowano pałac. Rezydencja została przebudowana i rozbudowana w latach 70. XIX wieku przez właściciela majątku ziemskiego Carla Treichela. Zarazem dokonano rekompozycji parku nadając mu charakter krajobrazowy. Założenie zostało ukształtowane na kanwie ogrodu klasycystycznego z 2. poł. XVIII wieku charakteryzującego się czytelną kompozycją i geometrycznym układem dróg i rabat. Przy komponowaniu założenia wykorzystano istniejący drzewostan i naturalne warunki ukształtowania terenu, nadając mu naturalistyczny charakter. Założenie parkowe o kształcie wydłużonego prostokąta zaprojektowano w oparciu o trzy równoległe względem siebie osie, które wyznaczają przebieg głównych dróg. Dwie z nich biegną wzdłuż granic parku, natomiast środkowa prowadzi do niezachowanego mauzoleum. Układ ścieżek przy pałacu jest silnie rozbudowany, co może wskazywać na założenie w otoczeniu rezydencji ozdobnych rabat. Wnętrze parku niemalże na całej długości wypełniała polana, którą następnie zadrzewiono. Po wprowadzeniu nasadzeń alejowych i nieregularnych skupisk drzew przysłonięto pierwotne osie widokowe wewnątrz założenia. Na początku XIX wieku dokonano zmian w kompozycji parku. W tym czasie założono trzy stawy: dwa w pobliżu pałacu i jeden na obrzeżu parku, obecnie zamulony. Staw po stronie południowej przedzielony jest wąskim przesmykiem, tworząc dwa akweny. W latach 70. XIX wieku częściowo przekształcono kompozycję przez założenie alei lipowej wzdłuż jednej z dróg w pobliżu stawu. Po drugiej stronie alei został założony żywopłot z buka pospolitego, wskutek czego zasłonięto widok na mauzoleum od strony pałacu. W kompozycji założenia wskazać należy również wzniesienie z punktem widokowym na staw parkowy. W parku zinwentaryzowano 38 gatunków drzew i krzewów, w tym pięć gatunków drzew iglastych, a także 107 drzew o cechach pomnikowych. W okresie powojennym dokonano istotnych zmian i przekształceń w kompozycji parku, m.in. zniszczono mauzoleum, cmentarz rodowy, pierwotny układ dróg oraz ozdobne nasadzenia rabatowe w otoczeniu pałacu.

Zabytki techniki

Zasób zabytków techniki i architektury przemysłowej na terenie gminy przedstawia się stosunkowo skromnie. Z uwagi na rozmiary budynków, jak i zużycie techniczne, zmiany technologiczne, a także współczesne wymogi techniczne i normy ekologiczne, zabytki techniki często popadają w ruinę i bywają trudne do adaptacji do współczesnych funkcji użytkowych. Obiekty, które posiadają wartości historyczne, artystyczne i naukowe ujęte zostały w gminnej ewidencji zabytków. Do najcenniejszych tego typu zabytków należy Młyn Górny nad rzeką Bogdanką w Bogdańcu. Przy tej samej Bogdance zachowały się jeszcze dwa budynki młynów: Młyn Środkowy i Młyn Dolny. W zasobie zabytków techniki na terenie gminy znajduje się zespół stacji kolejowej w Bogdańcu, a także elementy infrastruktury kolejowej, w tym m.in. mosty i wiadukty. Interesującym wreszcie zabytkiem techniki jest modernistyczna remiza strażacka przy ul. Mickiewicza w Bogdańcu, do dnia dzisiejszego (pomimo skromnych rozmiarów) pełniąca swoją oryginalną funkcję.

Młyn (Górny) w Bogdańcu (nr rej. 640 decyzją z dnia 18.12.1963r. i pod nr KOK-I-79/76 decyzją z dnia 2.11.1976r.).

Dawny budynek młyna wodnego (później zaopatrzonego w turbinę elektryczną) został wybudowany w 1826 roku. Jest to budowla wzniesiona na planie prostokąta częściowo w konstrukcji tradycyjnej (partia piwnicy) i częściowo w konstrukcji ryglowej. W sensie architektonicznym jest to budowla podpiwniczona, dwukondygnacyjna z użytkowym poddaszem. Bryła budynku jest prostopadłościenna, nakryta dachem dwuspadowym z naczółkami. W elewacji frontowej wejścia do części mieszkalno-użytkowej i technicznej zostały poprzedzone drewnianymi gankami. Wnętrze podzielone zostało na część mieszkalno-użytkową, z sienią skomunikowaną z piwnicą i poddaszem oraz techniczną, mieszczącą urządzenia młyńskie.

5.2.4. Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 3 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na podstawie art. 6 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkami ruchomymi są w szczególności:

- a) dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery,
- d) wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022r., poz. 2393),
- f) instrumenty muzyczne,

g) wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,

h) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zgodnie z art. 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Zgodnie z art. 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisane do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Na terenie gminy Bogdaniec nie ma zabytków ruchomych objętych wpisem do rejestru zabytków. Najwięcej zabytków ruchomych zachowanych na terenie gminy związanych jest z wystrojem i wyposażeniem kościołów. Do najstarszych i zarazem najcenniejszych zachowanych elementów wyposażenia należy późnogotycki dzwon w kościele w Raławiu z ok. 1500 roku odlany przez ludwisarza Mertena Jacoba. Zazwyczaj na wystrój kościołów składają się okazałe, wiszące świeczniki (np. z detalami ze szkła w Stanowicach z pocz. XIX wieku), chrzcielnice (np. w Bogdańcu, Chwałowicach i Jenińcu z kon. XIX wieku), a także świeczniki ołtarzowe i pasyjki. Istotnymi elementami wyposażenia były też instrumenty muzyczne. Najczęściej występujące organy piszczałkowe pochodzą z zakładu Barnima Grüneberga w Szczecinie [np. w kościele we Włostowie z 1899 roku (No 417); w Lubczynie z 1900 roku (No 421); w Łupowie z 1909 roku; w Jasińcu z 1912 roku (No 667); a także w kościele w Bogdańcu O. Lindholma z Lipska i A. Schulze z Poczdamu z 1888 roku. W wielu świątyniach zachowały się też fisharmonie (np. w kościele w Jasińcu firmy W. Emmer z Berlina, a także w kościele w Podjeninie).

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytki archeologiczne to zabytki nieruchome, będące powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytki ruchome, będące tym wytworem.

Na podstawie art. 6 ust. 1 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkami archeologicznymi są w szczególności: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wszystkie roboty ziemne (takie jak fundamentowanie, roboty instalacyjne, gazociągi, wodociągi, kanalizacje, kable energetyczne i telefoniczne, rowy melioracyjne, a nawet zagospodarowanie terenu w obrębie stanowisk archeologicznych, muszą być uzgadniane z Lubuskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i prowadzone (wraz z ich dokumentacją) na koszt inwestora, pod nadzorem archeologa. Naruszenie stanowiska archeologicznego jest możliwe tylko po wcześniejszym przebadaniu danego miejsca. Zgodnie z art. 32 i 33 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, o każdorazowym znalezisku archeologicznym należy bezzwłocznie poinformować Wójta Gminy Bogdaniec lub Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Na terenie gminy Bogdaniec najwięcej stanowisk archeologicznych odnotowano w miejscowościach Bogdaniec, Stanowice, Łupowo oraz Jenin. Jest to najliczniejsza grupa – ślady osadnicze, które przypisano do epoki kamienia, kultury łużyckiej, a także datowane na okres średniowiecza – zarówno wczesne jak i późne średniowiecze, średniowiecze. Wiele śladów osadniczych określono ogólnie jako pradziejowe. Na kilka lub kilkanaście osad pradziejowych lub związanych z kulturą łużycką natrafiono w Bogdańcu, Chwałowicach, Łupowie, Jeninie, Motylewie, Raławiu.

W Bogdańcu, Łupowie, Jeninie, Motylewie, Chwałowicach i Wieprzycach mamy do czynienia ze stanowiskami przetwarzania krzemienia przypisanymi do epoki kamienia.

Dwa obozowiska – pradziejowe oraz przypisane do epoki kamienia – odkryto w Jenińcu. Jedno stanowisko określone jako obozowisko stwierdzono w Gostkowicach. Również w Gostkowicach natrafiono na znalezisko datowane na okres przedrzymski – prawdopodobnie skarb. Na cmentarzyska ciałopalne kultury łużyckiej natrafiono w Łupowie i Raławiu. Trzy stanowiska określone jako cmentarzysko kultury łużyckiej odnotowano w Jeninie. W Stanowicach zlokalizowane zostało cmentarzysko grupy górzyckiej kultury łużyckiej. Natomiast w Lubczynie natrafiono na ślad cmentarzyska w sposób ogólny określone jako pradziejowe.

W Bogdańcu, Jeninie, Jenińcu, Lubczynie, Motylewie, Podjeninie oraz Wieprzycach mamy do czynienia ze śladami lokacji wsi datowanymi na okres średniowiecza i nowożytności. Powstanie wsi Jeże i Jasiniec określono na XVIII-XX wiek. Z kolei w Jeninie oraz Kwiatkowicach zlokalizowano ślady średniowiecznej chyży.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie gminy Bogdaniec znajduje się oddział Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. Siedzibą oddziału pn. Zagroda Młyńska w Bogdańcu jest Młyn Górny w Bogdańcu. W skład zespołu młyńskiego położonego nad rzeką Bogdanką wchodzi też budynek gospodarczy i obiekty skansenologiczne: kuźnia oraz piec chlebowy (rekonstrukcje). Na ekspozycji (obecnie siedziba oddziału jest w remoncie) prezentowane były zabytki z działów Etnograficznego i Sztuki Dawnej. Część muzealiów, np. meble, narzędzia rolnicze, przedmioty codziennego użytku zostały pozyskane m.in. na terenie Łęgów Warciańskich (gminy Bogdaniec, Deszczno, Krzeszyce, Witnica i Słońsk). Charakterystyczną część ekspozycji w bogdanieckim młynie pn. „Młyny i młynki” zajmowała prywatna kolekcja młynków. W Oddziale Muzeum Sztuk Dawnych przy ul. Warszawskiej 35 w Gorzowie Wlkp. eksponowane są z kolei meble w stylu Biedermeier (2. ćw. XIX wieku) pochodzące z Chwałowic.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Prawna ochrona zabytków wynika z form ochrony, które określa art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, są to:

1) wpis do rejestru zabytków – podstawowa forma polegająca na objęciu ochroną prawną zabytku poprzez wydanie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków decyzji administracyjnej,

2) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy – szczególną ochroną muszą być objęte zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków oraz ich otoczenie i inne zabytki nieruchome znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków,

3) utworzenie parku kulturowego,

4) uznanie za pomnik historii – dotyczy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury.

Podstawowym instrumentem ochrony zabytków jest wpis do rejestru. Pozostałe formy ochrony konserwatorskiej posiadają mniejsze znaczenie. Zarazem wpis do rejestru jest jedyną pozostającą w dyspozycji wojewódzkiego konserwatora zabytków formą ochrony. Z kolei uchwalenie planu miejscowego oraz powołanie parku kulturowego pozostaje w kompetencjach gminy, zaś pomniki historii w drodze rozporządzenia ustanawia Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej.

5.3.1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 8 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Rejestr ten prowadzi się w formie odrębnych ksiąg dla zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych. Wpisanie zabytku do rejestru zabytków nakłada na właściciela bądź posiadacza obowiązki wynikające z art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

ZABYTKI WPISANE DO REJESTRU NA TERENIE GMINY BOGDANIEC				
L.p.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA DEC.
1.	Bogdaniec	Młyn (Górny)	640 KOK-I-79/76	18.12.1963 r. 02.11.1976 r.
2.	Chwałowice	Kościół filialny pw. św. Antoniego Padewskiego	642 KOK-I-82/76	18.12.1963 r. 02.11.1976 r.
3.	Jenin	Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła	649 KOK-I-87/76	18.12.1963 r. 05.11.1976 r.
4.	Łupowo	Kościół filialny pw. MB Częstochowskiej	L-536/A	09.11.2012 r.

5.	Podjenin (Jeniniec)	Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP	L-213/A	07.06.2006 r.
6.	Raław	Pałac	KOK-I-364/76 L- 374/A	24.05.1991 r. 24.02.2010 r.
7.	Stanowice	Kościół filialny pw. MB Królowej Świata	659 KOK-I-95/76	18.12.1963 r. 05.11.1976 r.
8.	Stanowice	Zespół pałacowo-parkowy	KOK-I-242/79	13.04.1979 r.
9.	Stanowice	Park pałacowy	KOK-I-264/79	22.08.1979 r.
10.	Włostów	Kościół filialny pw. św. Józefa	KOK-I-650/63 KOK- I-97/76	18.12.1963 r. 05.11.1976 r.

5.3.2. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego sporządza się w celu ustalenia przeznaczenia terenów i określenia sposobów ich zagospodarowania oraz zabudowy. Zachowanie i ochrona ładu przestrzennego, a także zapewnienie zrównoważonego rozwoju, w tym sankcjonujące ochronę dziedzictwa kulturowego, stanowi podstawową przesłankę dla ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią zarazem podstawowe narzędzie ochrony krajobrazu i dziedzictwa kulturowego. Na obszarze objętym planem zagospodarowania przestrzennego ochroną obejmuje się zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne wg AZP. Zarazem w przypadku historycznych zespołów zabudowy i historycznych układów przestrzennych (urbanistycznych i ruralistycznych) wprowadza się dodatkowo zasady kształtowania przestrzeni oraz strefy ochrony konserwatorskiej: „A” (ściśła strefa ochrony konserwatorskiej), „B” (pośrednia strefa ochrony konserwatorskiej), „E” (strefa ochrony ekspozycji), „K” (strefa ochrony wartości krajobrazowych) oraz „W1”, „W2”, „W3” (strefy ochrony archeologicznej).

Aktualnie na terenie gminy obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego przyjęte uchwałami Rady Gminy Bogdaniec:

1) UCHWAŁA NR XVII/119/2012 RADY GMINY BOGDANIEC z dnia 28 grudnia 2012r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru przeznaczonego pod drogę dojazdową do terenów przemysłowych w obrębie Stanowice – gmina Bogdaniec;

2) UCHWAŁA NR XXIV.172.2017 RADY GMINY BOGDANIEC z dnia 28 września 2017r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Bogdaniec w obrębie Jenin; ustalenia w mpzp dotyczą ochrony stanowisk archeologicznych w m. Jenin: nr 1 (AZP 46-10/1; nr 2 (AZP 46-10/2); nr 3 (AZP 46-10/3); nr 4 (AZP 46-10/4); nr 5 (AZP 46-10/5); nr 8 (AZP 46-10/8) oraz stanowiska archeologicznego nr 9 (AZP 46-10/9);

3) UCHWAŁA NR V.31.2019 RADY GMINY BOGDANIEC z dnia 25 lutego 2019r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Bogdaniec w obrębie Bogdaniec w rejonie ul. Pocztowej; ustalenia w mpzp dotyczą ochrony stanowisk archeologicznych w m. Bogdaniec: nr 4 (AZP 46-10/30); nr 5 (AZP46-10/31), nr 6 (AZP 46-10/32);

4) UCHWAŁA NR XXII.170.2020 RADY GMINY BOGDANIEC z dnia 21 grudnia 2020r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Bogdaniec – obręby Łupowo i Wieprzyce; ustalenia w mpzp dotyczą ochrony stanowisk archeologicznych w m. Łupowo, nr 14 (AZP 45-11/30) i nr 5 (AZP 45-11/4);

5) UCHWAŁA NR XXIII.179.2021 RADY GMINY BOGDANIEC z dnia 15 lutego 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Bogdaniec – obręby Raław i Łupowo; ustalenia w mpzp dotyczą ochrony stanowisk archeologicznych w m. Łupowo: nr 1 (AZP 45-11/8); w m. Raław nr 4 (AZP 45-10/21);

6) UCHWAŁA NR XXIII.180.2021 RADY GMINY BOGDANIEC z dnia 15 lutego 2021 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w gminie Bogdaniec – obręb Stanowice, Raław i Łupowo; ustalenia w mpzp dotyczą ochrony stanowisk archeologicznych w m. Stanowice, stanowisko nr 14 (AZP 45-10/14); w m. Raław, stanowisko nr 2, (AZP 45-10/19); w m. Raław, stanowisko nr 13 (AZP 45-10/30).

5.3.3. Parki kulturowe

Parki kulturowe są tworzone w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Zgodnie z art. 16 ust. 1 park tworzy rada gminy na podstawie uchwały po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia dotyczące:

- 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;
- 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;
- 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;
- 4) składowania lub magazynowania odpadów.

Tego typu forma ochrony jest szczególnie polecana dla form krajobrazowych i może być pomocna przy opracowaniu długofalowej strategii działania dla cennych obszarów kulturowych i kulturowo-przyrodniczych.

Na terenie Gminy Bogdaniec utworzono Park Kulturowy „Dolina Trzech Młynów” Uchwałą Rady Gminy Bogdaniec Nr XXXIII/170/2006 z dnia 26 września 2006r. Obszar parku obejmuje część doliny rzeki Bogdanki z trzema historycznymi założeniami młyńskimi powstałymi w przeciągu XIX wieku oraz zabudowę willową z XIX i XX wieku. Najcenniejszym spośród nich jest budynek Młyna Górnego wzniesiony w konstrukcji ryglowej w 1826 roku. Nieruchomości te wkomponowane są w dolinę między wzgórzami morenowymi, posiadającą wyjątkowe wartości kulturowe i przyrodnicze, o których w głównej mierze decyduje przebieg rzeki Bogdanki, jej rozlewiska i zabytkowe założenia młyńskie. Ponadto we wschodniej i północnej części obszaru parku znajdują się obszary leśne o znacznych wartościach przyrodniczych z dębami, jesionami i grabami, dla których decydujący jest ich naturalny charakter, powiązanie z korytem rzeki oraz jej leśnymi wywierzyskami. W górnym biegu Bogdanka tworzy malownicze meandry z poprzeczkanymi nad rzeką mostkami. W obrębie parku kulturowego, po jego północno-zachodniej stronie znajduje się teren rezerwatu Dębowa Góra (dawniej Bogdaniec III). Jest to rezerwat przyrody częściowo leśny o powierzchni 11,23 ha utworzony w 1995 roku na północ od Bogdańca, na terenie Bogdanieckich Wzgórz. Rezerwat obejmuje fragmenty podlegającego ochronie naturalnego lasu dębowo-grabowego. Na terenie górnego młyna założonego w 1. 20. XIX wieku znajduje się Muzeum „Zagroda Młyńska” – Oddział Muzeum, Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp., w charakterze skansenu, cieszące się sporym zainteresowaniem wśród zwiedzających. W następnej kolejności należy wymienić budynek Młyna Dolnego wzniesionego w połowie XIX wieku. Jest to budowla murowana z kamienia i cegły. W sensie architektonicznym jest to budynek parterowy, podpiwniczony, prostopadłościenny, nakryty dachem dwuspadowym z naczółkami. Ostatnim w kolejności młynem jest budynek Młyna Średniego wzniesiony pod koniec XIX wieku. Jest to budowla wzniesiona w technice murowanej z cegły ceramicznej na zaprawie wapiennej. Na historyczna zabudowę obszaru parku kulturowego składają się ponadto zabudowania mieszkalne wzniesione na początku XX wieku. Reprezentują one budownictwo murowane. Natomiast wzdłuż wschodniego skraju doliny przebiega przyrodnicza ścieżka dydaktyczna. Do atrakcji należy organizowane tutaj corocznie Lubuskie Święto Chleba posiadające charakter lubuskich dożynek. Rozwój gospodarczy miejscowości związany był z uprawą ziemi i hodowlą zwierząt oraz w mniejszym zakresie z działalnością przemysłową (np. młynarstwem i przetwórstwem drzewnym).

Zgodnie z art. 16 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami sporządzono Plan Ochrony Parku Kulturowego „Dolina Trzech Młynów” w Bogdańcu, przyjęty Uchwałą nr X.71.2016. Rady Gminy Bogdaniec z dnia 29 lutego 2016 r. Dokument zawiera w pierwszej części omówienie podstawy prawnej, a także uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego na poziomie gminy, a także inne dokumenty programowe np. Program Ochrony Przyrody na okres 2013-2023 dla Nadleśnictwa Bogdaniec. Następnie dokonano charakterystyki walorów kulturowych, krajobrazowych i przyrodniczych, a także podano wykaz obiektów zabytkowych (zabytki archeologiczne i zabytki architektury i budownictwa) oraz przyrodniczych i zieleni komponowanej. W następnej kolejności dokonano analizy uwarunkowań przestrzennych: w tym m.in. stosunków własnościowych i występujących na terenie Parku kulturowego

rodzajów zagospodarowania. Po przeprowadzeniu analizy zagrożeń i stanu zachowania zabytków przedstawiono zalecenia planistyczne z wyznaczeniem stref ochrony konserwatorskiej oraz wytyczne do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. W końcowej części zaprezentowano sposób zarządzania Parkiem kulturowym.

5.3.4. Pomniki historii

Pomniki Historii to miejsca, które ze względu na szczególną wartość i znaczenie dla kultury narodowej, z uwagi na swoją historię, klasę architektury oraz piękno otaczającego je krajobrazu zasługują na szczególną uwagę i ochronę. Lista Pomników Historii została zapoczątkowana w 1994 roku. Obecnie liczy ponad 100 zespołów i obiektów położonych na obszarze całego kraju. Na terenie województwa lubuskiego obecnie są cztery Pomniki Historii: Park Mużakowski, park w stylu krajobrazowym; Zespół pocysterski w Gościkowie-Paradyżu; Poaugustiański zespół klasztorny w Żaganiu z kościołem Wniebowzięcia NMP oraz Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Kłępsku. Na tej liście nie ma zabytków z terenu gminy Bogdaniec.

5.4. Zabytki w Gminnej Ewidencji Zabytków (GEZ)

Gmina Bogdaniec posiada Gminną Ewidencję Zabytków (GEZ), która stanowi podstawę do sporządzania programu opieki nad zabytkami przez gminę oraz ustalania zapisów dotyczących ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchomości wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Gminnej Ewidencji Zabytków ujęte są zabytki archeologiczne, zabytki nieruchomości architektury i budownictwa, zespoły budowlane, układy ruralistyczne i zabytki zieleni komponowanej. Dodatkowe włączenie kolejnych obiektów do Gminnej Ewidencji Zabytków wymaga porozumienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków, co do zasadności ujęcia danego zabytku w ewidencji oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich. Wymaga także zawiadomienia właściciela zabytku o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do GEZ. Zawiadamianie właścicieli zabytków o zamiarze włączenia do GEZ, o sporządzeniu nowej karty adresowej albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z GEZ wynika ze zmiany Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019r., zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019r., poz. 1886). Do powyższych zawiadomień o włączeniu karty do GEZ lub o wykonaniu nowej dołącza się odpowiednią kartę ewidencyjną.

Biorąc pod uwagę istniejące rozbieżności w wykazach, także stały ruch budowlany, który powoduje zmiany w zasobach zabytkowych (rozbiórki, przebudowy i modernizacje), należy zaplanować weryfikację i aktualizację ewidencji gminnej, polegającej zarówno na uzupełnianiu jej o kolejne budynki, czy obszary, jak i na wykreśleniu z ewidencji obiektów nieistniejących oraz gruntownie przebudowanych, w wyniku której obiekty utraciły wartości zabytkowe (zmiana bryły budynku, układu i wielkości otworów okiennych, zniszczenie wystroju elewacji itp.). W ramach ewidencji zostały również opracowane karty adresowe dla stanowisk archeologicznych.

Należy przy tym zaznaczyć, że zmiany w GEZ nie powodują nieważności ustaleń studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz gminnego programu opieki nad zabytkami.

Ochrona obiektów ujętych w ewidencji zabytków oraz wskazanych w MPZP polega przede wszystkim na dbałości o formę architektoniczną obiektu (gabaryty wysokościowe, forma dachu i rodzaj oraz kolor pokrycia, kompozycja i wystrój elewacji, kolorystyka, forma stolarki okiennej i drzwiowej). Stan techniczny zabytków włączonych do Gminnej Ewidencji Zabytków jest zróżnicowany i wynika ze sposobu użytkowania obiektu lub jego braku, ale także jest obrazem wiedzy jaką właściciele i użytkownicy mają w zakresie ochrony zabytków. Niestety, bardzo często brak jest jakiegokolwiek wiedzy o wartościach zabytkowych budynków oraz o zasadach

prowadzenia robót budowlanych uwzględniających walory historyczne budynków, co przekłada się na stałe zmniejszanie zasobu zabytkowego. Stąd konieczne jest propagowanie wśród mieszkańców zabytkowych domów wiedzy o wartości budynków, ich detalu architektonicznym, o zasadach prowadzenia prac w obiektach zabytkowych, np. poprzez spotkania, warsztaty i odpowiednie opracowania, konkursy na poprawnie przeprowadzone prace konserwatorskie, informacje na stronie internetowej.

5.5. Działania gminy w obszarze dziedzictwa kulturowego

Gmina Bogdaniec promuje się poprzez historię i dziedzictwo kulturowe. W szczególności wspiera wydawanie książek popularnych z zakresu historii regionalnej i krajoznawstwa, np.: Chwałowice 325 – lecie, red. Monika Wilk, Bogdaniec 2011, a także publikacje E. Cytlaka: Bogdaniec w krainie szlaków turystycznych – zarys historii ziemi bogdanieckiej, Bogdaniec 2015; Dolina Trzech Młynów w Bogdańcu, Bogdaniec 2012.; Kościoły w gminie Bogdaniec, Bogdaniec 2008.

Zarazem wykorzystuje zasoby dziedzictwa w rozwoju rekreacji i turystyki przez organizację szlaków kulturowych, np. Szlak Parku Kulturowego, czy Bogdaniecka Dziesiątka.

5.5.1. Obiekty zabytkowe będące własnością gminy

Gmina Bogdaniec nie posiada znaczących obiektów zabytkowych. Do Gminy należy część parku pałacowego w Stanowicach (zachodnia) wpisanego do rejestru zabytków. Pozostałe zabytki należące do Gminy to zabytki architektury i budownictwa, w tym np. budynek Urzędu Gminy przy ul. Mickiewicza 45 w Bogdańcu, kaplica cmentarna przy ul. Cmentarnej w Bogdańcu, czy budynek dawnej szkoły w Roszkowicach 18. Własnością Gminy są też dawne cmentarze ewangelickie (np. w Łupowie, Motylewie i Raclawiu) ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Nakłada to na Gminę obowiązki wynikające z art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

5.5.2. Infrastruktura i działania Gminy Bogdaniec w zakresie wykorzystania dziedzictwa kulturowego do popularyzacji obszaru gminy

Na terenie Gminy działa Gminna Biblioteka Publiczna w Bogdańcu z siedzibą przy ul. Dworcowej 5 w Bogdańcu. Księgozbiór placówki w 2022 roku liczył 14 312 woluminów i 738 materiały audiowizualne w tym audiobooki 491. Biblioteka posiada na swoim koncie szereg działań dotyczących popularyzacji dziedzictwa kulturowego. Jej zasługą jest integracja środowiska i rozbudzanie potrzeb intelektualnych przez rozwój czytelnictwa, upowszechnienie informacji oraz działania popularyzujące historię regionalną i dziedzictwo kulturowe.

Na rozwój więzi społecznych i kultywowanie tradycji wpływ posiada sieć świetlic wiejskich w następujących miejscowościach: Chwałowice, Gostkowice, Jasiniec, Jenin, Jeżyki, Kwiatkowice, Lubczyno, Łupowo, Stanowice, Raclaw i Włostów.

Gmina Bogdaniec wspiera działalność Bogdanieckiego Uniwersytetu III wieku z siedzibą przy ul. Dworcowej 5 w Bogdańcu. Stowarzyszenie kultywuje regionalne tradycje, a także sprzyja zacieśnianiu więzi ludzkich. Z inicjatywy Uniwersytetu III wieku odbywają się wycieczki krajoznawcze, wykłady i inicjatywy wydawnicze. Na wzmiankę zasługują także działania innych stowarzyszeń, np. Stowarzyszenia „Klub Edukacja” z siedzibą w Bogdańcu.

Na terenie Gminy Bogdaniec znajduje się Muzeum „Zagroda Młyńska” w Bogdańcu, oddział Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. Jest to muzeum o charakterze skansenologicznym. Placówka kojarzona jest w sposób naturalny z Bogdańcem. Jej działalność wpisuje się ściśle w lokalne tradycje kulturowe i działalność gminy.

Gmina Bogdaniec od 1995 roku organizuje rokrocznie Lubuskie Święto Chleba, przy udziale Lubuskiej Izby Rzemiosła i Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. Motywem święta jest wypiek chleba

z różnorodnej mąki. Lokalną specjalnością są chleby pieczone z rodzynekami na liściach kapusty w piecu chlebowym. W kościele parafialnym w Bogdańcu jest przy tym odprawiana msza przeznaczona dla wytwórców pieczywa. Następnie z kościoła rusza świąteczny korowód zakończony ślubowaniem czeladników. W trakcie święta organizowane są konkursy wypieków, w tym także wyrobów cukierniczych. W ostatnich latach powstała kategoria Potraw Regionalnych.

Na terenie Gminy Bogdaniec znajduje się dużo atrakcji turystycznych, do których należą obiekty przyrodnicze i kulturowe. Na przedmiotowym obszarze wytyczono szlaki turystyczne o dużych dystansach, przebiegających przez tereny kilku gmin oraz szlaki o krótkich dystansach, obejmujących wyłącznie teren gminy.

5.5.3 Turystyka – szlaki krajoznawcze

Na terenie Gminy Bogdaniec funkcjonują liczne szlaki turystyczne, piesze i rowerowe. System szlaków posiada wpływ na rozwój kultury fizycznej, propagowanie krajoznawstwa oraz promocję dziedzictwa kulturowego. W ramach ECO na terenie Nadleśnictwa Bogdaniec, z inicjatywy firmy Ragn-Sells Sp. z o.o., we współpracy z Gminą Bogdaniec i Nadleśnictwem Bogdaniec oraz innymi partnerami powstały dwa Szlaki Nordic Walking: Szlak Niebieski (dł. 5 km) i Szlak Czerwony (dł. 4,1 km). Gmina Bogdaniec posiada też znaczny potencjał dzięki obszarom przylegającym do rzeki Warty, może więc korzystać z turystyki wodnej – w planach jest budowa stacji wodnej.

Na terenie Gminy Bogdaniec znajduje się dużo atrakcji turystycznych, do których należą obiekty przyrodnicze i kulturowe. Na przedmiotowym obszarze wytyczono szlaki turystyczne o dużych dystansach, przebiegające przez tereny kilku gmin oraz szlaki o krótkich dystansach, obejmujące wyłącznie teren gminy.

Szlak Niebieski: Szlak Doliny Trzech Młynów; Szlak Czerwony: Szlak Dziesiątka Bogdaniecka

Szlak o dł. 4,1 km, czas przejścia ok. 1 godz., stopień trudności: wymagający. Szlak rozpoczyna się przy budynku Nadleśnictwa Bogdaniec, prowadzi przez obszar ukształtowany pod wpływem działalności ładłodów trzech zlodowaceń. Trasę urozmaicają liczne wzniesienia, które zapewniają atrakcyjne widoki. Różnica wzniesień na szlaku sięga nawet do 60 m. Na uwagę zasługuje znajdująca się przy szlaku okazała 100-letnia lipa, wysoka na ok. 20 m. Szlak przebiega częściowo przez Rezerwat Bogdaniec III, który został utworzony w 1995 roku. Jest to rezerwat krajobrazowo-leśny.

Szlak Dolina Trzech Młynów

Szlak o dł. 5 km, czas przejścia ok. 1 godz. 20 min., stopień trudności: łatwy. Szlak przebiega obok Muzeum „Zagroda Młyńska”, które obejmuje zabytkowe obiekty tworzące zagrodę młyńską – młyn i budynek gospodarczy. W Młynie można zwiedzić mieszkanie młynarza, przyjrzeć się oryginalnemu wyposażeniu młyna oraz domowym narzędziom i maszynom związanym z przetwórstwem zboża (różnego rodzaju stępy i żarna, łuszczarkę do kaszy wraz z sortownicą, czyszczarkę do gryki, a także wialnię); można zapoznać się z przedmiotami związanymi z wypiekiem chleba (dzieże, niecki, łopaty do wypieku chleba i in.). W budynkach gospodarczych i na podwórzu zostały wyeksponowane narzędzia rolnicze, środki transportu wiejskiego (wozy bryczki, sanie, uprząż) oraz inne przedmioty związane z życiem i pracą na wsi.

Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna w Parku kulturowym „Dolina Trzech Młynów”

Ścieżka spacerowo-edukacyjna „Bogdaniec” o dł. 4 km. Początek ścieżki znajduje się przy siedzibie Nadleśnictwa, przebiega przez teren Muzeum w Bogdańcu oraz obszar Rezerwatu „Dębowa Góra”. Na trasie ścieżki zbudowana została wiata przeznaczona do odpoczynku, ustawiono tablice informacyjne, ławki, wyznaczone zostało również miejsce na ognisko. Przy budynku Nadleśnictwa funkcjonuje sala edukacyjna ze sprzętem do prowadzenia wykładów i prelekcji, przeznaczona do organizowania wystaw i ekspozycji.

Szlaki rowerowe

Szlak niebieski o dł. 42 km

Odcinek I: Szlak prowadzi z Wieprzyc, przez Chwałowice, Gostkowice do Bogdańca. Są to tereny osuszone i zagospodarowane w wyniku kolonizacji holenderskiej – wcześniej, wieloma odnogami płynęła rzeka Warta, znajdowały się mokradła, dlatego teren ten początkowo nazywano „Błotami lub Łęgami Warciańskimi”. Przemierzając szlak, oprócz wzgórz morenowych można podziwiać efekty działalności pierwszych osadników zamieszkujących te tereny. Koloniści przyczynili się do osuszenia terenu – budowali kanały i przepusty, wznosili wały powodziowe. We wsi Chwałowice leżącej przy trasie szlaku mamy możliwość podziwiania

pozostałości dawnego budownictwa – można tu zobaczyć oryginalne olenderskie domy i zabudowania gospodarcze, a także jedyny zachowany w z okresu kolonizacji kościół w Chwałowicach.

Odcinek II: Szlak prowadzi przez „Dolinę Trzech Młynów” w Bogdańcu. Atrakcją etapu stanowi przejazd ścieżką edukacyjną „Dolina Trzech Młynów” – od siedziby Nadleśnictwa do Muzeum „Zagroda Młyńska” w Bogdańcu. Ścieżka wyznaczona została doliną rzeki Bogdanki, skrajem zalesionych wzgórz, a w czasie przejażdżki można podziwiać wijący się w dole strumień i stawy młyńskie. Mamy możliwość obejrzenia zabudowań Młyna Dolnego i Średniego. Ścieżka prowadzi do Młyna Górnego, tj. Muzeum „Zagroda Młyńska”. Wnętrza muzealne to rekonstrukcja mieszkania młynarza, ekspozycje z narzędziami i maszynami służącymi do wypieku chleba. Interesująco przedstawia się kolekcja młynków. Natomiast w budynkach gospodarczych można zwiedzić kuźnię, przyrządy do obróbki drewna, bryczki i sań. Na atrakcje „Doliny Trzech Młynów” składa się również Rezerwat Leśny „Dębowa Góra”. Rezerwat położony jest po zachodniej stronie ul. Leśnej w Bogdańcu. Za „Zagrodą Młyńską” dalsza trasa prowadzi wzgórzami morenowymi do „Głazu Korsaka”. Ścieżka wytyczona została wśród starodrzewu, gdzie można podziwiać oczka wodne. Końcowy etap prowadzi przez teren leśny wiodący do Chruścika i Małyszyna w Gorzowie Wlkp.

Szlak żółty, dł. 23 km

Szlak prowadzi z Bogdańca przez Stanowice, Lubno, Wysoką do jeziora Marwicko; przy szlaku znajduje się zespół pałacowo-parkowy i kościół w Stanowicach.

Trasa Warta – Noteć, dł. 127 km (TRWN)

Szlak prowadzi z Kostrzyna nad Odrą, przez Gorzów Wlkp. do Drezdenka – bezpieczna trasa rowerowa, która wiedzie głównie przez obwałowanie rzek Warty oraz Noteci.

Rowerowy Szlak Królewski

Szlak prowadzi z Kostrzyna nad Odrą do Gorzowa Wlkp. W założeniu stanowi fragment dawnego szlaku handlowego, który łączył Europę Zachodnią ze wschodnią częścią kontynentu. W okresie średniowiecza zyskał on nową formułę, stając się szlakiem pątniczym przemierzany przez ludzi pielgrzymujących hiszpańskiego Santiago de Compostela, zaś w czasach nowożytnych armia Napoleona maszerowała tą trasą w kierunku Moskwy. W latach 1823-1825 szlak stał się ważnym odcinkiem komunikacyjnym przyszłych Niemiec – była to część drogi nr 1, łącząca Akwizgran, Berlin, Gorzów Wlkp. i Królewiec. Droga została wówczas obsadzona alejami lipowymi, z których wiele zachowało się do dzisiaj. Ruch na tej trasie nie jest intensywny, a powstanie ścieżki rowerowej przyczyniło się do poprawy bezpieczeństwa i stanowi atrakcję turystyczną regionu.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY

Stan zachowania zabytków nieruchomych gminy Bogdaniec jest zróżnicowany w zależności od kategorii obiektów. Z uwagi na rolniczy charakter gminy i stosunkowo ograniczone inwestycje w dobrym stanie zachowany jest krajobraz kulturowy. Na wyróżnienie zasługuje teren parku kulturowego „Dolina Trzech Młynów” i obszar Łągów Warciańskich. W stosunkowo dobrym stanie pozostają zabytki sakralne. Wpływ na to ma zagospodarowanie wszystkich obiektów do celów kultu oraz stale prowadzone remonty. Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela w Bogdańcu i kościół filialny pw. św. Józefa we Włostowie zostały w okresie powojennym przekształcone (rozbudowane i przebudowane). Jednak pozostałe obiekty sakralne zachowały swój oryginalny charakter.

Samorząd Gminy wraz z Nadleśnictwem Bogdaniec i Muzeum Lubuskim im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. Oddział „Zagroda Młyńska” wraz z mieszkańcami i prowadzonymi przez nich stowarzyszeniami podejmuje szereg zadań popularyzujących dziedzictwo kulturowe i budujących lokalną tożsamość. Ze względu jednak na szeroki zakres problematyki związanej z ochroną i opieką nad zabytkami, przed gminą Bogdaniec stoi nadal wiele wyzwań w tym obszarze.

W celu oceny aktualnego stanu dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Bogdaniec w ramach analizy SWOT przeanalizowano czynniki posiadające na to wpływ:

Mocne strony	Słabe strony
występowanie wartościowego i dobrze zachowanego krajobrazu kulturowego	zły stan wielu obiektów zabytkowych, wymagający pilnych remontów
wielokulturowość i różnorodność mieszkańców gminy	brak powszechnej świadomości o potrzebie ochrony i opieki nad zabytkami
dogodne położenie w sąsiedztwie dużego ośrodka	brak zainteresowania w utrzymaniu zabytków w

miejskiego	zgodzie z ich charakterem
duży udział budownictwa ryglowego w zabudowie miejscowości gminy	trudności z pozyskiwaniem środków na prace przy zabytkach
lokalizacja jednego z cenniejszych w regionie zespołów pałacowych (Stanowice)	brak szerszej oferty w zakresie turystyki i bazy noclegowej
aktywna działalność Muzeum „Zagroda Młyńska” Oddział Muzeum Lubuskiego	niewielki rozwój usług turystycznych pomimo licznych atutów
aktywna działalność edukacyjna Nadleśnictwa Bogdaniec	niewystarczająca promocja dziedzictwa kulturowego
aktywna działalność Gminnej Biblioteki Publicznej w Bogdańcu	wysoki koszt rewaloryzacji obiektów kulturowych i obszarów kulturowych
aktywna działalność osób prywatnych i stowarzyszeń na rzecz historii i dziedzictwa	niewystarczające środki w budżecie gminy na remonty zabytków
organizowanie „Święto chleba” w Bogdańcu jako przejaw przywiązania do tradycji	niewielki wpływ miejscowych planów zagospodarowania na ochronę zabytków
lokalizacja na terenie gminy szlaków turystycznych (pieszych i rowerowych)	wysoki koszt rewaloryzacji i rewitalizacji obszarów i obiektów zabytkowych
lokalizacja na terenie gminy edukacyjnych ścieżek przyrodniczych	zastosowanie do remontów zabytków nietradycyjnych materiałów budowlanych
potencjał do organizacji plenerowych imprez masowych	destrukcja zabytków w wyniku nie- wprawnych remontów/termomodernizacji
wysokiej jakości baza oświatowa z infrastrukturą sportową	podziały nieruchomości utrudniające rewaloryzację zabytków
oznakowanie i opieka nad dawnymi cmentarzami protestanckimi	powstawanie nowej, nietradycyjnej zabudowy
Szanse	Zagrożenia
dogodne położenie i skomunikowanie z ważnymi węzłami komunikacyjnymi	obniżenie walorów krajobrazu kulturowego przez nową zabudowę i infrastrukturę
wzrost zainteresowania lokalną historią i zabytkami oraz otaczającym krajobrazem	naturalna degradacja substancji zabytkowej i nieprzemyślane modernizacje
atrakcyjna historia i zasoby dziedzictwa dla wytyczania szlaków turystycznych	stosowanie nowoczesnych technik i materiałów w pracach przy zabytkach
coraz większa popularność turystyki kulturowej i weekendowej	klęski żywiołowe (wichury, powodzie, pożary)
coraz większa popularność szlaków turystycznych i turystyki rowerowej	brak odpowiednich zabezpieczeń dla zabytków nieruchomych i ruchomych
łatwość i dostępność informacji o dziedzictwie kulturowym	niedostateczna wiedza na temat dziedzictwa kulturowego
integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach nowej perspektywy finansowej 2021-2027	

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, program opieki nad zabytkami ma na trwałe wpisać problematykę związaną z dziedzictwem kulturowym do repertuaru działań samorządu. Wdrożenie gminnego programu opieki nad zabytkami poprzez wykonanie wskazanych zadań ma pomóc w realizacji celów określonych przez ustawodawcę.

7.1 Priorytety programu opieki

Zapewnienie opieki nad zabytkami przez władze samorządowe ma odmienny charakter w stosunku do działań podejmowanych przez indywidualnych właścicieli zabytków. Samorząd ma możliwość i uprawnienia do kreowania polityki w stosunku do obiektów zabytkowych. Indywidualny właściciel lub posiadacz zabytku ma obowiązek utrzymania zabytków w jak najlepszym stanie. Podstawowa rolę w zarządzaniu dziedzictwem

kulturowym na danym terenie, według ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, odgrywają samorządy. Gmina, ze względu na prawny obowiązek ochrony wartości społecznie ważnych, posiada instrumenty prawne umożliwiające budowanie i poszerzanie świadomości społecznej w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym.

Poprzez prowadzone działania ma możliwość kreowania polityki promocyjnej budującej wizerunek i prestiż powiatu gorzowskiego jako miejsca atrakcyjnego turystycznie. Zadania powiatu w kwestii ochrony krajobrazu kulturowego skupiają się głównie na funkcjach edukacyjnych, popularyzatorskich i promocyjnych. Promocja i propagowanie wartości kulturowych regionu za pomocą wydawnictw, folderów, szkoleń, konkursów, edukacji dzieci i młodzieży ma w efekcie przynieść wzrost świadomości społecznej. Powiat powinien prowadzić działania wspierające gminy – na wniosek zainteresowanych podmiotów – w zagospodarowaniu miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. w zakresie infrastruktury, oznakowania historycznie udokumentowanych szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych itp., uzgodnień między gminami w zakresie opieki nad zabytkami, powinien również podejmować współpracę z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony i promocji zasobów kulturowych powiatu. Politykę samorządu w tym zakresie określa „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bogdaniec na lata 2023 – 2026”.

Na potrzeby Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami sformułowane zostały trzy podstawowe priorytety, dla których wyznaczono kierunki działania wraz z zadaniami. Czynności te osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej.

Priorytet 1: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu gorzowskiego. Kierunki działań:

- zatrzymanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich stanu zachowania;
- podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet 2: Nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego. Kierunki działań:

- działania organizacyjne i finansowe związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

Priorytet 3: Działania promocyjne i edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu. Kierunki działań:

- zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu;
- edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu;
- wspieranie rozwoju turystyki.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bogdaniec realizowany jest w oparciu o priorytety ustalone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Gorzowskiego na lata 2021-2024, w ramach których ustalono kierunki działań oraz zadania. W efekcie ochrona i opieka nad zabytkami gminy Bogdaniec ma zmierzać do:

- systemowego działania samorządu w obszarze lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez wdrożenie opracowanego Programu Opieki;
- dbałości o krajobraz kulturowy, którego celem jest zachowanie charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych;
- efektywnego wykorzystania środków finansowych na działania w obszarze ochrony zabytków, szczególnie na finansowanie prac w obiektach zabytkowych;
- rewitalizacji obszarów zdegradowanych i zaniedbanych z uwzględnieniem społecznego charakteru projektów;
- badania i dokumentowania zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych oraz digitalizacji i udostępniania danych o zabytkach;
- wspierania aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie i dbanie o dziedzictwo z uwzględnieniem dziedzictwa niematerialnego;

- wzbogacania oferty turystycznej, m.in. poprzez nowe formy działań i aktywności zróżnicowanych grup docelowych w obszarze dziedzictwa kulturowego;

- opracowania i wdrażania kolejnych projektów edukacyjnych, których celem jest zwiększenie wiedzy i świadomości mieszkańców dotyczących zasobów kulturowych gminy oraz zasad i metod ich ochrony.

Cel 1. Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Bogdaniec.

Kierunki działań	Zadania
<p>1. Zatrzymanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich stanu zachowania</p>	<p>1.1. Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich i pielęgnacyjnych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy, w tym bieżące utrzymanie ich stanu.</p> <p>1.2. Dofinansowywanie w ramach środków pochodzących z budżetu gminy robót budowlanych i prac konserwatorskich przy zabytkach niestanowiących wyłącznej własności gminy (na podstawie uchwały wydanej przez Radę Gminy).</p> <p>1.3. Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną.</p> <p>1.4. Współpraca z urzędem konserwatorskim w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.</p> <p>1.5. Tworzenie dokumentacji konserwatorskiej jako podstawy do ustanawiania odpowiednich form ochrony zabytków na terenie gminy (w tym stanowisk archeologicznych).</p>
<p>2. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami</p>	<p>2.1. Rewaloryzacja przestrzeni w zakresie kształtowania historycznych układów przestrzennych i ich dominant z uwzględnieniem zieleni (w zapisach miejscowych planów przestrzennych i w innych opracowaniach).</p> <p>2.2. Prowadzenie ustawowego znakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz poszerzenie grupy zabytków posiadających tablice informacyjne dotyczące ich historii i wartości.</p> <p>2.3. Tworzenie szlaków i tras kulturowych, które będą stanowić ważne i atrakcyjne produkty turystyczne w oparciu o obiekty zabytkowe gminy oraz wydarzenia i ważne postaci w historii gminy.</p>
<p>3. Aktywizacja społeczna i instytucjonalna na rzecz dziedzictwa – zwiększanie świadomości społecznej związanej z ochroną zabytków</p>	<p>3.1. Wzmocnienie współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych oraz określenie szczegółowych jej zasad: popularyzacja najlepszych realizacji konserwatorskich i budowlanych, udzielanie informacji i przekazywanie wiedzy w zakresie ochrony zabytków, organizacja szkoleń, warsztatów oraz opracowanie innych form eksponowania działań w obszarze dziedzictwa (konkursy, promocja).</p> <p>3.2. Współpraca wydziałów i jednostek organizacyjnych gminy oraz innych instytucji w celu konsekwentnej realizacji zadań w obszarze dziedzictwa kulturowego.</p> <p>3.3. Wspieranie rozwoju stowarzyszeń, fundacji, inicjatyw obywatelskich działających w obszarze dziedzictwa materialnego i niematerialnego w ramach otwartych konkursów ofert na zadania w ramach programu współpracy z organizacjami pozarządowymi.</p> <p>3.4. Podnoszenie kompetencji pracowników Urzędu Gminy i jednostek organizacyjnych w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym.</p>
<p>4. Działania wspierające zachowanie krajobrazu kulturowego poprzez integrację ochrony zabytków i przyrody</p>	<p>4.1. Opracowywanie dokumentów planistycznych wraz z wdrażaniem programów rewitalizacji, strategii, programów ze szczególnym uwzględnieniem wartości zabytkowych i przyrodniczych.</p> <p>4.2. Poprawa ładu przestrzennego jednostek osadniczych oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa przedmieść, m.in. poprzez zapisy w mpzp dotyczące ochrony historycznych układów, gabarytów zabudowy,</p>

	<p>ścisłego określenia zasad kontynuacji historycznej zabudowy dla nowego budownictwa.</p> <p>4.3. Prowadzenie prac przy zabytkowych obiektach i zespołach zieleni oraz małej architektury: parkach, cmentarzach (także nieczynnych), kapliczkach i innych.</p> <p>4.4. Ochrona dziedzictwa archeologicznego w ścisłym połączeniu z ochroną środowiska, dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.</p> <p>4.5. Realizacja projektów wspierających zachowanie i odtworzenie tradycyjnej roślinności charakterystycznych alei i zadrzewień – popularyzacja dobrych praktyk.</p>
--	--

Cel 2. Nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań	Zadania
1. Działania organizacyjne i finansowe związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego	<p>1.1. Aktualizacja gminnej ewidencji zabytków poprzez weryfikację dotychczasowych zasobów wraz z aktualizacją kart adresowych.</p> <p>1.2. Prowadzenie prac badawczych wraz z opracowywaniem dokumentacji zabytków oraz digitalizacja materiałów będących w zasobach służb konserwatorskich.</p> <p>1.3. Działania na rzecz wprowadzenia nowych form ochrony zabytków.</p>
2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych	<p>2.1. Kontynuacja projektów związanych z systemem informacji i promocji dziedzictwa kulturowego.</p> <p>2.2. Kontynuacja udostępniania wraz z bieżącym uzupełnianiem informacji o zabytkach na stronie internetowej i w mediach społecznościowych.</p> <p>2.3. Kontynuacja organizacji imprez kulturalnych promujących ponadlokalnie zasoby dziedzictwa kulturowego gminy, w tym Lubuskiego Święta Chleba.</p> <p>2.4. Utworzenie we współpracy z pasjonatami ikonograficznej bazy danych o historii, zabytkach i rozwoju przestrzennym gminy.</p>

Cel 3. Działania promocyjne i edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu

1. Zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	<p>1.1. Opracowanie nowych, atrakcyjnych form poznawania dziedzictwa kulturowego przy współpracy z muzeum i biblioteką, stowarzyszeniami, szkołami itp., przy uwzględnieniu różnych grup (m.in. młodzież, seniorzy).</p> <p>1.2. Inicjowanie i współorganizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa, Nocy Muzeów oraz innych wydarzeń dotyczących dziedzictwa kulturowego.</p> <p>1.3. Współpraca z uczelniami na rzecz realizacji projektów z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.</p> <p>1.4. Identyfikacja i popularyzacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego.</p>
2. Edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu	<p>2.1. Wdrożenie programu edukacyjnego dla szkół dotyczącego dziedzictwa kulturowego.</p> <p>2.2. Organizowanie i wspieranie konkursów, wystaw i innych form działalności edukacyjnej i popularyzacyjnej, szczególnie realizowanych w przestrzeni publicznej.</p> <p>2.3. Organizacja festynów historycznych, pikników rodzinnych i innych form aktywności rodzinnej w ramach wydarzeń związanych z lokalną historią i dziedzictwem kulturowym.</p> <p>2.4. Wzmacnianie związku mieszkańców z niematerialnym wymiarem dziedzictwa poprzez działania edukacyjne.</p> <p>2.5. Dbalność o pamięć historyczną, upowszechnianie historii, upamiętnianie ważnych dla dziejów gminy osób i wydarzeń.</p>

3. Wspieranie rozwoju turystyki	3.1. Wspieranie projektów, których celem jest promowanie walorów kulturowych jako potencjału dla rozwoju turystyki. 3.2. Wspieranie turystyki kulturowej, historycznej, edukacyjnej przez rozbudowę infrastruktury, popularyzację i rozwój tras oraz szlaków turystycznych, a także budowę nowych ścieżek pieszych i rowerowych oraz uzupełnianie oferty. 3.3. Poszerzanie oferty (w tym wydawnictw) dla turystów, której celem jest promocja dziedzictwa kulturowego oraz współpraca z regionalistami.
--	---

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja przedstawionych założeń programowych powinna być prowadzona przy pomocy następującego instrumentarium:

1. Instrumenty prawne: wynikające z przepisów prawnych, m.in.: uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powołanie parku kulturowego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wdrożenie uchwały krajobrazowej, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, etc.;

2. Instrumenty finansowe: finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje na remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków niebędących własnością gminy, dla właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków oraz włączonych do gminnej ewidencji zabytków;

3. Instrumenty koordynacji: realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w gminnej strategii i innych dokumentach, współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi, z powiatem i samorządem województwa, organizacjami wyznaniowymi oraz bezpośrednio z właścicielami zabytków;

4. Instrumenty społeczne: system konsultacji społecznych i dyskusji publicznych, działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, systemy szkoleń dla właścicieli obiektów zabytkowych, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

5. Instrumenty kontrolne: aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, opracowanie i aktualizowanie ewidencji dotyczącej stanowisk archeologicznych, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego w skali gminy, sporządzanie sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami oraz aktualizacja Programu wynikająca z czteroletniego okresu jego obowiązywania.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Wymóg prowadzenia kontroli realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bogdaniec wynika wprost z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z tym dokumentem Wójt Gminy Bogdaniec ma obowiązek sporządzać sprawozdania z realizacji programu oraz przedstawić go Radzie Gminy. Sprawozdanie to przedstawia się również wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Celem tych działań jest monitorowanie procesu wdrażania Programu Opieki, co umożliwi ocenę skutków dla dziedzictwa realizowanych w ramach przyjętych zadań oraz wprowadzaniu ewentualnych korekt i propozycji zmian, tak aby program najskuteczniej, jak to możliwe realizował cele ochrony dziedzictwa kulturowego gminy. W ramach monitoringu stosowane będą następujące zasady oceny:

Cel I – Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze wyznacznikiem zrównoważonego rozwoju gminy:

- Poziom wydatków z budżetu gminy na opiekę nad zabytkami w poszczególnych latach dotyczących prowadzenia prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy.

- Poziom wydatków z budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami w poszczególnych latach – udzielanie dotacji.

- Aktualizacja i opracowywanie materiałów planistycznych gminy (studium, plany miejscowe).

- Aktualizacja „Planu ochrony zabytków Gminy Bogdaniec na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych”.

- Ilość szkoleń i innych form podnoszenia kwalifikacji pracowników Urzędu Gminy i jednostek organizacyjnych w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym.

- Poziom wydatków z budżetu gminy na prowadzenie prac przy zabytkowych obszarach i obiektach przyrodniczych: parkach, cmentarzach, pomnikach przyrody.

- Liczba zrealizowanych prac oraz wdrożonych nowych projektów dotyczących zieleni komponowanej.

Cel II – Skuteczna ochrona zabytków poprzez badanie, edukację i promocję dziedzictwa:

- Wykonana liczba aktualnych kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości.

- Wykonana liczba kart ewidencyjnych zabytków ruchomych.

- Ilość utworzonych szlaków i tras turystycznych, ścieżek edukacyjnych, ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych oraz przygotowanych nowych form aktywności (np. edukacyjno-historycznych gier terenowych).

- Ilość zrealizowanych szkoleń, konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych oraz wydarzeń w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa, Nocy Muzeów i innych związanych z ochroną i popularyzacją dziedzictwa kulturowego na terenie gminy.

- Ilość opracowanych programów edukacyjnych i pomocy naukowych dotyczących edukacji regionalnej.

- Ilość umieszczonych tablic informujących o ochronie prawnej zabytku oraz tablic dotyczących historii i znaczenia zabytku dla regionu (dla jakich obiektów, wysokość poniesionych środków).

- Ilość zrealizowanych wydawnictw na temat dziedzictwa kulturowego, w tym folderów promocyjnych, przewodników, materiałów zamieszczonych w Internecie.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Głównym źródłem finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Finansowanie odbywa się na zasadach dofinansowywania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dysponentami środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organy stanowiące gminy, powiatu i samorządu województwa.

Zadania te realizowane są głównie poprzez corocznie organizowane nabory wniosków. Dotacja udzielana jest osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków na podstawie art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;

9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;

10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;

11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;

12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;

13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;

14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;

15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7 – 15;

17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Co do zasady dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych prac. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona do 100% nakładów koniecznych, jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

10.1 REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zgodnie z art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r. poz. 840) oraz zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023r., poz. 40), finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tytuł prawny obiektu opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Gmina Bogdaniec może udzielać dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków położonych na terenie gminy, niestanowiących wyłącznej własności Gminy Bogdaniec.

Finansowanie prac z innych źródeł:

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego

MKiDN ogłasza corocznie programy, w ramach których finansowane są zadania z zakresu kultury i dziedzictwa narodowego. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowany jest Program Dziedzictwo Kulturowe, a szczególnie:

- Priorytet „Ochrona zabytków”,
- Priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”,
- Priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego”,

- Priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych”,
- Priorytet „Wspieranie działań muzealnych”,
- Priorytet „Kultura ludowa i tradycyjna”,
- Priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych”.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Lubuski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Dotacje przyznawane przez Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków mogą być udzielane na prace planowane do wykonania lub jako refundacje poniesionych wcześniej nakładów (analogicznie jak dotacje ministra kultury). Liczba i wysokość udzielanych dotacji zależy od liczby zgłoszonych wniosków i wartości środków posiadanych w budżecie przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na ten cel. Dotacje mogą być przyznane podmiotom niezaliczanym do sektora finansów publicznych, tj. osobom fizycznym, jednostkom samorządu terytorialnego lub innym jednostkom organizacyjnym będącym właścicielami lub posiadaczami zabytku wpisanego do rejestru albo posiadającymi taki zabytek w trwałym zarządzie.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji

Program Razem Bezpieczniej związany jest w dofinansowaniu zadań z zakresu poprawy bezpieczeństwa i zabezpieczenia obiektów zabytkowych (systemy przeciwpożarowe i przeciwwłamaniowe) adresowanych do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych.

Fundusz Kościelny przeznaczony m.in. na remonty i konserwację obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, tylko na podstawowe prace zabezpieczające sam obiekt (remonty dachów, elewacji, osuszanie i odgrzybianie, remonty instalacji itp.) – bez otoczenia, wystroju i obiektów towarzyszących. Podmiotami uprawnionymi do otrzymania dotacji są osoby prawne Kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie ustaw o stosunku państwa do Kościołów oraz związków wyznaniowych. Ze środków województwa są udzielane dotacje celowe na realizację zadań związanych z pracami konserwatorskimi, restauratorskimi lub robotami budowlanymi przy zabytkach znajdujących się na obszarze województwa lubuskiego posiadających istotne znaczenie kulturowe. Zarząd Województwa Lubuskiego w corocznym ogłoszeniu podaje wysokość środków finansowych przeznaczonych na dotacje, terminy składania wniosków oraz ich rozpatrzenia. Inne formy wspierania przedsięwzięć w obszarze edukacji i popularyzacji dziedzictwa kulturowego to realizacja otwartych konkursów ofert.

Fundusze strukturalne Unii Europejskiej

Poza źródłami finansowania pochodzącymi ze środków publicznych Budżetu Państwa oraz budżetów samorządów finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Są to Regionalne Programy Operacyjne, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka, Program Operacyjny Kapitał Ludzki, Program Europejskiej Współpracy Terytorialnej. Należy zaznaczyć, iż w trakcie obowiązywania Programu wsparcie kultury i ochrony zabytków w perspektywie finansowej 2021 – 2027 będzie możliwe w ramach Celu Polityki 5 – Europa bliżej obywateli dzięki wspieraniu zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych. Wszystkie inwestycje realizowane w Celu Polityki 5 muszą być wdrażane poprzez instrumenty terytorialne wskazane w art. 22 projektu rozporządzenia ogólnego (zintegrowane inwestycje terytorialne, rozwój lokalny kierowany przez społeczność, inne narzędzia terytorialne). Cel Polityki 5 będzie wdrażany poprzez realizację projektów wynikających ze strategii terytorialnych obejmujących swoim zakresem cele szczegółowe i rodzaje interwencji, m.in. takie jak: ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury jako ważnych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego danego obszaru; rozwój obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, jak też opartych o właściwości uzdrowiskowe i walory kulturowe stanowiące o ich wysokiej atrakcyjności turystycznej, m.in. na potrzeby rozwoju sektora turystyki, ekoturystyki czy srebrnej gospodarki.

Źródłem finansowania opieki nad zabytkami mogą być również środki Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej – możliwe jest dofinansowanie prac konserwatorskich przy zabytkowych

układach parkowych, parkowo-wodnych i ogrodowych w ramach Programu Ochrona i Przywracanie Różnorodności Biologicznej i Krajobrazowej. Beneficjenci to: jednostki samorządu terytorialnego i ich związki, parki krajobrazowe i ich zespoły, uczelnie wyższe; organizacje pozarządowe, stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego i jednostki organizacyjne Państwowego Gospodarstwa Leśnego – Lasy Państwowe, podmioty będące właścicielem lub zarządcą zabytkowych parków i ogrodów. Środki na prace przy zabytkach mogą być także pozyskane od firm, fundacji, stowarzyszeń lub osób prywatnych. Wsparcie finansowe zadań z zakresu edukacji dziedzictwa kulturowego realizowane jest natomiast przez program Narodowego Instytutu Dziedzictwa pn. Wspólnie dla dziedzictwa. Jest to program adresowany do organizacji pozarządowych, a jego zadaniem jest wsparcie działań dotyczących identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego. Minimalna kwota dofinansowania w roku 2019 wynosiła 10 tys. zł, zaś maksymalna kwota to 80 tys. zł. Program będzie kontynuowany w kolejnych latach jako jeden z elementów realizacji Krajowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 (Kierunek działania 3.2. – Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami). W ramach programu realizowane są zadania przy następujących działaniach:

a) prace porządkowe przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub włączonych do ewidencji zabytków i w ich otoczeniu, prowadzące do zabezpieczenia, utrwalenia, uczynienia oraz zachowania substancji i wartości zabytku;

b) działania przy identyfikowaniu, inwentaryzowaniu i dokumentowaniu dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) prowadzące do rozpoznania, utrwalenia oraz zachowania dziedzictwa kulturowego i jego wartości;

c) działania zmierzające do wzmacniania praktyk społeczno-kulturowych, tradycji, w tym tradycji rękodzielniczych i związanych z przekazami ustnymi, upowszechniania umiejętności, w tym umiejętności związanych z rzemiosłem lub tradycyjnymi technikami budowlanymi, umożliwiające zachowanie zabytków i ich wartości;

d) działania edukacyjne oraz popularyzujące dziedzictwo kulturowe (materialne i niematerialne) i wiedzę na jego temat lub na temat jego wartości, prowadzące do zwiększenia świadomości społecznej wartości dziedzictwa i wzmacniania społecznej woli zachowania dziedzictwa i korzystania z jego wartości.

11. BIBLIOGRAFIA

Akty prawne i dokumenty programowe

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf>
2. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023r., poz. 40)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19900160095/U/D19900095Lj.pdf>
3. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022r., poz. 840)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>
4. Ustawa z dnia 27 marca o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022r., poz. 503 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030800717/U/D20030717Lj.pdf>
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021, poz. 2351 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19940890414/U/D19940414Lj.pdf>
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021r., poz. 1973 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010620627/U/D20010627Lj.pdf>
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r., poz. 916)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040920880/U/D20040880Lj.pdf>
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r., poz. 1889 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971150741/U/D19970741Lj.pdf>

9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020r., poz. 194 ze zm.)

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19911140493/U/D19910493Lj.pdf>

10. Ustawa z dnia 21 listopada 1996r. o muzeach (Dz. U. z 2020r., poz. 902)

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970050024/U/D19970024Lj.pdf>

11. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022r., poz. 2393)

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970850539/U/D19970539Lj.pdf>

12. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t.j. Dz. U. z 2020r., poz. 1057)

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030960873/U/D20030873Lj.pdf>

13. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2019r., poz. 1170 ze zm.)

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19910090031/U/D19910031Lj.pdf>

14. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 – 2022

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20190000808/O/M20190808.pdf>

15. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

<https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/przyjecie-koncepcji-przestrzennego-zagospodarowania-kraju-2030-17877587>

16. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 oraz Uzupełnienie strategii na lata 2004 – 2020

https://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_kultury.pdf

<http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>

17. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2020”. Trzecia fala nowoczesności”

https://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL.2030_RM.pdf

18. Strategia Rozwoju Kraju 2020

<http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/7938232EA0AAD4F2C1257AD00052A8F6/%24File/972.pdf>

19. Założenia do Narodowego Planu Rewitalizacji 2022

https://eregion.wzp.pl/sites/default/files/narodowy_plan_rewitalizacji.pdf

20. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020

<https://bip.mkidn.gov.pl/pages/polityka-wewnetrzna-i-zagraniczna/strategia-rozwoju-kapitalu-spolecznego-2020.php>

21. Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030

https://bip.lubuskie.pl/system/obj/51530_SRWL_2030__czysty_OST_19.02.2021.pdf

22. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubuskiego

https://www.lubuskie.pl/cms/218/obowiazujacy_plan_zagospodarowania_przestrzennego_województwa_lu

23. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Lubuskiego

https://files.lubuskie.pl/sites/1/wiadomosci/16252/files/program_opieki.pdf

Literatura z zakresu zabytkoznawstwa i historii regionalnej

180-lecie Młyna w Bogdańcu. „Wydawnictwo zrealizowane przez gorzowskie muzeum w ramach Programu Operacyjnego „Rozwój inicjatyw lokalnych” ogłoszonego przez MKiDN – 2006 r.

Chwałowice 325 – lecie, red. Monika Wilk, Bogdaniec 2011.

Cytlak, Eugeniusz: Bogdaniec w krainie szlaków turystycznych – zarys historii ziemi bogdanieckiej, Bogdaniec 2015.

Cytlak, Eugeniusz: Dolina Trzech Młynów w Bogdańcu, Bogdaniec 2012.

Cytlak, Eugeniusz: Kościoły w gminie Bogdaniec, Bogdaniec 2008.

Czarnuch, Zbigniew: Ujarzmianie rzeki. Człowiek i woda w rejonie ujścia Warty, Gorzów Wlkp. / Górzycyca 2008.

Grabowska, Bożena: Historia i architektura kościołów w Jeninie, Lubczynie, Chwałowicach, w: Jenin, Lubczyno, Chwałowice na przestrzeni wieków, pod red. Zbigniewa Bujanowskiego, Jenin 2012.

Grell, Olaf; Kaiser, Andre; Liman, Herbert: Słupy i kamienie milowe w Lubuskiem, Gorzów Wlkp. 2002.

Henke, Ruth: Szczęśliwe lata. Wspomnienia ostatniej mieszkanki Górnego Młyna w Bogdańcu [2010].

Jenin, Lubczyno, Chwałowice na przestrzeni wieków, red. Zbigniew Bujanowski, Jenin 2012.

Kaplick, Otto: Landsberger Heimatbuch, Landsberg an der Warthe 1935.

Kustos, Henryk Jan; Skaziński, Błażej: Stennewitz / Stanowice. Schlösser und Gärten der Neumark / Zamki i ogrody Nowej Marchii, Berlin 2019.

Pecuch, Mirosław: Młyn Górny w Bogdańcu – pamiątka myśli technicznej i ducha ludzkiego, Custodia. Rocznik Muzeum Lubuskiego im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp., nr 2, 2020, s. 93-116.

Piotrowski, Robert: Panorama dziejów wsi Łupowo 1278- 2008, Łupowo 2008.

Reissmann, Kurt: Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg, Bd. VII, T. 1. Die Kunstdenkmäler des Stadt und Landkreises Landsberg (Warthe), Berlin 1937.

Skaziński, Błażej: Krajobraz kulturowy łąg nadwarciańskich, w: Architektura ryglowa – wspólne dziedzictwo. Kolonizacja fryderycjańska / Fachwerkarchitektur – Gemeinsames Erbe. Die friderizianische Kolonisation. Materiały konferencyjne / Konferenzunterlagen, Słubice, 22-24.09.2014, pod red. Agaty Lewandowskiej i Marka Sztarka, Szczecin 2015, s. 17-26.

Sadowski, Wojciech: Budownictwo wiejskie u zbiegu Noteci i Warty, Santok – Gorzów Wlkp. 1997.

Szczurek, Tadeusz: Osadnictwo pradziejowe i wczesnohistoryczne w Dolinie Dolnej Warty ze szczególnym uwzględnieniem Jenina, Lubczyna, Chwałowic, w: Jenin, Lubczyno, Chwałowice na przestrzeni wieków, pod red. Zbigniewa Bujanowskiego, Jenin 2012.

Tusiński, Marek: Chwałowice dawniej i dziś w fotografii. Zbiory Bogdana Maciejewskiego uzupełnione przez mieszkańców Chwałowic, Bogdaniec 2011.

Z dziejów Raławia (Ratzdorf) i Stanowic (Stennewitz) po 1945 roku. Aus der Geschichte der Dörfer Raław (Ratzdorf) und Stanowice (Stennewitz) nach 1945, Bogdaniec-Gorzów 2001.

Tabela nr 1. Wykaz zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków

WYKAZ KART EWIDENCJI ZABYTKÓW (GEZ) GMINA BOGDANIEC

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	NAZWA	ADRES	NR DZIAŁKI	CZAS POWSTANIA	NR REJESTRU	DATA WPISU	UWAGI
1	Bogdaniec	Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela	ul. Kościelna 16	311	1782-83 r., 1974-75 r.			w dużej mierze zdewaloryzowany, dawniej ryglowy
2	Bogdaniec	Cmentarz ewangelicki (przykościelny)	ul. Kościelna 16	311	poł. XIX w.			nieczynny
3	Bogdaniec	Cmentarz ewangelicki	ul. Mickiewicza	98	pocz. XX w.			nieczynny
4	Bogdaniec	Cmentarz komunalny	ul. Cmentarna	54	1930 r.			z kaplicą, czynny
5	Bogdaniec	Kaplica cmentarna	ul. Cmentarna	54	l. 30. XX w.			murowany
6	Bogdaniec	Mur cmentarny	ul. Cmentarna	54	l. 30. XX w.			murowany
7	Bogdaniec	Most drogowy	ul. Dworcowa	639/1	l. 20. XX w.			ceglano-żelbetowy
8	Bogdaniec	Most kolejowy	ul. Dworcowa	342/16	19131 r.			żelbetowy
9	Bogdaniec	Stacja kolejowa PKP	ul. Dworcowa 4	342/6	1857 / 1900 r.			murowany
10	Bogdaniec	Stacja kolejowa PKP- lodownia	ul. Dworcowa 4	342/6	pocz. XX w.			murowany
11	Bogdaniec	Stacja kolejowa PKP- skład oleju	ul. Dworcowa 4	342/6	pocz. XX w.			murowany
12	Bogdaniec	Stacja kolejowa PKP- szalet	ul. Dworcowa 4	342/6	pocz. XX w.			murowany

13	Bogdaniec	Magazyn ekspedycji kolejowej	ul. Dworcowa 4	342/6	ok. 1900 r.			murowany
14	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Dworcowa 6	640/1	1. ćw. XX w.			murowany
15	Bogdaniec	Stacja kolejowa PKP – dróżnik	ul. Kościelna (przy przejeździe)	406/1	pocz. XX w.			murowany
16	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Kościelna 7	544/1	2. ćw. XX w.			murowany
17	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Kościelna 9	543	1. ćw. XX w.			murowany
18	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Kościelna 11	453/3	1. ćw. XX w.			murowany
19	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Kościelna 19	424/1	1. ćw. XX w.			murowany
20	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Kościelna 29	305/2	kon. XIX w.			murowany
21	Bogdaniec	Park Kulturowy "Dolina trzech młynów"	ul. Leśna		1. ćw. XX w.			Uchwała Rady Gminy Bogdaniec Nr XXXIII/170/2006 z 29 września 2006r.
22	Bogdaniec	Dawna willa – ob. budynek usługowo-mieszkalny	ul. Leśna 9	114	1. ćw. XX w.			murowany
23	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Leśna 12	57/1	1. ćw. XX w.			murowany
24	Bogdaniec	Dawna willa - obecnie przedszkole	ul. Leśna 14	58/7	1. ćw. XX w.			murowany
25	Bogdaniec	Młyn wodny (tzw. Dolny)	ul. Leśna 15-15A	127/7, 127/8	kon. XIX w.			murowany
26	Bogdaniec	Dawna willa – obecnie Nadleśnictwo	ul. Leśna 17	905/2	1. ćw. XX w.			murowany
27	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Leśna 18	60/3	1. ćw. XX w.			murowany

28	Bogdaniec	Młyn wodny (tzw. Średni)	ul. Leśna	78	kon. XIX w.			murowany
29	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Leśna 26	911	l. ćw. XX w.			murowany
30	Bogdaniec	Młyn wodny (tzw. Górny) - ob.muzeum	ul. Leśna 37	72/4	1826 r.	KOK-I-79/76	02.11.1976 r.	ryglowy
31	Bogdaniec	Budynek gospodarczy	ul. Leśna 37	72/4	kon. XIX w.			murowany
32	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 3	333	pocz. XX w.			murowany
33	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 6	173	pocz. XX w.			murowany
34	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 13	328	kon. XIX w.			murowany
35	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 17	325/4	kon. XIX w.			murowany
36	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 20	161/8	XIX w./XX w.			murowany
37	Bogdaniec	Remiza strażacka	ul. Mickiewicza	258	1935 r.			murowany
38	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 34	151	XIX w./XX w.			murowany
39	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 43	234/2	XIX w./XX w.			murowany
40	Bogdaniec	Budynek - ob. Urząd Gminy	ul. Mickiewicza 45	249	1907 r.			murowany
41	Bogdaniec	Kamień ćwierćmilowy	ul. Mickiewicza	176	1801-1805			kamień / żeliwo
42	Bogdaniec	Budynek szkolny - ob. mieszkalny	ul. Poczтовая 1	150/2	pocz. XX w.			murowany
43	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Polna 8	446	1930 r.			murowany
44	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Szkolna 2	263	2. ćw. XX w.			murowany

45	Bogdaniec	Dawny budynek szkoły- ob. mieszkalny	ul. Szkolna 10	257/2	pocz. XX w.			murowany
46	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Szkolna 15	297	1. ćw. XX w.			murowany
47	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Szkolna 20	248	XIX w./XX w.			murowany
48	Bogdaniec	Budynek mieszkalny	ul. Szkolna 24/26	243/2; 244	XIX w. /XX w.			murowany
49	Chwałowice	Kościół filialny pw. św. Antoniego Padewskiego	Chwałowice 55	56/2	1790 r.	KOK-I-82/76	02.11.1976 r.	ryglowy
50	Chwałowice	Cmentarz przykościelny	Chwałowice	56/2	XVIII w.			nieczynny
51	Chwałowice	Cmentarz komunalny	Chwałowice	56/1	2. poł. XIX w.			czynny
52	Chwałowice	Cmentarz prywatny	Chwałowice	53	2. poł. XIX w.			nieczynny
53	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 12	78/2	poł. XIX w.			ryglowy, drewniany ganek
54	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 14	85/1	kon. XIX w.			murowany
55	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 20	66/3	ok. poł. XIX w.			szachulcowy
56	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 21	65/2	pocz. XIX w.			ryglowy
57	Chwałowice	Ustęp	Chwałowice 21	65/2	ok. poł. XIX w.			ryglowy
58	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 28	94/3	2. poł. XIX w.			murowano/ryglowy, drewniany ganek
59	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 57	57/6	2. poł. XIX w.			murowano/ryglowy
60	Chwałowice	Budynek gospodarczy	Chwałowice 57	57/6	kon. XIX w.			murowany

61	Chwałowice	Budynek gospodarczy	Chwałowice 57	57/6	kon. XIX w.			murowany
62	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 60	47	ok. poł. XIX w.			murowany
63	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 63	54	1885 r.			murowany
64	Chwałowice	Budynek mieszkalny	Chwałowice 66	60	kon. XIX w.			murowany
65	Gostkowice	Budynek gospodarczy (stodoła)	Gostkowice 6	58/6	XIX w.			ryglowy
66	Gostkowice	Budynek mieszkalny	Gostkowice 10	26, 27	XIX w./XX w.			murowany
67	Gostkowice	Budynek gospodarczy	Gostkowice 10	26, 27	pocz. XX w.			murowany
68	Gostkowice	Budynek mieszkalny	Gostkowice 14-14A	16/1; 16/2	1. ćw. XX w.			murowany
69	Gostkowice	Budynek mieszkalny	Gostkowice 15	15	1 ćw. XX w.			murowany
70	Gostkowice	Budynek mieszkalny	Gostkowice 16	14/1	pocz. XX w.			murowany
71	Gostkowice	Budynek mieszkalny	Gostkowice 18	6/3	1. ćw. XX w.			murowany
72	Gostkowice	Przepompownia	Gostkowice	155/1, obr. Podjenin	2. ćw. XX w.			murowana
73	Jasiniec	Kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	Jasiniec 22	58	1896 r.			murowany
74	Jasiniec	Cmentarz ewangelicki (I)	Jasiniec	57	poł. XIX w.			nieczynny
75	Jasiniec	Cmentarz ewangelicki (II)	Jasiniec	64	pocz. XX w.			nieczynny
76	Jasiniec	Cmentarz ewangelicki (III)	Jasiniec	88, 89	poł. XIX w.			nieczynny
77	Jasiniec	Budynek mieszkalny	Jasiniec 18	63/9	pocz. XX w.			murowany

78	Jasiniec	Budynek gospodarczy	Jasiniec 18	63/9	pocz. XX w.			murowany
79	Jasiniec	Budynek mieszkalny	Jasiniec 30	74	pocz. XX w.			murowany
80	Jenin	Układ ruralistyczny	Jenin		1278 r.			
81	Jenin	Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła	Jenin	391	l. 1811-1812	KOK-I-87/76	05.11.1976 r.	murowany
82	Jenin	Cmentarz ewangelicki (I)	Akacyjowa	73/4	poł. XIX w.			nieczynny
83	Jenin	Cmentarz ewangelicki (II)	ul. Gorzowska 81	141/15	poł. XIX w.			nieczynny
84	Jenin	Cmentarz ewangelicki (III)	ul. Gorzowska 91	138	brak danych			nieczynny
85	Jenin	Cmentarz ewangelicki (IV)	ul. Orzechowa	204	poł. XIX w.			nieczynny
86	Jenin	Budynek mieszkalny przy nastawni		392/2	ok. 1900 r.			murowany
87	Jenin	Nastawnia kolejowa		292/2	ok. 1920 r.			murowany
88	Jenin	Budynek gospodarczy (stodoła)	ul. Gorzowska 11	168/11	2. poł. XIX w.			ryglowa/murowana
89	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 16	9/1	l. ćw. XX w.			murowany
90	Jenin	Budynek gospodarczy	ul. Gorzowska 102	49/24	1896 r.			murowany
91	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 108	76	kon. XIX w.			murowany
92	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 109	130/2	XIX w./XX w.			murowany
93	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 110	77/1	pocz. XX w.			murowany
94	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 113	129/5; 129/10	pocz. XX w.			murowany

95	Jenin	Budynek gospodarczy	ul. Gorzowska 113	129/8; 129/9	1894 r.			murowany
96	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 115	128/3	pocz. XX w.			murowany
97	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 117	127	pocz. XX w.			murowany
98	Jenin	Budynek gospodarczy (obora)	ul. Gorzowska 117	127	pocz. XX w.			murowany
99	Jenin	Budynek gospodarczy (stodoła)	ul. Gorzowska 117	127	pocz. XX w.			murowany
100	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 119A-119	126/1; 126/4	ok. 1840 r.			murowany
101	Jenin	Dawny dom szosowy, ob. budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 122	82/4	poł. XIX w.			murowany
102	Jenin	Budynek mieszkalny	ul. Gorzowska 127	123	kon. XIX w.			murowany
103	Jenin	Budynek mieszkalny d. budynek dróżnika	ul. Wojska Polskiego 1	392/5	pocz. XX w.			murowany
104	Jenin	Kamień półmilowy	ul. Gorzowska	393/5	1801-1805			żeliwo / betom
105	Jenin	Most drogowy (I)	ul. Gorzowska	393/5	kon. XX w.			murowany
106	Jenin	Most drogowy (II)	ul. Gorzowska	393/5	kon. XIX w.			murowany
107	Jenin	Most drogowy (III)		420	pocz. XX w.			murowany
108	Jeninek	Budynek gospodarczy (stodoła)	Jeninek 10	69/2	kon. XIX w.			ryglowy
109	Jeninek	Budynek mieszkalny	Jeninek 12	67/2	poł. XIX w.			ryglowy
110	Jeninek	Budynek gospodarczy (stodoła)	Jeninek 13	89/2	XIX / XX w.			ryglowy /odeskowany
111	Jeninek	Budynek mieszkalny	Jeninek 16	86/1	kon. XIX w.			murowany

112	Jeniniec/Podjenin	Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP	na terenie wsi Podjenin	15	1863-1865	L-213/A	07.06.2006 r.	murowany
113	Jeniniec	Cmentarz ewangelicki (I)	Jeniniec	147	poł. XIX w.			nieczynny
114	Jeniniec	Cmentarz ewangelicki (II)	Jeniniec	140	pocz. XIX w.			nieczynny
115	Jeniniec	Budynek mieszkalny	Jeniniec 5	149/3	1. ćw. XX w.			murowany
116	Jeniniec	Budynek mieszkalny	Jeniniec 7	151/5	1. ćw. XX w.			murowany
117	Jeniniec	Budynek gospodarczy (kuźnia)	Jeniniec 18	158	1. 20. XX w.			murowano-drewniany
118	Jeniniec	Budynek mieszkalny	Jeniniec 20	159	1. 30. XX w.			murowany
119	Jeniniec	Budynek mieszkalny	Jeniniec 22	190/4	ok. poł. XIX w.			ryglowy
120	Jeniniec	Budynek mieszkalny	Jeniniec 39	176; 177	pocz. XX w.			murowany
121	Jeniniec	Budynek mieszkalny	Jeniniec 70	82	poł. XIX w.			ryglowy
122	Jeżyki	Cmentarz ewangelicki	Jeżyki	67	poł. XIX w.			nieczynny
123	Jeżyki	Budynek mieszkalny	Jeżyki 11	21	poł. XIX w.			ryglowy
124	Jeżyki	Budynek gospodarczy (stodoła)	Jeżyki 16	68	poł. XIX w.			ryglowy
125	Jeżyki	Budynek mieszkalny	Jeżyki 17	77/2	kon. XIX w.			murowany
126	Krzyszczyna	Budynek mieszkalny	Krzyszczyna 21	117/1	1. poł. XIX w.			ryglowy, drewniany ganek, wstawka
127	Krzyszczynka	Budynek mieszkalny	Krzyszczynka 1	130/1	pocz. XX w.			murowany
128	Krzyszczynka	Budynek mieszkalny	Krzyszczynka 7	139	1. poł. XIX w.			ryglowy

129	Krzyszczynka	Szkoła	Krzyszczynka 8	142/5	pocz. XX w.			murowany
130	Krzyszczynka	Budynek mieszkalny	Krzyszczynka 12	148	pocz. XX w.			murowany
131	Krzyszczynka	Budynek gospodarczy	Krzyszczynka 16	152	1. poł. XIX w.			ryglowy
132	Krzyszczynka	Budynek mieszkalny	Krzyszczynka 24	169/1	1. ćw. XX w.			murowany
133	Kwiatkowice	Most drogowy		192/2	kon. XIX w.			murowany
134	Kwiatkowice	Budynek mieszkalny	Kwiatkowice 14	120/1	poł. XIX w.			ryglowy
135	Kwiatkowice	Budynek mieszkalny	Kwiatkowice 35	46	1 poł. XIX w.			ryglowy
136	Lubczyno	Kościół filialny pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła	Lubczyno 54	121	pocz. XX w.			murowany
137	Lubczyno	Cmentarz ewangelicki (I)	Lubczyno	165/6, 165/6, 205	pocz. XX w.			nieczynny
138	Lubczyno	Cmentarz ewangelicki (II)	Lubczyno	176/1	poł. XIX w.			nieczynny
139	Lubczyno	Cmentarz ewangelicki (III)	Lubczyno	69/2	poł. XIX w.			nieczynny
140	Lubczyno	Cmentarz ewangelicki (IV)	Lubczyno	dz. 74,	poł. XIX w.			nieczynny
141	Łupowo	Wieś – owalnica	Łupowo		1278 r.			
142	Łupowo	Kościół filialny pw. Matki Bożej Częstochowskiej wraz z otoczeniem	ul. Słowackiego	43	1909 r.	L-536/A	09.11.2012 r.	murowany, wieża ryglowa
143	Łupowo	Cmentarz ewangelicki	ul. Wiśniowa	20/4	poł. XIX w.			nieczynny
144	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Krótka 1	81/3	1. ćw. XX w.			murowany

145	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Kwiatowa 1	74/1	1. ćw. XX w.			murowany
146	Łupowo	Budynek mieszkalny / dom dróżnika	ul. Lipowa 9	392/7	1. ćw. XX w.			murowany
147	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Lipowa 16	150	pocz. XX w.			murowany
148	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 20	112	pocz. XX w.			murowany
149	Łupowo	Budynek gospodarczy	ul. Słowackiego 20	112	pocz. XX w.			murowany
150	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 26	117/7	pocz. XX w.			murowany
151	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 27	42	pocz. XX w.			murowany
152	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 35	25/7	pocz. XX w.			murowany
153	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 39	29	pocz. XX w.			murowany
154	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 49	51	1914 r.			murowany
155	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 83	76	2 ćw. XX w.			murowany
156	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 85	89/1	2 ćw. XX w.			murowany
157	Łupowo	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 87	91/1	2 ćw. XX w.			murowany
158	Łupowo	Most kolejowy (I)	ul. Topolowa	152/2	1937			żelbet
159	Łupowo	Most kolejowy (II)	ul. Polna	152/2	1 ćw. XX w.			murowany
160	Motylewo	Cmentarz przykościelny	Motylewo	190/2	poł. XIX w.			nieczynny
161	Motylewo	Cmentarz ewangelicki	Motylewo 15	931	pocz. XX w.			nieczynny

162	Motylewo	Budynek mieszkalny	Motylewo 9	359	kon. XIX w.			murowany
163	Motylewo	Budynek gospodarczy	Motylewo 21	184	kon. XIX w.			ryglowy
164	Motylewo	Budynek gospodarczy	Motylewo 22	185	poł. XIX w.			ryglowy
165	Motylewo	Budynek mieszkalny	Motylewo 31	9/2	pocz. XX w.			murowany
166	Motylewo	Budynek gospodarczy	Motylewo 31	9/2	kon. XIX w.			ryglowy
167	Motylewo	Budynek gospodarczy	Motylewo 31	9/2	kon. XIX w.			ryglowy/murowany
168	Motylewo	Budynek gospodarczy	Motylewo 31	9/2	kon. XIX w.			murowany
169	Motylewo	Budynek mieszkalny	Motylewo 33	201	pocz. XX w.			murowany
170	Motylewo	Budynek mieszkalny	Motylewo 34B	14/1	pocz. XX w.			murowany
171	Motylewo	Budynek gospodarczy	Motylewo 34B	14/1	pocz. XX w.			murowany
172	Motylewo	Budynek gospodarczy	Motylewo 34B	14/1	pocz. XX w.			murowany
173	Motylewo	Budynek mieszkalny	Motylewo 37	204/1	pocz. XX w.			murowany
174	Motylewo	Kamień całomilowy	Motylewo	176	1801-1805			żeliwo/beton
175	Podjenin	Cmentarz przykościelny	Podjenin	15 (Jeniniec); 16 (Podjenin)	poł. XIX w.			częściowo czynny
176	Raław	Układ ruralistyczny	Raław		1290 r.			
177	Raław	Kościół filialny pw. Matki Boskiej Szkaplerznej	Raław	76	1863 r.			murowany
178	Raław	Cmentarz ewangelicki	Raław	70	poł. XIX w.			nieczynny

179	Raław	Cmentarz przykościelny	Raław	76	1863 r.			nieczynny
180	Raław	Budynek gospodarczy (stodoła)	Raław 5	140	poł. XIX w.			ryglowa
181	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 7	324/1	pocz. XX w.			murowany
182	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 8	136	pocz. XX w.			murowany
183	Raław	Pałac	Raław 15 (d. 42)	147/24	1901 r.	KOK-I-364/91	24.05.1991r.	murowany
184	Raław	Zespół folwarczny	Raław 15	147/24, 147/83	XIX / XX w., 1. 30. XX w.			
185	Raław	Obora i magazyn w zespole folwarcznym	Raław 15	147/84	XIX/XX w.			murowany
186	Raław	Stodoła w zespole folwarcznym	Raław 15	147/83	1906 r.			murowany
187	Raław	Obora w zespole folwarcznym	Raław 15	147/84	XIX/XX w.			murowany
188	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 16	132/1	pocz. XX w.			murowany
189	Raław	Budynek gospodarczy	Raław 17	110	1922 r.			murowany
190	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 18	131	pocz. XX w.			murowany
191	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 20	129/1	pocz. XX w.			murowany
192	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 21	128/1	pocz. XX w.			murowany
193	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 23	126/3	pocz. XX w.			murowany
194	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 24	125/1	XIX / XX w.			murowany
195	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 25	124/3	pocz. XX w.			murowany

196	Raław	Budynek gospodarczy (stodoła)	Raław 25	124/3	XIX w.			ryglowy
197	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 26	123	pocz. XX w.			murowany
198	Raław	Budynek gospodarczy (stodoła)	Raław 26	123	XIX w.			ryglowy
199	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 32	22	pocz. XX w.			murowany
200	Raław	Budynek gospodarczy	Raław 32	22	pocz. XX w.			murowany
201	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 36	25/8	pocz. XX w.			murowany
202	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 41	30/5	pocz. XX w.			murowany
203	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 41A/42	33/1; 31	XIX/XX w.			murowany
204	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 46	77	2. ćw. XX w.			murowany
205	Raław	Budynek mieszkalny	Raław 49	80/6	pocz. XX w.			murowany
206	Raław	Budynek gospodarczy	Raław 49	80/6	pocz. XX w.			murowany
207	Raław	Budynek gospodarczy (stodoła)	Raław 49	80/6	XIX/XX w.			szachulcowy
208	Raław	Budynek gospodarczy	Raław 50	102/1	pocz. XX w.			murowany
209	Roszkowice	Cmentarz ewangelicki (I)	Roszkowice	104	kon. XIX w.			nieczynny
210	Roszkowice	Cmentarz ewangelicki (II)	Roszkowice	119/10 obr. Chwałowice	kon. XIX w.			nieczynny
211	Roszkowice	Budynek mieszkalny	Roszkowice 2	2/1	pocz. XX w.			murowany
212	Roszkowice	Budynek mieszkalny	Roszkowice 8	12	pocz. XX w.			murowany

213	Roszkowice	Dawny budynek szkoły	Roszkowice 18	107	pocz. XX w.			murowany
214	Stanowice	Układ ruralistyczny	Stanowice		XII w./XIII w.			
215	Stanowice	Kościół filialny pw. Matki Boskiej Królowej Świata	Stanowice	32	XV; XVII; XIX w.	KOK-I-95/76	05.11.1976r.	murowany, wieża ryglowa
216	Stanowice	Cmentarz ewangelicki	przy drodze do Stanowic	862/3	poł. XIX w.			nieczynny
217	Stanowice	Budynek mieszkalny (czworak)	Stanowice 7	3/15	pocz. XX w.			murowany
218	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 8	3/14	pocz. XX w.			murowany
219	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 13	27	pocz. XX w.			murowany
220	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 14	3/24	pocz. XX w.			murowany
221	Stanowice	Budynek gospodarczy	Stanowice 14	3/24	pocz. XX w.			murowany
222	Stanowice	Budynek mieszkalny (daw. plebania)	Stanowice 16	35/2	l. 30. XX w.			murowany
223	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 17	33	pocz. XX w.			murowany
224	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 19	28/1	pocz. XX w.			murowany
225	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 19-19A	28/1, 29	pocz. XX w.			murowany
226	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 24-24/1	105/7; 105/4	pocz. XX w.			murowany
227	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 27	98/11	kon. XIX w.			murowany
228	Stanowice	Założenie pałacowo-parkowe	Stanowice 29	1/36; 1/41; 1/21, 1/31, 1/35	kon. XVIII w. / kon. XIX w.	KOK-I-242/79	13.04.1979 r.	

229	Stanowice	Pałac	Stanowice 29	1/41	XV w., XVIII w., XIX w.	KOK-I-242/79	13.04.1979 r.	murowany
230	Stanowice	Park pałacowy	Stanowice 29	1/21, 1/31, 1/35, 1/41	kon. XVIII w. / kon. XIX w.	KOK-I-264/79	22.08.1979 r.	
231	Stanowice	Zespół folwarczny	Stanowice 29	1/41	l. 70. XIX w.	KOK-I-264/79	22.08.1979 r.	
232	Stanowice	Dawna stajnia w zespole folwarcznym	Stanowice 29	1/41	l. 70. XIX w.	KOK-I-242/79	13.04.1979 r.	kamienno/ceglana
233	Stanowice	Stodoła w zespole folwarcznym	Stanowice 29	1/41	l. 70. XIX w.	KOK-I-242/79	13.04.1979 r.	kamienno/ceglana
234	Stanowice	Gorzelnia (folwark) w zespole folwarcznym	Stanowice 29	1/41	pocz. XX w.	KOK-I-242/79	13.04.1979 r.	murowana
235	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 30	98/5	kon. XIX w.			murowany
236	Stanowice	Lodownia	Stanowice 30	98/5	kon. XIX w.			murowana
237	Stanowice	Ogrodzenie parku	Stanowice	1/21, 1/35, 1/41	kon. XIX w.			murowany
238	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 31	1/17	kon. XIX w.			murowany
239	Stanowice	Budynek gospodarczy (stodoła)	Stanowice 32	102	pocz. XX w.			murowany
240	Stanowice	Budynek mieszkalny / oficyna	Stanowice 36/1-4	1/13	pocz. XX w.			murowany
241	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 37	100	2. poł. XIX w.			murowany/ryglowy
242	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 38	99	pocz. XX w.			murowany
243	Stanowice	Budynek mieszkalny	Stanowice 39	98/9	pocz. XX w.			murowany
244	Stanowiczki	Cmentarz ewangelicki	Stanowiczki	287, obr. Stanowice	poł. XIX w.			nieczynny

245	Włostów	Kościół filialny pw. św. Józefa	Włostów	73	1800-1801 r., 1935 r., 1. 70. XX w.	KOK-I-97/76	05.11.1976r.	ryglowy? /murowany
246	Włostów	Cmentarz przykościelny (ewangelicki)	Włostów	73	1800 r.			w części użytkowany
247	Włostów	Budynek mieszkalny	Włostów 12	60	poł. XIX w.			ryglowy
248	Włostów	Budynek mieszkalny	Włostów 28	10/2	pocz. XX w.			murowany
249	Włostów	Budynek mieszkalny	Włostów 29	6	pocz. XX w.			murowany
250	Włostów	Budynek gospodarczy	Włostów 29	6	1901			murowany

Tabela nr 2. Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków**WYKAZ KART EWIDENCJI ZABYTKÓW (GEZ)_STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE -
GMINA BOGDANIEC**

Lp.	AZP	Miejscowość	Nr stan. w miejs.	Nr stan. na ob.	Typ stanowiska	Chronologia	Forma ochrony
1.	45-10	Stanowice	1	1	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
2.	45-10	Stanowice	2	2	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
3.	45-10	Stanowice	3	3	osada, śląd osadniczy	KP, PŚ	WEZ
4.	45-10	Stanowice	4	4	śląd osadniczy	PR, PS	WEZ
5.	45-10	Stanowice	5	5	osada, śląd osadniczy	KP, EK, NOW	WEZ
6.	45-10	Stanowice	6	6	osada, śląd osadniczy	KP, PS	WEZ
7.	45-10	Stanowice	7	7	śląd osadniczy	KP, PS-NOW	WEZ
8.	45-10	Stanowice	8	8	śląd osadniczy	PR, PS-NOW	WEZ
9.	45-10	Stanowice	9	9	osada	KP	WEZ
10.	45-10	Stanowice	10	10	osada	KP	WEZ
11.	45-10	Stanowice	11	11	śląd osadniczy	PR	WEZ
12.	45-10	Stanowice	12	12	śląd osadniczy	KP, PS-NOW	WEZ
13.	45-10	Stanowice	13	13	śląd osadniczy	PR, PS-NOW	WEZ
14.	45-10	Stanowice	14	14	osada, śląd osadniczy	KŁ, PS	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXIII.180.2021 z dn. 15.02.2021
15.	45-10	Stanowice	15	15	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
16.	45-10	Stanowice	16	16	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
17.	45-10	Raław	1	17	śląd osadniczy	KŁ, PS-NOW	WEZ
18.	45-10	Stanowice	17	18	osada	SR, NOW	WEZ
19.	45-10	Raław	2	19	śląd osadniczy	WS, PS-NOW	WEZ
20.	45-10	Raław	3	20	śląd osadniczy	PR, NOW	WEZ
21.	45-10	Raław	4	21	śląd osadniczy	KP, PS-NOW	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXIII.179.2021 z dn. 15.02.2021
22.	45-10	Raław	5	22	śląd osadniczy	PR, NOW	WEZ
23.	45-10	Raław	6	23	śląd osadniczy	WS	WEZ
24.	45-10	Raław	7	24	śląd osadniczy	KP, PS-NOW	WEZ
25.	45-10	Raław	8	25	osada, śląd osadniczy	KP, PS-NOW	WEZ
26.	45-10	Raław	9	26	śląd osadniczy	WS	WEZ
27.	45-10	Raław	10	27	osada, śląd osadniczy	KP, PS-NOW	WEZ
28.	45-10	Raław	11	28	osada, śląd osadniczy	KP, PS	WEZ
29.	45-10	Raław	12	29	śląd osadniczy	KP, NOW	WEZ

30.	45-10	Raław	13	30	osada, ślad osadniczy	KP, NOW	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXIII.180.2021 z dn. 15.02.2021
31.	45-10	Raław	14	31	śląd osadniczy	PR, NOW	WEZ
32.	45-10	Raław	15	32	śląd osadniczy	KP	WEZ
33.	45-10	Raław	16	33	osada, ślad osadniczy	KP, N, NOW	WEZ
34.	45-10	Raław	17	34	śląd osadniczy	PR	WEZ
35.	45-10	Raław	18	35	śląd osadniczy	KP, PS	WEZ
36.	45-10	Raław	19	36	śląd osadniczy	PR, PS	WEZ
37.	45-10	Raław	20	37	śląd osadniczy	PR, PS	WEZ
38.	45-10	Raław	21	38	śląd osadniczy	PR, PS	WEZ
39.	45-10	Raław	22	39	osada, ślad osadniczy	KP, PS	WEZ
40.	45-10	Raław	23	40	osada, ślad osadniczy	KP, EK, PS	WEZ
41.	45-10	Raław	24	41	śląd osadniczy	EK	WEZ
42.	45-10	Stanowice	18	44	śląd osadniczy	EK	WEZ
43.	45-10	Stanowice	19	45	osada?	KŁ	WEZ
44.	45-10	Stanowice	20	46	cmentarzysko	KŁ-grupa górzyczna	WEZ
45.	45-11	Łupowo	4	4	śląd osadniczy	N	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXI/94/2004 z dn. 30.12.2004
46.	45-11	Łupowo	3	5	osada	KŁ, WS	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXII.170.2020 z dn. 21.12.2020
47.	45-11	Łupowo	5	6	śląd osadniczy	EK	WEZ
48.	45-11	Łupowo	2	7	osada	KŁ	WEZ .
49.	45-11	Łupowo	1	8	cmentarzysko ciałopalne	KŁ	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXIII.179.2021 z dn. 15.02.2021
50.	45-11	Łupowo	6	11	osada, ślad osadniczy	KŁ, N	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXII/144/2000 z dn. 29.12.2000
51.	45-11	Łupowo	7	12	osada	KŁ	WEZ
52.	45-11	Łupowo	8	13	osada	KŁ	WEZ
53.	45-11	Łupowo	9	14	osada	KŁ, WS	WEZ
54.	45-11	Łupowo	10	25	stanowisko przetwórcze krzemienia	N?	WEZ
55.	45-11	Łupowo	11	26	osada	KŁ	WEZ
56.	45-11	Łupowo	12	27	osada	KŁ	WEZ
57.	45-11	Łupowo	13	28	śląd osadniczy	PR	WEZ
58.	45-11	Łupowo	14	30	wieś	SR-NOW	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXII.170.2020 z dn. 21.12.2020
59.	45-11	Łupowo	15	31	osada	KŁ	WEZ

60.	45-11	Łupowo	16	32	śląd osadniczy	PR	WEZ
61.	45-11	Baczyna	1	33	śląd osadniczy	PR	WEZ
62.	45-11	Baczyna	2	38	śląd osadniczy	PR	WEZ
63.	45-11	Baczyna	3	39	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
64.	45-11	Baczyna	4	40	osada	KP	WEZ
65.	45-11	Baczyna	5	44	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
66.	45-11	Łupowo	18	65	śląd osadniczy	N	WEZ
67.	45-11	Łupowo	21	71	śląd osadniczy	N (KCW), NOW	WEZ
68.	45-11	Łupowo	22	72	śląd osadniczy	M	WEZ
69.	45-11	Łupowo	23	75	skarb	KŁ	WEZ
70.	46-10	Jenin	1	1	śląd osadniczy	KP	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXVI.172.2017 z dn. 28.09.2017
71.	46-10	Jenin	2	2	stanowisko przetwórcze krzemienia, osada	EK, PR	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXVI.172.2017 z dn. 28.09.2017
72.	46-10	Jenin	3	3	śląd osadniczy	PR, SR	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXVI.172.2017 z dn. 28.09.2017
73.	46-10	Jenin	4	4	osada śląd osadniczy	N, NOW	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXVI.172.2017 z dn. 28.09.2017
74.	46-10	Jenin	5	5	osada, śląd osadniczy	PR, WS	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXVI.172.2017 z dn. 28.09.2017
75.	46-10	Jenin	6	6	stanowisko przetwórcze krzemienia, śląd osadniczy	EK, SR	WEZ
76.	46-10	Jenin	7	7	śląd osadniczy	PR	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXXVI/218/2002 z dn. 17.09.2002
77.	46-10	Jenin	8	8	osada	KŁ	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXVI.172.2017 z dn. 28.09.2017
78.	46-10	Jenin	9	9	śląd osadniczy	PR	WEZ Mpzp – Uchwała Nr XXVI.172.2017 z dn. 28.09.2017
79.	46-10	Jenin	10	10	śląd osadniczy	EK	WEZ
80.	46-10	Jenin	11	11	osada, śląd osadniczy	PR, EK, WS	WEZ
81.	46-10	Jenin	12	12	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
82.	46-10	Jenin	13	13	stanowisko przetwórcze krzemienia, śląd osadniczy	EK, WS	WEZ
83.	46-10	Jenin	14	14	stanowisko przetwórcze	EK, WS	WEZ

					krzemienia, ślad osadniczy		
84.	46-10	Jenin	15	15	śląd osadniczy	PR	WEZ
85.	46-10	Jenin	16	16	osada	WS	WEZ
86.	46-10	Jenin	17	17	śląd osadniczy?, osada	EK, WS	WEZ
87.	46-10	Jenin	18	18	osada	KŁ	WEZ
88.	46-10	Jenin	19	19	osada, ślad osadniczy	WS, M	WEZ
89.	46-10	Jenin	20	20	śląd osadniczy	PR	WEZ
90.	46-10	Jenin	21	21	osada, ślad osadniczy	KŁ, EK	WEZ
91.	46-10	Jenin	22	22	osada	PR	WEZ
92.	46-10	Jenin	23	23	śląd osadniczy	PR	WEZ
93.	46-10	Jenin	24	24	śląd osadniczy	WS	WEZ
94.	46-10	Jenin	25	25	śląd osadniczy	PR	WEZ
95.	46-10	Jenin	26	26	osada	PR	WEZ
96.	46-10	Bogdaniec	1	27	śląd osadniczy	EK, PR	WEZ
97.	46-10	Bogdaniec	2	28	śląd osadniczy	PR	WEZ
98.	46-10	Bogdaniec	3	29	śląd osadniczy	PR	WEZ
99.	46-10	Bogdaniec	4	30	stanowisko przetwórcze krzemienia, osada	EK, PR	WEZ
100.	46-10	Bogdaniec	5	31	śląd osadniczy	KŁ?	WEZ
101.	46-10	Bogdaniec	6	32	stanowisko przetwórcze krzemienia	EK	WEZ
102.	46-10	Bogdaniec	7	33	osada	PR	WEZ
103.	46-10	Bogdaniec	8	34	śląd osadniczy	PR	WEZ
104.	46-10	Bogdaniec	9	35	osada	KŁ	WEZ Mpzp - Uchwała Nr XIX/112/2000 z dn. 31.08.2000
105.	46-10	Motylewo	1	36	osada	KŁ	WEZ
106.	46-10	Motylewo	2	37	osada	PR	WEZ
107.	46-10	Motylewo	3	38	stanowisko przetwórcze krzemienia	EK	WEZ
108.	46-10	Motylewo	4	39	stanowisko przetwórcze krzemienia	EK	WEZ
109.	46-10	Motylewo	5	40	osada, ślad osadniczy	OWR, EK, WS	WEZ
110.	46-10	Motylewo	6	41	osada	KŁ	WEZ
111.	46-10	Motylewo	7	42	osada, ślad osadniczy	KŁ, NOW	WEZ
112.	46-10	Motylewo	8	43	osada	KŁ	WEZ
113.	46-10	Motylewo	9	44	osada	KŁ	WEZ
114.	46-10	Motylewo	10	45	osada	KŁ -EB?	WEZ
115.	46-10	Motylewo	11	46	osada	PR	WEZ
116.	46-10	Motylewo	12	47	śląd osadniczy	KŁ	WEZ

117.	46-10	Motylewo	13	48	osada, ślad osadniczy	KŁ, WS, EK	WEZ
118.	46-10	Motylewo	14	49	śląd osadniczy	PR	WEZ
119.	46-10	Motylewo	15	50	śląd osadniczy	PR	WEZ
120.	46-10	Motylewo	16	51	stanowisko przetwórcze krzemienia	EK	WEZ
121.	46-10	Motylewo	17	64	śląd osadniczy	PR	WEZ
122.	46-10	Motylewo	18	65	stanowisko przetwórcze krzemienia	EK	WEZ
123.	46-10	Motylewo	19	66	osada	WS	WEZ
124.	46-10	Motylewo	20	67	osada	PR	WEZ
125.	46-10	Motylewo	21	68	śląd osadniczy	PR	WEZ
126.	46-10	Motylewo	22	69	osada, ślad osadniczy	KŁ, EK	WEZ
127.	46-10	Motylewo	23	70	osada	KŁ	WEZ
128.	46-10	Bogdaniec	10	71	osada	KŁ	WEZ
129.	46-10	Bogdaniec	11	72	śląd osadniczy	PR	WEZ
130.	46-10	Bogdaniec	12	73	śląd osadniczy	PR	WEZ
131.	46-10	Bogdaniec	13	74	osada	WS	WEZ
132.	46-10	Bogdaniec	14	75	osada	PR	WEZ
133.	46-10	Bogdaniec	15	76	śląd osadniczy	PR	WEZ
134.	46-10	Bogdaniec	16	77	stanowisko przetwórcze krzemienia, osada	EK, KŁ	WEZ
135.	46-10	Bogdaniec	17	78	osada	EK, KŁ, WS	WEZ
136.	46-10	Bogdaniec	18	79	osada, ślad osadniczy	KŁ, WS, SR	WEZ
137.	46-10	Bogdaniec	19	80	osada	PR	WEZ
138.	46-10	Bogdaniec	20	81	śląd osadniczy	PR, NOW	WEZ
139.	46-10	Jenin	27	82	stanowisko przetwórcze krzemienia, ślad osadniczy	EK, PR	WEZ
140.	46-10	Jenin	28	83	osada	M, KŁ, WS	WEZ
141.	46-10	Jenin	29	84	osada	PR	WEZ
142.	46-10	Jenin	30	85	śląd osadniczy	EK	WEZ
143.	46-10	Jenin	31	86	osada	KŁ	WEZ
144.	46-10	Jenin	32	87	osada, ślad osadniczy	PR, WS	WEZ
145.	46-10	Jenin	33	88	osada, ślad osadniczy	PR, NOW	WEZ
146.	46-10	Jenin	34	89	osada, ślad osadniczy	WS, EK	WEZ
147.	46-10	Jenin	35	90	osada	WS	WEZ
148.	46-10	Jenin	36	91	stanowisko przetwórcze krzemienia, osada	EK, KP	WEZ
149.	46-10	Jenin	37	92	stanowisko przetwórcze krzemienia, osada	EK, KP	WEZ
150.	46-10	Lubczyno	1	93	osada	KP?	WEZ

151.	46-10	Lubczyno	2	94	śląd osadniczy	PR	WEZ
152.	46-10	Lubczyno	3	95	śląd osadniczy	PR	WEZ
153.	46-10	Lubczyno	4	96	śląd osadniczy	PR	WEZ
154.	46-10	Lubczyno	5	97	cmentarzysko, śląd osadniczy	KP, EK	WEZ
155.	46-10	Lubczyno	6	98	śląd osadniczy	PR	WEZ
156.	46-10	Lubczyno	7	99	osada	PR	WEZ
157.	46-10	Lubczyno	8	100	osada	KP	WEZ
158.	46-10	Lubczyno	9	101	osada, śląd osadniczy	KP, WS, EK	WEZ
159.	46-10	Kwiatkowice	1	102	osada	WS	WEZ
160.	46-10	Jeniniec	1	103	osada	KP?, WS	WEZ
161.	46-10	Jeniniec	2	104	osada	PR	WEZ
162.	46-10	Jeniniec	3	105	śląd osadniczy	PR	WEZ
163.	46-10	Jeniniec	4	106	osada śląd osadniczy	KP EK	WEZ
164.	46-10	Jeniniec	5	107	osada	KP	WEZ
165.	46-10	Jeniniec	6	108	śląd osadniczy	PR	WEZ
166.	46-10	Jeniniec	7	109	osada	KŁ	WEZ
167.	46-10	Jeniniec	8	110	osada	WS	WEZ
168.	46-10	Łupowo	19 (d.66?)	111	śląd osadniczy	PR	WEZ
169.	46-10	Jenin	9	112	cmentarzysko	KŁ	WEZ
170.	46-10	Jenin	10	113	cmentarzysko	KŁ	WEZ
171.	46-10	Jenin	38	114	osada	KŁ	WEZ
172.	46-10	Bogdaniec	21	115	wieś	SR-NOW	WEZ
173.	46-10	Motylewo	24	116	wieś	SR-NOW	WEZ
174.	46-10	Lubczyno	10	117	wieś	SR-NOW	WEZ
175.	46-10	Jenin	39	119	wieś	SR-NOW	WEZ
176.	46-10	Kwiatkowice	2	120	wieś	NOW	WEZ
177.	46-10	Podjenin	1	121	wieś	NOW	WEZ
178.	46-10	Jeniniec	9	122	wieś	NOW	WEZ
179.	46-10	Bogdaniec	22	123	cmentarzysko?	KŁ	WEZ
180.	46-10	Bogdaniec	23	124	śląd osadniczy	KU	WEZ
181.	46-10	Bogdaniec	24	125	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
182.	46-10	Bogdaniec	25	126	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
183.	46-10	Jenin	40	127	cmentarzysko	KŁ	WEZ
184.	46-10	Jenin	41	128	chyża	SR	WEZ
185.	46-10	Jenin	42	129	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
186.	46-10	Jenin	43	130	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
187.	46-10	Kwiatkowice	3	131	chyża	SR	WEZ
188.	46-10	Jeniniec	10	132	śląd osadniczy	KU	WEZ
189.	46-10	Jeniniec	11	133	śląd osadniczy	KPŁ	WEZ
190.	46-10	Bogdaniec	26	134	śląd osadniczy	PR (KŁ?), NOW	WEZ
191.	46-10	Bogdaniec	27	135	śląd osadniczy	PR (KŁ?)	WEZ

192.	46-11	Wieprzyce	1	1	stanowisko przetwórcze krzemienia, osada	N?, KŁ	WEZ
193.	46-11	Chwałowice	1	2	śląd osadniczy	PR	WEZ
194.	46-11	Chwałowice	2	3	stanowisko przetwórcze krzemienia	N?	WEZ
195.	46-11	Chwałowice	3	4	śląd osadniczy	KŁ	WEZ
196.	46-11	Chwałowice	4	5	osada	PR	WEZ
197.	46-11	Chwałowice	5	6	śląd osadniczy	PR	WEZ
198.	46-11	Chwałowice	6	7	osada	KŁ	WEZ
199.	46-11	Chwałowice	7	8	osada	EK, PR	WEZ
200.	46-11	Chwałowice	8	9	śląd osadniczy	EK	WEZ
201.	46-11	Chwałowice	9	10	osada	PR	WEZ
202.	46-11	Chwałowice	10	11	osada	KŁ	WEZ
203.	46-11	Trzęsów	1	12	śląd osadniczy	PR	WEZ
204.	46-11	Łupowo	20	13	osada	KŁ	WEZ
205.	46-11	Wieprzyce	2	97	wieś	PS (XIV-XV), XIX-XX w.	WEZ
206.	46-11	Jeże	1	98	wieś	XVIII-XX w.	WEZ
207.	46-11	Jeżyki	1	99	wieś	NOW (XVIII-XX w.)	
208.	46-11	Trzęsów	2	100	wieś	XVIII-XX w.	WEZ
209.	46-11	Jasiniec	1	101	wieś	XVIII-XX w.	WEZ
210.	46-11	Chwałowice	11	102	osada, wieś	XIII-XIV w., XVIII-XX w.	WEZ
211.	47-10	Gostkowice	1	4	skarb?	OPR	WEZ
212.	47-10	Gostkowice	2	5	obozowisko, osada śląd osadniczy	M, OWR-KW, PR	WEZ
213.	47-10	Krzyszczyna	1	6	śląd osadniczy	PSch (kultura Federmesser)	WEZ
214.	47-10	Jeniniec	12	7	obozowisko, osada śląd osadniczy	PR, EB-WEŻ(KŁ), WS(faza C-D), PS, EK	WEZ
215.	47-10	Jeniniec	13	8	osada	EB-WEŻ(KŁ)	WEZ
216.	47-10	Jeniniec	14	9	osada, śląd osadniczy	EB-WEŻ(KŁ) środkowy N (KPL?)	WEZ
217.	47-10	Jeniniec	15	10	śląd osadniczy	PS (XIV-XV w.)	WEZ
218.	47-10	Jeniniec	16	11	obozowisko	M	WEZ
219.	47-10	Jeniniec	17	12	obozowisko, śląd osadniczy	EK, PR	WEZ
220.	47-10	Jeniniec	18	13	śląd osadniczy	EK	WEZ
221.	47-10	Jeniniec	19	14	śląd osadniczy	PR	WEZ
222.	47-10	Podjenin	2	15	śląd osadniczy	EK, PR	WEZ
223.	47-10	Chwałowice	12	16	śląd osadniczy	M?	WEZ
224.	47-10	Gostkowice	3	17	śląd osadniczy	PR	WEZ
225.	47-10	Krzyszczyna	2	18	śląd osadniczy	Renesans	WEZ

226.	47-10	Krzyszczyna	3	19	śląd osadniczy	PR	WEZ
227.	47-10	Chwałowice	13	20	śląd osadniczy	PS	WEZ
228.	47-10	Chwałowice	14	21	śląd osadniczy	PR	WEZ
229.	47-11	Chwałowice	15	16	śląd osadniczy	PR	WEZ